

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

İKİ SAVAŞ ARASINDA BOSNA KALELERİ (1669-1683)

Okan Güven

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

İKİ SAVAŞ ARASINDA BOSNA KALELERİ (1669-1683)

Okan Güven

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

Okan Güven tarafından hazırlanan "İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)" başlıklı bu çalışma, 22/05/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

H. Oruç

Doç. Dr. Hatice Oruç (Başkan)

Emine

Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü (Danışman)

Fatih

Doç. Dr. Fatih Yeşil

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu

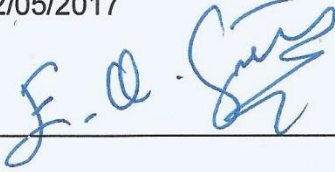
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

22/05/2017

_____

Okan Güven

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

Tezimin/Raporumun .....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

06 / 06 / 2017

(İmza)

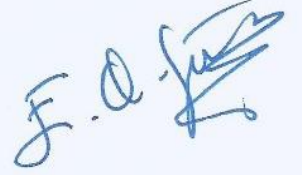
Öğrencinin Adı SOYADI

Okan Güner

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Emine Erdoğan znl danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Okan Güven

***Rahmetli anneannem Ruhiye Eltutar'ın
Aziz Hatırasına...***

TEŞEKKÜR

Her tez yazarının tez yazım süreci dâhilinde tez danışmanı özel bir yer tutmaktadır. Yazarın tez danışmanı olan Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü'nün ise yazar için değeri çok daha ayırdır. Çünkü daha yüksek lisans programının ders döneminde yazarın “gönül bağının” olduğu Bosna tarihine yönelmesini sağlamıştır. Tezin yazım sürecinde abartısız bir şekilde pek çok kez nüshaların virgüline varana kadar düzeltmelerde bulunan Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, bu aşamada yeni kaynaklar ve yeni fikirler ile tezin gelişimi ve ilerlemede yazarın her zaman ufkunu açmış, desteklemiştir. Bu satırların yazarı, danışmanının kendisine sağlamış olduğu umut ve yola devam edebilme hissiyatı ile herkes ve herşeyden önce danışmanına minnettardır.

Samimi ve sıcak derslerinde yazarı hiçbir zaman bir ağabey şevkatinden esirgemeyen yalnız bırakmayan Doç. Dr. Fatih Yeşil'e yazar çok şey borçludur. Yazarın askerî tarihe olan masumane sevgisini gün yüzüne çıkarması tezin fikir aşamasında yazarı yalnız bırakmaması kuru teşekkürlere sığdırılmayacak kadar değerlidir. Yoğun iş mesaisine rağmen her zaman güler yüzü ile yazarı dinlemesi, sorularını cevaplaması yazarın hiçbir zaman unutmadığı bir manevi destek olmuştur.

Bu zorlu süreçte yazara ilmî ve manevî destekleri ile kendi tezini yazıyor olmasına rağmen katlanma lütfunu gösteren Dr. Ömer Gezer unutulmamalıdır. Yazarın, odasına girdiği ilk andan itibaren yazarın aklında yer edinen fikirlerin bir hayal olmadığını Dr. Gezer hatırlatmış ve desteklemiştir. Bilgisi sayesinde arşiv belgelerinin okunmasında bir kez olsun yazarı geri çevirmeyen, kaynakların erişiminde, bu yolda bir dost daha öte bir ağabey olan Dr. Gezer'in yardımları olmasa idi, bu tezin ruhu yarı yolda kalırdı.

Farklı bir mekânda farklı bir sinerji ve bakış açısı ile yazarın bu satırları bitirmesi için onu destekleyen kişi Doç. Dr. Hatice Oruç'tur. Doç. Dr. Hatice

Oruç, bu satırların yazarını her zaman sabırla dinlemiş, manevi desteğini bütün pozitifliği ile esirgememiş ve kütüphanesini açma lütfunu göstermiştir. Her bir ziyarette Bosna tarihi haricinde ilmî sohbetleri ile Doç. Dr. Hatice Oruç yazarın ufkunu açmıştır. O'nun bu teze olan her bir küçük katkısını dahi açıklamaya kelimeler kifayet etmemektedir.

Yazar, Bosna'yı ziyareti esnasında Dr. Amina Siljak Jesenković'in ilmî destekleri için minnettardır. Yazarın bu zaman diliminde Prof. Dr. Aladin Husić ile tanışması yine eşsiz bir ilmî fırsat olmuştur. Prof. Dr. Husić, yazar için kütüphanesini açmakla kalmamış, kısa bir zaman diliminde olsa bile yazardan ilmî öğütlerini esirgememiştir. Bosna ziyareti esnasında yazara Bosna ile ilgili her türlü yardımda bulunan Bayram Şen ve Bahar Şen, Selma Srna, Samir Koltak ve tabii Elma Dervisbegović unutulmaması gereken isimlerdir. Yazar kendilerine minnet duymaktadır. O'nlar olmasalardı Bosna'yı kale kale incelemek belki de bir hayalden öteye geçemeyecekti. Her biri aslında bu tezin gizli kahramanlarıdır. Hvala.

Tuğçe Çapar, Yudum Zengin, Büşranur Tarakçı, Arş. Gör. Tahsin Şahin ve Arş. Gör. Doğan Can Aktan, Hacettepe Tarih bölümünün koridorlarında, yazarın aşırı dozdaki kale muhabbetlerine gönülden katlanan, kendi tezlerini yazarken yazara karşı her türlü sabır, okuma lütfunda bulunmalarıyla değerli görüş ve katkılarını esirgemediler. Teşekkürler...

Benzer kaynak araştırma-toplama ve okuma sürecinde, yazar Mustafa Ceylan'a minnettardır. İmparatorluğun farklı coğrafyalarından farklı haberler getiren bu dostla gerçekleştirilen derin askerî tarih sohbetleri için yazar "dostuna" borçludur. Timar Ruznamçe defterlerini yazara okumayı öğretmesinden, her türlü bilgi aktarım ve üretim sürecinde yazarı yalnız bırakmadığı, destek olduğu için yazar O'na şükran duymaktadır.

Yazarın arşiv belgelerinin temini adına İstanbul'da bulunduğu süreçte, yazara evini açan maddî manevî hiçbir desteğini esirgemeyen İskender Çelik ve Çelik ailesine yazar minnettardır.

Yazar, tezle beraber kendisinin manevî olarak yere düşmesine engel olan ve elinden tutan Merve ve Meltem Alakuş'a bir teşekkürden fazlasını borçludur...

Bosna'nın kalelerinin "yerinde" incelenmesinin hazırlık aşamasında yazara tezinde yardımcı olan Erol Sakallıoğlu ve Nigar Sakallıoğlu unutulmamalıdır. O'nların herşeyden önce vermiş oldukları manevî değer yazar için paha biçilemezdir.

Her tez yazarının, tez yazım sürecinde ailesi önemli bir yer tutmaktadır. Yazar, alışlagelmiş üzere burada ailesinin manevi desteğinden bahsetmeyecektir. Nitekim yazarın ailesi bu süreçte yazara çok farklı açılardan destek vermişlerdir. Yazım sürecinde yazarın annesi Aygül Güven, nüshaları okuyarak yazara değerli katkılarda bulunmuştur. En başta "Maddî" ve sonra her türlü "teknik-teknolojik" konuda yazarın babası Recai Güven tez yazım sürecine katkıda bulunmuştur. Kilometrelerce uzakta bulunan yazarın ağabeyi Emre Güven sık sık yapılan görüşmeler neticesinde yazarın farklı fikirler geliştirmesine yardımcı olmuştur. Yazar, Güven ailesine çok şey borçludur.

"Bu tez Türk Tarih Kurumu bursu desteği ile hazırlanmıştır". En başta yazarın danışmanı olmak üzere, yazarın hocaları, ailesi, arkadaşları kısaca yukarıda adı yazılı her bir birey bu tezin ayakta durmasını, yazarın ayakta durmasını sağlamışlardır. O'nların güvenlerinin boşa çıkmaması ve sağladıkları katkılar ile bu yazın, yazarın yegâne uğraşısı olmuştur. Takdir olunur ki elbette hatalar ise sadece yazara aittir.

ÖZET

GÜVEN Okan. *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

1380'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin ilgisine maruz kalan Bosna'nın fethi, XVII. yüzyıla dek sürmüştür. Fethinden itibaren hem Venedik hem de Habsburg serhaddi olan Bosna, Osmanlı askerî tarihi içinde önemli bir yer teşkil eder. Önemli bir sınır-savunma mevkiinde yer alması Bosna'yı özel kılan sebeplerdendir. Bu tezin odaklandığı nokta, sınır ve iç bölgeleri kaleler ile dolu olan Bosna'dır. 1645-1669 Osmanlı-Venedik Savaşı'ndan 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşı'na kadar Bosna kaleleri günlerini barışla geçirmiştir. Bu tezin amacı belirtilen süreç içerisinde Bosna kalelerinin askerî, siyasi, iktisadi, sosyal açılardan ne durumda olduklarını ele almaktır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı, Bosna, Sınır, Habsburg, Venedik, Kale

ABSTRACT

GÜVEN Okan. *Bosnia Castles Between the Two War (1669-1683)*, Master's Thesis, Ankara, 2017.

The conquest of Bosnia's which was exposed to the Ottoman interest lasted 1380's to the 17th century. As a frontier for Both Venice and Habsburgs, Bosnia holds an important place in the Ottoman military history since the conquest. One of the reasons that Bosnia is considered as a special place that it is located in an important border-defense position. The focus of this thesis is Bosnia which border and interior regions filled with castles. Bosnian Castles has spent peaceful days from the end of Ottoman-Venetian War (1645-1669) to the beginning of Ottoman-Holy League War (1683-1699). The aim of this thesis is to consider situation of Bosnian castles from martial, political, financial, social perspective in the stated period.

Keywords

Ottoman, Bosnia, Frontier, Habsburg, Venice, Castle

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ: BOSNA’NIN ÇİFT SERHADLI TARİHİ.....	1
1.1. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLARI.....	1
1.2. KAYNAKLAR HAKKINDA.....	9
2. ESKİ DÜZENİN SAVUNULMASI: ASKERÎ TEŞKİLÂT VE KALE.....	13
2.1. OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLÂTİNİN XVII. YÜZYILDAKİ GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	13
2.2. OSMANLILARDA KALE TEŞKİLÂTI.....	15
2.2.1. KALE VE FONKSİYONLARI.....	17
2.2.2. OSMANLI KALELERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	20

3. İKİ SAVAŞ ARASINDA BOSNA KALELERİ	25
3.1. BOSNA KALELERİNİN COĞRAFYASI.....	26
3.2. KAPUDANLIK.....	39
3.3. SULTAN'IN BOSNA'DAKİ KALE NEFERİ.....	42
3.3.1. PERSONELİN İHTİYACI: TAMİRAT VE MÜHİMMAT.....	42
3.3.2. KALELERİ KORUYANLAR.....	47
3.3.2.1. YENİÇERİLER.....	68
3.3.2.2. KALE MÜSTÂHFIZLARI.....	74
3.3.3. YEVMİYELER VE MEVACİBLER (MAAŞLAR).....	84
4. SONUÇ YERİNE: KARLOFÇA'YA GİDEN YOL	89
KAYNAKÇA	93
EKLER	110
Ek 1: Bosna Eyaleti Sınırları.....	111
Ek 2: Bosna Kaleleri Haritası.....	112
Ek 3: 1683 Tarihli İcmâl Bosna Kaleleri Yoklama Defteri.....	114
Ek 4: Günümüzde Bosna Kaleleri.....	119
Ek 5: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	124
Ek 6: Orijinallik Raporu.....	125
ÖZGEÇMİŞ	126

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
POF	: Prilozi Za Orijentalnu Filologiju
S.	: Sayı
s.	: sayfa
ss.	: sayfadan sayfaya
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı

TABLULAR DİZİNİ

Tablo I: Kale görevlilerinin azil sebepleri ve yerlerine gelenler.....	56
Tablo II: 1683 yılında Hersek bölgesinde en fazla nefer mevcuduna sahip 5 kale.....	63
Tablo III: 1683 tarihli, Bosna Eyaleti'nin en fazla nefer mevcuduna sahip kaleleri.....	65
Tablo IV: 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre Bosna kalelerinde yer alan askerlerin garnizon terkîbi.....	67
Tablo V: 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre Kostaniçe-Bihke-Novi ve Knin kaleleri garnizonlarının terkîbi.....	67
Tablo VI: Yıllara göre Bosna kalelerindeki yeniçeriler.....	72
Tablo VII: Tımarlı kale personelinin tasarruf etmiş olduğu dirliklerden kazandığı akçe.....	83
Tablo VIII: 1669-1683 yıllarında Bosna kalelerindeki ağaların aldıkları yevmiyeler.....	86

1. GİRİŞ: BOSNA'NIN ÇİFT SERHADLI TARİHİ

1.1. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyılda iki cephede birden (Venedik-Habsburg) serhad olan topraklarından biri Bosna'dır. Bosna'nın iki cephede birden sınır özelliğine sahip olması XVII. yüzyıla özel bir durum değildir. Bosna'nın çift serhadli olması durumu, fethedildiği tarihten beri görülmektedir. Peki, Osmanlı açısından önemli bir sınır bölgesi olan Bosna, Türkler tarafından ne zaman fethedilmiştir?

1463 yılında gerçekleşen Bosna'nın fethinin, daha eski dönemlere dayanan derin ve önemli bir tarihî arka planı vardır. Bosnalılar, Osmanlılar ile ilk defa Bjelina'da 1385'te karşılaştı. 1389'dan sonra Osmanlıların bölgeye akınları yoğunlaştı. 1415 yılından sonra Bosna'ya yapılan Osmanlı akınları önüne geçilemez bir hale gelmişti.¹ Bu nedenle bölgede artan Osmanlı hâkimiyeti sonrasında Bosna Krallığı, 1428-29 yıllarından itibaren Osmanlılara haraç vermeye başlamıştı.² Öyle ki Bosna'nın fethinden önceki tarihlerde, Devlet-i 'Âliyye uç beylerinin akınları Venedik ovasına kadar uzanmıştır.³

Çağdaş yazarların ve Osmanlı yazarlarının eserleri sayesinde ortak bir Bosna fethi tarihinden bahsetmek mümkündür. Literatürde kabul gören 1463 tarihini, Bosna'nın fetih tarihi olarak belirlemek doğru değildir. Çünkü nihai darbe 1463 yılında vurulmuş⁴ olmasına rağmen Bosna'nın fethi, 1380'lerden XVII. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Ancak kronikler başta olmak üzere, literatürde 1463 yılı Bosna'nın fetih tarihi olarak kabul edilmiştir.⁵

¹ Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992, s.298.

² Halil İnalçık, *Devlet-i 'Âliyye*, C. I, İstanbul, 2012, s.106.; Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s.128.

³ Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2015, s.152.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 2003, s.82.

⁵ Bosna'nın fetih tarihini Osmanlı kronik müellifleri müttefiken H.867/M.1463 olarak vermişlerdir. Kroniklerdeki 1463 Bosna seferi ve bölgenin fethi tarihi için Bkz. Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), İstanbul, 2012, s.176.; Mehmed Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, (Sadeleştiren: Necdet

Osmanlı kroniklerinde Bosna Krallığı'nın, Osmanlılara ödemesi gereken vergiyi vermemesi, Bosna'nın fetih nedeni olarak gösterilir. Bir yandan Katolik Papalık'ın bir yandan bölgenin diğer otorite Ortodoks krallıklarının dinî ve siyasî baskıları arasında kalan Bosna halkı Osmanlı yönetimine sıcak bakmaktadır.⁶ Bununla birlikte fethin bir diğer önemli gerekçesi olan Bosna'daki madenler de unutulmamalıdır. Bosna'nın madenler açısından zengin ve ileri teknolojiye sahip olması⁷, sıcak nakit ihtiyacı olan devletler için oldukça caziptir. Zira Bosna'nın ticaret hacminde kurşun, altın, gümüş, bakır, demir ve tuz gibi madenler önemli bir yer tutmaktadır.⁸ Bunun yanı sıra; Osmanlı'nın amacı Venedik'e bir adım yaklaşmak, Venedik'i tahakküm altına almaktır. Nitekim Bosna'daki Osmanlı ticareti, gerçekten Venedik'in ve dahası Dubrovnik'in ticaretini baltalamıştır.⁹ Bu nedenle Bosna'nın fethi Osmanlılar tarafından önemsenmiştir.

Bosna ile beraber Fatih Sultan Mehmed döneminde fethedilen bir diğer coğrafya Hersek'tir. Srebrenica, Yavuz Sultan Selim döneminde, Yayçe, Banyaluka, İskradin¹⁰, Klis, Krupa¹¹ Kanunî döneminde ve Bihke ise yüzyılın sonunda Osmanlı toprağı olmuştur.¹²

Fethinden XVI. yüzyılın sonuna kadar Bosna, Rumeli eyaletine bağlı bir sancak olmuştur. XVI. yüzyılın sonuna gelindiği zaman, Bosna eyalet haline getirilmiştir.¹³ Bosna Beylerbeyliği'nin 18 Mart 1580 gibi farklı kuruluş tarihleri

---

Öztürk), İstanbul, 2011, s.303.; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Târîhi*, C. I, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara, 1989, s.308.; Hoca Saâdeddin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, C. III, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992, s.70.; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarîh*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 2006, s.410-411.; Lütfi Paşa, *Tevarîh-i Âl-i Osman*, (Haz. Kayhan Atik), Ankara, 2001, s.187.; Kemal, *Selâtin-nâme*, (Haz. Necdet Öztürk), Ankara, 2001, s.175.; Hadidî, *Tevarîh-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 1991, s.270.; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, (Haz. M. Hüdai Şentürk), Ankara, 2003, s.124.; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2014, s.105.

⁶ Osman Karatay, "Ortaçağ Bosna Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay), Ankara, 2013, ss.164-166.

⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2012, s.30.

⁸ Bosna'da hangi şehirde hangi madenin çıkarıldığı ve madencilik faaliyetleri için Bkz. Halil İnalçak, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, (Çev. Halil Berktay), İstanbul, 2004, s.100.

⁹ Suraiya Faroqhi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, (Çev. Gül Çağlalı Güven), İstanbul, 2011, s.121.; Maria Pia Pedani, "The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th Century)", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme*, (Ed. Tuncer Baykara), Ankara, 2004, s.597.

¹⁰ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, C. II, s.122-123

¹¹ Emecen, *a.g.e.*, s.280.

¹² Adem Handzic, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaleti'nde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında", *İÜEFTD Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985*, İstanbul, 1985, s.263.

¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. IV, s. 290.

mevcuttur.¹⁴ Nitekim Hatice Oruç'un, bir tevcih defterinden verdiği bilgiye göre, Bosna Eyaleti Eylül 1580 tarihinde kurulmuştur.¹⁵ Eserini 1670'lerde yazmış olan *Hezarfen Hüseyin Efendi*, Bosna'nın sancak sayısını çalışmanın kapsadığı dönem için 8 olarak vermiştir.¹⁶ Klis, Krka, Bosna (Paşalık), Hersek, Yenipazar, İzvornik, Bihaç (Bihke), Zvecan, Pojega, Zaçesne (Pakraç) sancakları ya devamlı ya da kimi zaman Bosna'nın sancaklarından olmuşlardır.

Osmanlı hâkimiyetinden önce Bosna'nın ilk kraliyet merkezi Bobovaç, sonrasında ise Yayçe olmuştur.¹⁷ Osmanlı döneminde ise ilk merkez Saraybosna (1463-1550'ler), sonra Banyaluka (1550'ler-1639), tekrar Saraybosna (1639-1699), Travnik (1699-1850) ve son olarak tekrar Saraybosna olmuştur.¹⁸

Bosna şehirlerinin neredeyse tamamı Osmanlılar tarafından ilk defa kurulmuş şehirlerdir. Şehirlerin kuruluşunda, eski madenci şehirlerinden farklı olarak haberleşme, ticaret ve nakliyat unsurları gözetilmiştir.¹⁹ Öyle ki bu unsurlar şehirlerin gelişimindeki hızı arttıran bir etkidir. İlk kurulan bu şehirler arasından verilebilecek en iyi örnek Saraybosna'dır. Yahudi cemaatleri ile etkili bir ticaret ağına sahip olan Miljacka kenarındaki Saraybosna, 1455 sonrasında Osmanlılar tarafından kurulmuştur.²⁰ Burada kurulan Osmanlı sarayından dolayı Sarayovası (Sarajevo), Saraybosna gibi isimlerle anılan şehir, XVI. yüzyılda Viyana ile eş değer bir nüfustadır.²¹ Saraybosna bu dönemde Bulgarca, Sırpça, Almanca, Hırvatça, Latince ve Türkçenin konuşulduğu bir metropoldür.²² Saraybosna'nın haricinde özetle Klis, Yayçe, Travnik, Banyaluka, Bihaç (Bihke), Poçitel gibi pek çok önemli Bosna şehri de bulunmaktadır.

¹⁴ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992, s.296.

¹⁵ Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağının İdari Taksimatı", *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006, s.252-253.

¹⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, (Haz. Dr. Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s.120.

¹⁷ Noel Malcolm, *Kısa Bosna Tarihi*, (Çev. Aşkım Karadağlı), İstanbul, 1999, s.53.

¹⁸ Halil İnalçık, *Osmanlılar*, İstanbul, 2011, s.64.; Hatice Oruç, "Administrative Division of the Bosnian Sandjak in the 16th Century", *OTAM*, 25/2009, s.100.; Oruç, "15. Yüzyılda...", s.251.

¹⁹ Djurdjev, a.g.m., s.299.

²⁰ Aruçi, a.g.m., s.128.

²¹ Friedrich-Karl Kienitz, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, (Çev. Seyfettin Halit Kakinç), Ankara, 2004, s.13.

²² Aruçi, a.g.m., s.129.

1645-1669 Osmanlı-Venedik savaşı ile başlayıp 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak savaşı ile sona eren Bosna'nın barış yılları, tez konusunun sınırı olarak belirlenmiştir. Çalışma dönemi yıllarını kapsayan yüzyıl, değişimler çağı olan XVII. yüzyıldır.

XVII. yüzyıl değişimler yüzyılıdır ve bu değişimler Osmanlı'nın askerî dâhil pek çok alanında kendini hissettirmektedir. Değişimleri özelde Bosna'da, genelde ise devletin içerisinde yaşamış olan XVII. yüzyıl ıslahat yazarlarından *Hasan el-Kâfi*, değişim konusuna dair güzel örnekler verir. Tursun Bey'den farklı ve haklı olarak bizlere devlet mekanizmasının artık kendi çarkını döndürmesinden ve tekelden çıkmasından bahseder.²³ Bu süreçte İmparatorluk kavramının bir getirisi olarak XVII. yüzyılda bürokratikleşmiş bir Devlet-i 'Âliyye'den bahsetmek de mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu bu yüzyılın genel özellikleri elbet bunlardan ibaret değildir.

Osmanlı Devleti, 1683 yılına kadar kendi gibi sistematik bir askerî teşkilata sahip olan ve kendisine sorun çıkarabilecek bir güçle karşılaşmamıştır. Ayrıca ekonomik alanda Osmanlıların Avrupa'ya entegre olması bu yüzyıl için kabul görmemektedir.²⁴ İktisadî veya askerî alanda Avrupa'nın yer almadığı bir Osmanlı tarih yazımını düşünmek zordur. Bu yüzden Osmanlı gündemi içerisinde yer alan Avrupa'nın durumu göz ardı edilmemelidir. XVII. yüzyılda Avrupa'nın durumu Roma'dan bakıldığı vakit Hristiyan âlemi için üzücüdür.²⁵ Fransa, diğer Avrupa güçlerine göre daha düzenli bir görünüm sergilemesine rağmen Portekiz gibi sessiz bir isyan içerisindeydi. Ortodoks müttefikler tarih sahnesinde zuhur etmemekte, İspanya iflas etmekte, Habsburg İmparatorluğu nüfus kaybı yaşamakta, Lehler İsveç ve Ruslar ile çarpışmakta iken Venedik, son kalesi Kandiye'ye tutunmaya çalışmaktadır. "Din

²³ Fatih Yeşil, "Tedbirden Adalete: Tursun Bey ve Hasan Kâfi el-Akhisârî'nin Kaleminden Osmanlı Siyaset Düşüncesi'nin Evrimi", *Ötekilerin Peşinde – Ahmet Yaşar Ocak Armağanı*, (Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil), İstanbul, 2015, ss.537-550.

²⁴ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", (Çev. Ayşe Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), İstanbul, 2004, s.606-607.

²⁵ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Burcu Çiğman, vd.), Ankara, 2011, s.619.

Düşmanları” olan Osmanlı’ya karşı birleşmesi gereken unsurların başında gelen Katolik Avrupa, Katolik olmayan Avrupa ile savaş vermektedir.²⁶

Avrupa güçleri arasında Osmanlıların ve Bosna’nın gündeminde ziyadesiyle konu edilen monarşi Avusturya Habsburglarıdır. 1526 yılı, Habsburgların, Macarların yerini alarak Türklerin karşısına çıktığı tarihtir. Habsburg hanedanı, XVI. yüzyıl boyunca Türkler ve diğer devletler ile yaptıkları savaşlar neticesinde edindikleri tecrübeleri, askerî devrimi yaşatmak ve geliştirmek için kullanacaktır.²⁷

1606 yılında Osmanlılar Zitvatorok’da imzalanan antlaşmayla, Habsburglara karşı olan diplomatik üstünlüklerini kaybetmişlerdi.²⁸ Bununla birlikte Habsburglar, Bosna tarafından yapılacak akınlara karşı hâlâ endişe duyuyordu. Ancak XVII. yüzyılın barışı sonsuz olmayacak; Devlet-i ‘Âliyye, 1663’te Erdel meselelerinden dolayı oklarını Habsburglara yöneltecekti.²⁹ 1603 tarihinde alınan ancak sonrasında kaybedilen Uyvar, Osmanlıların ilk hedefi olacaktı.³⁰ Fazıl Ahmed Paşa, hareket özgürlüğünden istifade ederek hızlı bir şekilde kendisini engelleyemeyen Habsburg İmparatoru’nun Macar topraklarına 1663 yılında girdi.³¹ St. Gotthard Savaşı³² sayesinde tek celse ile kapanmamış olan bu seferin neticesinde Uyvar civarı ile beraber fethedilmiş oldu. St. Gotthard’da yenilen ve İstirya’ya giremeyen Fazıl Ahmed Paşa eleştiriliyordu lakin göz ardı edilen bir gerçek vardı: Viyana’dan Uyvar görünüyordu.³³ Kümülatif bir şekilde kale cenginde mahirleşen³⁴ ve meydan savaşını unutmuş görünen Osmanlı kuvvetlerinin yine de sarsılmaz Türk imajı korunmuştu.

²⁶ Davies, *a.g.e.*, s.548.; Palmira Brummet, “Dünya Tarihinden Piri Reis’e Erken Modern Osmanlı Mekânını Tahayyül Etmek”, (Çev. Onur Güneş Ayas), *Erken Modern Osmanlılar – İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (Ed. Virginia Aksan, Daniel Goffman), İstanbul, 2011, s.46.

²⁷ Robert Mantran, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı? Gerileme mi?”, (Çev. Server Tanilli), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C. I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, (Ed. Robert Mantran), İstanbul, 2012, s.317.

²⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s.98.

²⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s.402.

³⁰ Ahmed Muhtar Paşa, *Sen Gotar’da Osmanlı Ordusu*, (Haz. Raif Karadağ), İstanbul, 2005, s.19.

³¹ Sir Paul Rychaut, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Halihâzırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, (Çev. Halil İnalçık, Nihan Özyıldırım), Ankara, 2010, s.11-12,141-143.

³² St. Gotthard savaşı ile ilgili Bkz. Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, ss.103-375.

³³ Rychaut, *a.g.e.*, s.315.; Halil İnalçık, *Devlet-i ‘Âliyye*, C. III, İstanbul, 2015, s.80-81.

³⁴ Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş (1500-1700)*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007, s.137.

Habsburglar, Vasvar Antlaşması (1664) ile yatıştırma politikası takip etmesine rağmen bir Habsburg seferi her daim Devlet-i 'Âliyye'nin gündeminde olmuştur. Macaristan ve Macar serhaddinde eksik olmayan olaylar ise her zaman bir savaş nedenini taraflara verecektir.³⁵ Habsburg cephesinde savaşın olmadığı tarihlerde yapılan Osmanlı askerî harcamaları³⁶, Köprülü Mehmed Paşa zamanında kapatılan iktisadî farkı³⁷ ziyadesiyle açacaktır.

Osmanlı'nın Venedik ile yaptığı savaşlar, Habsburg veya başka devletlerle yapılan savaşlardan daha az zahmetli değildir. Osmanlı-Venedik sınırı, Osmanlıların Venediklilerden kazandıkları topraklar sayesinde önemli ölçüde değişmiştir. Venedik, Osmanlılara karşı kaybettiği eski toprakları ile Osmanlılar tarafından kendi havzalarına hapsedilerek çevrelenmiş, karantina altına alınmıştır.³⁸ Münasebetlerin ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren Osmanlı-Venedik ilişkilerini bir akıncı beyi ve aynı zamanda Bosna sancakbeyi olan Turahanzade Ömer Bey gibi tırmanışa geçiren önemli kişiler vardır.³⁹ Ayrıca Venedik bu dönemde hızlı bir şekilde gelişen Osmanlı dünyasında yer edinmeye çalışmıştır.⁴⁰ Osmanlı-Venedik savaşları, çoğunlukla Bosna üzerinden yapılan kara harekâtları dışında genelde deniz savaşları şeklinde cereyan etmiştir.

Çalışmanın kapsadığı yıllara gelmeden evvel yukarıda bahsi geçen son ve uzun Osmanlı-Venedik savaşı, 1645-1669 tarihleri arasında yapılmış olan savaştır. Devlet-i 'Âliyye, Girit'te ancak bazı deniz harekâtı başarıları elde ettikten sonra Venedik'e savaş ilan etmiştir.⁴¹ Venedikliler, Bosna serhaddine girdikleri zaman komşuları olmayan Lehlerden dahi ittifak ummuşlardır.⁴² Bu

³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s.434.

³⁶ Faroqhi, *a.g.m.*, s.666-667.

³⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2013, s.100.

³⁸ Stefanos Yerasimos, "Giriş", *Thévenot Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, 2014, s.13.

³⁹ Yaşar Demir, "Venedik Krallığı'nın Fatih Sultan Mehmet ve Bosna Sancak Bey'i Ömer'i Zehirleme Projesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 11, 2009, s.319.

⁴⁰ Daniel Goffman, "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi", (Çev. Onur Güneş Ayas), *Erken Modern Osmanlılar – İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (Ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman), İstanbul, 2011, s.90.

⁴¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2005, s.54.

⁴² Dariusz Kolodziejczyk, "The Ottoman Northern Policy at seen from the Venetian Archives", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme*, (Ed. Tuncer Baykara), Ankara, 2004, ss.421-424.

uzun savaş esnasında Venedik, Habsburglara askerî bir yardım yapmayarak herhangi bir güç duruma düşürücü deniz harekâtına tenezzül etmeyecektir.⁴³

Osmanlı-Venedik Savaşı (1645-1669) zamanında Köprülü Mehmed Paşa, Bosna üzerinden bir Venedik seferi düşünmesine rağmen buna muvaffak olamamıştır.⁴⁴ Keza Fazıl Ahmed Paşa bir sefer düşünmesine rağmen babası gibi bu niyeti gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla Devlet-i 'Âliyye, Bosna üzerinden bir sefer yaparak Venedik'i zafiyete uğratamamış ve bu cephede toprak kazanımı sağlayamamıştır.

1669-1683 yılları arasında Osmanlılar iki Leh bir de Rus seferine çıkmışlardı. 1672 yılında Sultan IV. Mehmed'in bizzat başında bulunduğu ordusu, savunucularının arasında ilginç bir şekilde Habsburg askerinin yer aldığı Kamanıçe'yi fethetmekle kalmamış, Leh başkenti Lemberg'i kuşatarak verimli bir sefer sezonu geçirmiştir. Neticede Osmanlı-Leh Savaşı, yapılan bir takım siyasi görüşmelerin ardından Zurawno Antlaşması ile 1676 tarihinde sona ermiştir.⁴⁵

XVII. yüzyıl içerisinde Osmanlılar, Bosna'nın komşuları olan Venedik ve Habsburglar ile ayrı ayrı birer kez, her ikisiyle birden ise bir kez savaşmıştır. Habsburglar ile 1663-1664 yılları arasında, Venedik ile 1645-1669 yılları arasında ve her ikisi ile birden 1683-1699 yılları arasında savaşılmıştır.⁴⁶ Bu dönemin savaş görmeyen yılları ise 1606-1645 ile 1669-1683 yılları olmuştur. Savaşın görülmediği yıllar, Bosna coğrafyası açısından Venedik ve Habsburglar baz alınarak belirtilmiştir. Bu durum göz ardı edilirse Osmanlı'nın 1669-1683 yılları arasında yine Batı güzergâhında olmak üzere yaptığı birtakım seferler yukarıda nakledildiği üzere mevcuttur. 1645'te sonlanan barış yıllarının sonrasında 1669'a kadar süren çatışmada Osmanlıların karşısında sadece Venedik vardır.

⁴³ Ersin Gülsoy, "Girit Seferleri Dolayısı ile Akdeniz'de Osmanlı-Venedik Savaşları (1645-1669)", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme*, (Ed. Tuncer Baykara), Ankara, 2004, s.267-268.

⁴⁴ Claes Ralamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, (Çev. Ayda Arel), İstanbul, 2013, ss.100-108.

⁴⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara, 2011, s.2126.; Halime Doğru, "Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1699)", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, (Ed. Bilgehan A. Gökdag, Osman karatay), Ankara, 2013, s.313.

⁴⁶ Venedik bu son savaşa, Viyana kuşatmasının başarısızlığa uğramasının ardından 1684 yılında kurulan Kutsal İttifak'a katılarak girmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s. 460.

1606-1645 barış yıllarının, 1669-1683 dönemine göre daha uzun bir zaman dilimini kapsaması tezin mahiyeti, kaynakları göz önünde bulundurularak tercih edilmemiştir.⁴⁷ 1669 öncesinde Bosna hem uzun bir Venedik savaşından çıkmış hem de bir Habsburg seferine tanıklık etmiştir. Ayrıca Devlet-i 'Âliyye, aradan sadece 14 yıl geçmesine rağmen adı sık sık geçen bu iki rakiple aynı anda tekrar savaşmak zorunda kalmıştır. İki ezeli rakiple yapılan bir savaştan çıkılıp tekrar aynı rakiplerle girilecek olan bir savaşın ortasında, diğer barış dönemlerine göre Bosna'yı özel kılan nedir?

Bosna toprakları, birbirinden çetin olan iki cephede çok fazla kale kuşatması ve kale savunmasına sahne olmuştur. Sınırların ileri karakollarından biri olan Bosna'da, yapılan fetihlerin en önemli göstergelerinden biri kalelerdir. Öyle ki Osmanlıların bölgeye gelmesinden önce Orta Çağlarda da kaleler Bosna için belirleyici bir faktör olmuştur. Bu coğrafya âdetta bir kale cennetini andırmaktadır. Bosna'nın bu özel durumunu hemen burada bir örnekle pekiştirmek yerinde olacaktır. Osmanlıların Saruhan sancağında XVI. yüzyılda aktif olarak kullandıkları kale sayısı 4'ü geçmemektedir.⁴⁸ Bosna'nın benzer tarihlerdeki Paşa sancağı olan Bosna sancağındaki aktif olarak kullanılan kale sayısı, Saruhan'daki kale sayısından neredeyse üç kat fazladır. Böylelikle İmparatorluğun iç kesimlerindeki farklı coğrafyaların kale sayıları ile Bosna gibi serhadde yer alan memleketlerin kale sayıları arasındaki farka dair bir tahmin yürütülebilir. Kale erlerinin, paşa maiyetinde görev almaları, kaleleri savunmaları, kale fetihlerinde bulunmaları, seferlere katılmaları, farklı coğrafyalara düzenlenen seferlerde aktif olarak rol almaları durumu, Bosna kalelerinin ve kale personelinin rengine çeşitlilik katmaktadır. Aktif olan kalelerin donatılmaları, serhaddin gerisinde kalan kalelerin kullanım alanlarının değiştirilmesi, sınır kavramından dolayı tarafların yaptıkları antlaşmalarda önemli maddelerin kaleler üzerinden belirlenmesi⁴⁹ ve kaleler

⁴⁷ Aynı zamanda belirtilen tarihler Adem Handzic tarafından çalışılmıştır. Bkz. Handzic, a.g.m., ss. 263-270.

⁴⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Ankara, 1995, ss. 129-131.

⁴⁹ 1699 Karlofça barışına kadar kaleler antlaşmalarda sınırların belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Ancak Karlofça Antlaşmasıyla beraber sınırlar bir tarafına hilal bir tarafına ise haç resmedilen taşlarla belirlenmiştir. Bkz. Maria Pia Pedani, "Das Triplex Confinium: Diplomatiche Probleme Nach Dem Karlowitz Frieden", *Croatica Christiana*, 48, Zagreb, 2001, s.97.

hakkında önemli maddeler olması da Bosna kalelerinin değerini ortaya koymaktadır.

Kaleler görüldüğü üzere, askerî anlamda erken modern çağın, pek çok farklı özellikleriyle ana unsurlarından biridir. Viyana Kuşatması (1683) öncesinde, Osmanlı için büyük önem arz eden Bosna kalelerinin, Büyük Savaş'a (1683-1699) hazır olup olmadığı ise tezin ana sorunsaldır. Dönemin "ana" askerî üslerinden biri olan Bosna'nın kaleleri, Osmanlı Bosnasının diğer sosyo-kültürel kavram ve olguları kadar önemlidir. Tezin muhtevasında incelenmiş olan kaleler ekserî Bosna Eyaleti'nin ağırlıklı olarak Bosna ve Hersek sancaklarında (günümüzün Bosna-Hersek coğrafyasında yer alan) kalelerdir. Bosna Eyaleti'nin Venedik serhaddinde yer alan Krka, Klis sancakları kaleleri ve kuzeyde bulunan Bihke, Zaçesne ve Pojega sancaklarının da kaleleri askerî ele alınarak incelenen kaleler arasındadır. Belirtilen kaleler özellikle arşiv belgelerinden hareketle bilgisine ulaşılabilen ve işlenmiş olan kalelerdir.

1.2. KAYNAKLAR HAKKINDA

Araştırmaların kaynaklarına ve mahiyetlerine dair yapılan sorgular ve araştırmacının kendisinin kaynağa ilk ulaştığı vakit yaşadığı heyecan, belgenin ortaya konması ve bunlara dair anlatılar her zaman ilgi çeker. Ancak değişmeyen gerçekler de vardır. Kaynakların işe yarar oluşları, kaynağın irdelenmesi, muhteviyatı, az veya çok oluşları kaynakların kullanımında belirleyici etkenlerdir.

Kaleler ve onların fonksiyonlarını anlatabilmek adına kullanılan en önemli kaynak gruplarından biri de arşiv belgeleridir. Bu belgelerin bir kısmına ulaşılabilmekte, bir diğer kısmına ise bazı nedenlerden dolayı ulaşılamamaktadır. Bu nedenlerden biri de savaşlardır. Ordunun önemli olan defterleri yanında taşınması ve bozgun yaşanması durumunda bu defterlerin

kaybedilmeleri en dikkat çeken husus olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰ Nitekim kalelerin içerisinde yer alan belgelere savaş zamanında kalenin kaybedilmesi sonucunda ulaşılamadığını da belirtmek gerekir. Özellikle 1683-1699 savaşında Kutsal İttifak'ın Osmanlı kalelerini ele geçirmeleri, askerleri esir etmeleri, öldürmeleri esnasında elde edilen ganimet içerisinde bulunan belgeler ya tahrip edilmiş ya da el değiştirmiştir.⁵¹

Osmanlı kale teşkilâtına dair verileri muhtelif kaynaklar arasında bulabilmek mümkündür. Mühimme defterleri, tahrir defterleri, kale müstahfızân defterleri, mevâcib defterleri, tamirat defterleri, sefer ruznamçeleri, timar ruznamçe defterleri, müstakil belge ve defterler ile arzlar, bu hususa misal olarak verilebilir. Bu minvalde çalışmada kullanılan kaynaklardan biri olan Timar Ruznamçe defterlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu defterlerde sefer esnasında muhafaza edilen kaleler, kale görevlilerinin buldukları hizmet ve faaliyetler gibi önemli bilgiler bulunmaktadır.⁵² XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar varlıkları bilinen Timar Ruznamçe defterlerinde⁵³, sipahilerin yaşam ve kariyerlerine dair zengin ve çeşitli bilgiler bulunduğu gibi⁵⁴ kale dizdarlarının bizzat yaptıkları tevcihatlar da bulunmaktadır.⁵⁵ Timar Ruznamçe defterleri, saray görevlilerinden dizdar gibi kale görevlilerine kadar özellikle dirlik sahipleri hakkında askerî tarih alanında önemli bilgiler veren ve çalışmada kullanılan defterler arasındadır.⁵⁶

Tezin araştırma ve yazım süresi göz önünde bulundurularak tahrir ve mühimme defterlerinden de istifade edilmiştir. İstifade edilen mühimme ve

⁵⁰ Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Seyyar Bürokrasi: Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul, 2011, s.178-184.

⁵¹ Claudia Römer, "Savaş Ganimeti Olarak Arşiv Belgeleri Osmanlı-Habsburg İlişkilerinin Olağanüstü Bir Veçhesi", (Çev. Şirin Tekeli), *Harp ve Sulh – Avrupa ve Osmanlılar*, (Ed. Dejanirah Couto), İstanbul, 2010, ss.237-240.

⁵² Emine Erdoğan Özünlü, "Askerî Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Ruznamçe Defterlerinin Öneme Dair Bazı Görüşler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 İstanbul*, Ankara, 2013, s.395-398.

⁵³ Douglas Howard, "The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol:10, No:1, Michigan, 1986, s.12.

⁵⁴ Douglas Howard, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, Second Half of the Sixteenth Century", *Aspects of Altaic Civilization III*, (Ed. Denis Sinor), Indiana, 1990, s.49.

⁵⁵ Nejat Göyünç, "Timar Tevcihleri Hakkında", *İÜEFTD: Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul, 1995, s.69

⁵⁶ Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, C. LX, S. 227, Ankara, 1996, ss.127-138.

tahrir defterleri yayımlanmış kaynaklar arasında yer almaktadır.⁵⁷ Basılı olan bu kaynaklar tezin kapsadığı zaman diliminin öncesindeki dönemlere ait örneklerdir.⁵⁸ Bosna kalelerinin süregelen bazı özelliklerinin göz önüne serilebilmesi için, bu erken tarihli kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Bu çalışmada büyük ölçüde kale defterlerinden faydalanılmıştır. Bu defterler Maliyeden Müdevver ve Büyük-Kale Kalemi gibi fonlarda bulunmaktadır. Bosna eyaleti kaleleri de Büyük-Kale kalemine bağlı bulunmaktadır.⁵⁹ Kale defterleri haricinde, araştırma içinde pek çok müstakil defter ve arzlar da kullanılmıştır. Arzlar, özellikle Cevdet, Ali Emirî ve İbnülemîn fonları başta olmak üzere pek çok arşiv fonunda yer alan müstakil belgelerdir.

Dönemin bir diğer çağdaş birinci el kaynakları, arşiv belgelerinin yanı sıra müelliflerin elinden çıkan ve günümüzde “Osmanlı Kronikleri” olarak adlandırılan kaynaklardır. Çalışılan dönemi doğrudan anlatan kronikler arasında *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Zeyl-i Fezleke'si*, *Raşid Mehmed Efendî'nin Tarih-i Raşid'i*, *Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekâiyât'ı* ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyi'nâme'si* ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili diğer Osmanlı kroniklerine, yerel-yabancı literatüre de başvurulmuştur.

Osmanlı dönemi Bosnasına dair önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle de Tanzimat dönemi Bosnası veya Bosna'nın fethi gibi önemli değişim dönemleri bu çalışmaların konusu olmuştur. Ancak Bosna'nın fethinden Tanzimat'a kadar geçen süreyi kapsayan (XVI-XVII-XVIII. yüzyıllar) çalışmalar gayet kısıtlıdır. Yabancı literatür göz ardı edilirse Hatice Oruç'un çalışmaları bu konuda öne çıkmaktadır. Oruç'un çalışmaları yukarıda verilen yüzyılları kapsayan kısıtlı araştırmalar arasında rehber edinilen önemli

⁵⁷ Bkz. Kaynakça. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından baskısı yapılmış olan Tahrir ve Mühimme Defterleri.

⁵⁸ Tahrir defterlerinin erken dönem kaynaklar olarak adlandırılması hususunda Bkz. Mehmet Öz, “Tahrir”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s.426.

⁵⁹ Bu hususta bilgi için, Bkz. Adnan Gürbüz, “Osmanlı Klasik Dönemi'nde Kale ve Müstahfizan Defterleri”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 İstanbul*, Ankara, 2013, s.382.

çalışmalar arasında yer almaktadır.⁶⁰ Bu bağlamda günümüzde kendi ülkelerinin tarihini yazan Boşnak tarihçiler de unutulmamalıdır. Osmanlı dönemi Bosna kaleleri hakkında araştırmaları bulunan Aladin Husić başta olmak üzere *Sarajevo Orijentalni Institut* mensuplarının da İngilizce ve Boşnakça, kalelere dair araştırmaları bulunmaktadır.⁶¹ Askerî tarihçilik bağlamında da kalelere dair önemli çalışmalar vardır. Mahir Aydın, Cengiz Fedakar ve Ömer Gezer'in çalışmaları bu anlamda dikkate değerdir.⁶²

Batılı tarihçilerin de elbet kendi kale ve kale teşkilâtlarına dair çalışmaları vardır.⁶³ Bu çalışmalar karşılaştırmalı tarih metodu sayesinde farklı coğrafyaların kalelerini ve teşkilatlarını analiz olanağını verirken bizzat Osmanlı kalelerine ışık tutacak nitelikte değildir.

Bu araştırmada 1669-1683 tarihleri arasında Bosna kalelerinin tercih edilmesinin en büyük sebebi, söz konusu tarihleri kapsayan ve inceleyen spesifik bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

⁶⁰ Bkz. Oruç, "15. Yüzyılda Bosna..."; Oruç, "Administrative..."; Hatice Oruç, "1528/30 Tarihli Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Müstahfiz Timarları", *Perspectives on Ottoman Studies – Papers From the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, (Ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moacanin, Vjerran Kursar), Berlin, 2010.

⁶¹ Aladin Husić, "Bobovac, Od Pada Pod Osmansku Vlast Do Ukidanja Posade 1540. Godine", *Znakovi Vremena*, Sarajevo, Jesen 2001/2002.; Elma Korić. "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljecu", *POF*, 56/2007.

⁶² Bkz. Mahir Aydın, "Kaleler", *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Edt. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013.; Mahir Aydın, *Vidin Kalesi*, İstanbul, 2015.; Gürbüz, a.g.m., ss. 379-391.; Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.; Cengiz Fedakar, *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı (1781-1801)*, Basılmış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

⁶³ Burada doğrudan kale konusunu ele almasa da Batı dünyasının askerî tarihçiliği için rehber olarak Parker'ın eserlerini kapsayıcı bir şekilde örnek vermek doğru olacaktır. Bkz. Geoffrey Parker, *Askerî Devrim*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul, 2006.; Geoffrey Parker, "Barut Devrimi (1300-1500)", (Çev. Tunç Tayanç-Fusun Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), İstanbul, 2014, ss.111-125.; Geoffrey Parker, "Hanedan Savaşları (1494-1660)", (Çev. Tunç Tayanç-Fusun Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), İstanbul, 2014, ss.163-182.

2. ESKİ DÜZENİN SAVUNULMASI: ASKERÎ TEŞKİLÂT VE KALE

2.1. OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLÂTININ XVII. YÜZYILDAKİ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Batı'da XVI-XVII. yüzyıllar boyunca süregelen bir askerî devrim olduğu bilinmektedir. Her ne kadar tarihçiler, Osmanlıları bu olgunun içerisine katmamışlarsa da Osmanlılar askerî devrimin teknolojilerinden faydalanmış ve bunu takip etmekten geri kalmamışlardır.⁶⁴ Osmanlı ordusu Avrupa ordularına eşdeğer veya biraz daha kendine has özellikleri ile farklı olan ancak o günün teknolojisine sahip konvansiyonel silahlar kullanan bir ordu özelliği taşımaktadır.⁶⁵

XVII. yüzyılda Osmanlı ordusu, Avrupalı gözünde halen “Yenilmez Güç” olarak görülüyordu.⁶⁶ Osmanlı ordusu ile Avrupalı devletlerin arasındaki farklar bu yüzyılda da göze çarpar nitelikteydi. *Otuz Yıl Savaşları'nın* bitimine kadar, Osmanlı askerî üstünlüğü Avrupa'da hissedilmekteydi.⁶⁷ Bu durum Avrupalı çağdaş yazarlar tarafından da belirtilmekteydi. Rycout, Türk ordusunun şarap içmemesinden ve ordugâhlarını temiz tuttuklarından eserinde bahsetmekteydi.⁶⁸ Aynı yazar, bu olumlu betimlemelere rağmen, Osmanlı askerlerinin Macar seferlerine gitmekten yüksünmelerini ve barış yapılmasına sevinmelerinin de resmini çizmekteydi.⁶⁹

Erken tarihlerde gerçekleştiği vurgulanan *Askerî Devrim*'e bir tepki niteliğinde olarak Fransızların modern ordularının alt yapısı 1650'lerde şekillenmeye başlamıştı.⁷⁰ Askerleri, Flaman illerindeki gibi ateşli silahlarla donatılmış olan

⁶⁴ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağı'nda Savaş*, İstanbul, 2011, ss.27-70.

⁶⁵ İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul, 2011, s.136.

⁶⁶ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013, s.42.

⁶⁷ Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, s.136.

⁶⁸ Rycout, *a.g.e*, s.314-315.

⁶⁹ Rycout, *a.g.e*, s.265.

⁷⁰ Davies, *a.g.e*, s.666.

Habsburg ve Osmanlılar da bu devrimin dışında değillerdi. Bu durum orduların ateşli silahlı birliklerini arttırarak kendilerini geliştirmesinin bir kanıtıydı. Öyle ki Avrupa'nın bu gelişimi, Osmanlı'yı, Avrupa'nın gelişen paradigma ordularından askerî danışman ithaline yöneltecekti.⁷¹ Avrupa'nın askerî başarıları, zamanla ve yavaş bir şekilde Osmanlı timar sisteminin dönüşümüne etki etmiş olmasına rağmen bu sistemin tamamen çökmesine neden olmamıştı.⁷²

Osmanlı'nın XVII. yüzyılda sahip olduğu lojistik mükemmellik ise Avrupa tarafından bir yüzyıl sonra uygulanabilecekti.⁷³ Günümüzün belli fizikî ve biyolojik problemlerini geçmişte yaşayan⁷⁴ ancak *Meritokrasi* gibi şanslara sahip olan Osmanlı askerinin / askerîsinin⁷⁵ bir diğer sorunu da mevsimlik sefer anlayışıydı.⁷⁶

G. Agoston'un da belirttiği üzere askerî devrim ile paralel olarak melezlenen / sentezlenen çağa uygun silahları Osmanlı askeri kullanmaktadır. Silahları ateşli olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. XVII. yüzyıl içerisinde askerin daha çok tercih edip kullandığı silahlar ateşli olmadığı gibi, ateşli olan silahlara göre savaş alanlarında daha başarılıdır. Dönemin en tehlikeli silahı olan ok ve yayın Türkî olanları çağdaşlarına göre teknik ve diğer konularda açık ara üstündür.⁷⁷ Kompozit yay, sipahinin ve yeniçerinin favorisidir. Saplama, yaralama ve hafiflik konularında yüzyıllarca geçirdiği değişim sonrasında vazgeçilmez olan Türk kılıcı, XVII. yüzyılda en

⁷¹ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013, s.80.

⁷² Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri and Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIII, 2014, s.214-215.

⁷³ Cemal Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve Haberleşme Bağlamında: Menzil ve Menzilhane Kavramları Üzerine Bazı Tespitler", *CIEPO VI. Ara Dönem Sempozyumu 11-14 Nisan 2011 Uşak*, C. I, (Ed. Adnan Şişman, Tuncer Baykara, Mehmet Karayaman), İzmir, 2011, s.413-422.; Günhan Börekçi, "Yeni Bir Kaynağın Işığında III. Mehmed'in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaşlar, Teknoloji, ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, s.203.

⁷⁴ Fatih Yeşil, "Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Sivil-Asker Diyalogu", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Gültekin Yıldız, Cevat Şayin), İstanbul, 2012, s.27.

⁷⁵ Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: 'Terakki' Tevcihi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, Issue: 11, 2010, s.238.

⁷⁶ Özen Tok, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara, 2012, s.162.

⁷⁷ Murat Özveri, "Deneysel Tarih Çalışmalarına Bir Örnek Olarak Osmanlı Okçuluğu", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Gültekin Yıldız, Cevat Şayin), İstanbul, 2012, ss.40-56.; Murat Özveri, "Osmanlı Kompozit Yayının Savaş Alanlarındaki Avantaj ve Zaafı", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaşlar, Teknoloji, ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.23-41

mükemmel şekline bürünmüştür.⁷⁸ Sipahiler, Avrupa ile uyumlu olarak karabinaları ile *dragoon* işlevi görürlerken ordunun ateşli silaha sahip birlikleri yaylım ateşinden haberdardır. Işıklandırılmış menzil, toprak set ile namlu ayarlaması, Avrupa ile benzer top isimleri Osmanlı topçuluğunun seviyesini gösteren unsurlardır.⁷⁹

2.2. OSMANLILARDA KALE TEŞKİLÂTI

İnsanlık eski çağlardan beri ilk koşul olarak kendi güvenliğini sağlamak amacı ile etrafını koruyucu yapılar ile çevirmiştir.⁸⁰ İlk örnekler Mezopotamya'da yer alırken Romalıların Anadolu'da inşa ettikleri palanka benzeri "*Castrum*" örnekler arasında verilebilir. İnşasında imkân dâhilinde, en az bir doğal engel olması gözetilen kal'a / kale, etimolojik olarak dağ parçasından kopan parça, muhkem mevki anlamına gelmektedir.⁸¹ Zamanla bu anlamını kaybeden kale, günümüzde askerî yapı kompleksini ifade etmektedir. Günümüzde kale yapılarına ait olan ifadelerin kimi yabancı kimi de yerli kökenli iken ifadeler her zaman birbirlerini karşılayamamaktadır.⁸²

Başarısız olmasına rağmen Balkanlarda erken modern dönem öncesindeki ilk tahkimatlar, Bizanslılar tarafından Slav akınlarını önlemek amacı ile oluşturulmuştur.⁸³ Bizans kalelerini ele geçiren Selçuklulardan, ilk tabya istihkâmlarının ortaya çıkışına kadar⁸⁴ Osmanlılar bu konuya gereken önemi ziyadesiyle vermişlerdir. İlk zamanlardan itibaren *havale* adını verdikleri abluka kuleleri ile kuşatma savaşına aşına olan Osmanlılar⁸⁵, zamanla bunun

⁷⁸ Kayahan Horoz, "Türk Kılıcının Bin Yılı: MS. VIII-XVIII. Yüzyıllar", ", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Haz. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.52-54.

⁷⁹ Nicolle, *Osmanlı Orduları 1300-1768*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2014, s.37-39.; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, ss.144-149.

⁸⁰ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, S. 7, 1997, s.1.

⁸¹ Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s.234.

⁸² Esasen Phalanx yani Yunanca Ağaç kütüğünden gelen Palankanın Türk literatürüne Macarca, Fransızca yahut İtalyancadan geçtiği savunulur. Bkz. Batmaz, a.g.m., s.8.

⁸³ Aydın Usta, *Haçlı Seferleri'nde Kuşatma*, İstanbul, 2015, s.28-29.

⁸⁴ Tabyalar hakkında Bkz. Nusret Çam, "Osmanlı Tabyaları", *Osmanlı*, C. X, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.343.

⁸⁵ Tok, a.g.m., ss.177-179.

normlarını kendi lügatlerine göre uyarlamışlardır.⁸⁶ Kuşatma esnasında arkalarına bir savunma platformu kurmadan akıncı-sipahi ya da Kırım kuvvetlerine sırtlarını yaslamaları, daha geniş bir cepheden saldırmaları, sıçan yollarını daha geniş kazmaları bunlardan bazılarıdır. Osmanlıların kale kuşatırken gözettikleri uygulamalar zamanla norm haline getirilmiştir. Kural hâline gelmiş uygulamaları olmasına rağmen Osmanlıların kalelerini nasıl savundukları, bunu yaparken kaideleşmiş uygulamaları olup olmadığı ise bilinmeyenler arasındadır.

Osmanlılar bir kaleyi kuşatıp ele geçirdikten sonra ne yapıyorlardı? Fetih sonrası tamir, yeniden inşa, kalenin istimalet yolu ile ücret karşılığında teslim alınması, fetih sonrası ve fetih için uygulanan bazı politikalardandı.⁸⁷ Kale kuşatması, Osman Gazi döneminden, askerî dehasını bu konuya yoğunlaştırmış olan Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlı için kümülatif bir süreç olmuştu.⁸⁸ Uyvar'ın alındığı tarihte halen Devlet-i 'Âliyye'nin kuşatma savaşı üstünlükleri, sıçanyolları, lağımcılık hünerleri Avrupa tarafından saygı görmekteydi.⁸⁹ Parker'ın palankaları ve kale kuşatma tekniklerini hoş gördüğü⁹⁰ Osmanlı'nın orta hâlli şehirlerden daha canlı kalelerinin⁹¹ içerisine girilerek bakılma vaktidir.

⁸⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi XVII. yüzyıl için geçerli kuralları yazmasına rağmen Christopher Duffy, Kanunî Sultan Süleyman dönemi için de böyle bir kural silsilesi olduğunu belirten bir kanunnamenin varlığından bahseder. Ancak tespitlerimize göre, Kanunî dönemi için kuşatma normlarının varlığından söz etmek doğru değildir. Duffy'nin baz aldığı kanunname yeniçeriler ile ilgili olmalıdır. Bkz. Christopher Duffy, *Siege Warfare Vol. I: The Fortress in The Early Modern World 1494-1660*, London, 1979, s.192.

⁸⁷ Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, C. III, (Haz. Şevket Nezih Aykut), Ankara, 2004, s.620-621.; Eyice, a.g.m., s.238.

⁸⁸ Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.633-635.; Bu durum Kandiye'ye katılan ve merkeze sormadan kale kuşatma yetkisine sahip Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için de geçerlidir. Bkz. Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s.119.; Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, s.93.

⁸⁹ Nicolle, *a.g.e.*, s.38-39.; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, s.54.; Darling, a.g.m., s.215.

⁹⁰ Parker, *a.g.e.*, s.228.;

⁹¹ Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, S. 31, 2012, s.121.

2.2.1. Kale ve Fonksiyonları

Kale stratejik bir mevkiyi korumak ve gerekli askeri barındırmak için sağlamlaştırılmış yapı anlamına gelir. Koruma özelliğinden dolayı ise şu tanım yerinde olacaktır: “*Sınırlar bir ülkenin tenidir; ten zarar görürse, can acır. Bu acının ilk duyulduğu sinir uçları, kalelerdir*”.⁹² Sivil halkın yaşadığı topaltı olarak da bilinen kalenin varoşları, bu acının ilk tesir edeceği yerdir.⁹³ Kaleler stratejik coğrafyalarda arazinin en az bir doğal özelliğinden yararlanılarak inşa edilir. Yol kavşakları, ana yol, geçitler, dağlar arasındaki boğazlar, denize uzanan burun ve denizin uzağındaki adacıklar, köprübaşları ve nehirlerin birleşim alanları bu arazi özellikleri için iyi birer örnektir. İstihkâmların savunma gücünü arttırmak adına organize edilen ve bazen gösterdikleri gelişimden dolayı kale grubu içerisinde zikredilen yapı ise palankadır.⁹⁴ Toprak basıncı ve buna dayalı ahşap kirişler ile oluşturulan daha basit istihkâmlar olarak adlandırılacak bu yapıların Bosna’da palanka cenneti denecek kadar çok olduklarını söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Hemen belirtmek gerekir ki kaleler gayriresmî bir şekilde sınır kaleleri ve daha içeri kısımda bulunan kaleler olarak ikiye ayrılabilirler.

Kale varoş, iç ve dış kale olmak üzere üç ana bölümden teşekkül eder. Ancak burada hemen söylenmelidir ki bu üç bölüm her vakit mutlaka bulunur gibi bir koşul da bulunmamaktadır. Şehrin kuruluş yeri ve ticari merkez olarak dış kalenin iç kaleye en fazla yaklaştığı yer ise *Taht’el-Kal’â* olarak adlandırılmıştır.⁹⁵ Hamd etme anlamında olan Ahmedüke (ya da Ahmedek) son dua yeri olarak iç kaleyi ifade etmek için kullanılmaktadır; Osmanlı kronik ve belgelerinde *duvar* olarak geçen surlar ise hatıllı⁹⁶ olarak *Horasan Harcı* ile sağlam bir şekilde örülmüşlerdir.⁹⁷ Burçlar, sık ve birbirini görürler; kale

⁹² Mahir Aydın, a.g.m., s.11.

⁹³ Mahir Aydın, a.g.e., s.34.

⁹⁴ Aydın, a.g.m., s.29.

⁹⁵ Gürbüz, a.g.m., s.380-381.

⁹⁶ “*Hatıl: Ar. Ağırılığı yatay olarak dağıtmak ve duvarların düşey doğrultudaki çatlamalarını önlemek için yatay olarak boydan boya yerleştirilen ahşap, tuğla veya beton bağlama ögesi*”. Bkz. *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2011, s.1058.

⁹⁷ Aydın, a.g.m., s.17.

kapılarının bunların arasında yapılmasına dikkat edilir ve kapıların arkasında kafesler bulunurdu. Girişi daha imkânsız hâle getiren *hendekler*, kaleyi çevreleyen *şaranpolar*, *top mazgalları* ve *tabyalar*, *hurûc kapıları*, tahribatı azaltan içi toprakla dolu *kale sepetleri*, *kazamatlar* kalenin aynı zamanda askerî nitelikli olan mimarî özelliklerindedir. Ağa konağı, tuvaletler, su kuyuları, mehterhâne de kale içerisinde bulunan yapılar arasında sayılabilir.⁹⁸

Sefer lojistiği için kalelerde zahire ambarları bulunmaktaydı.⁹⁹ Tamirat esnasında zahire civar yerlerden kaleye gönderilirdi.¹⁰⁰ Silahların zimmet üzere saklandığı¹⁰¹, güherçilenin üretilip saklandığı, yuvalakların (top güllesi) istiflendiği¹⁰², ilgili defterler ile bir arşiv ve içindeki hazinesi ile bir kasası olan kalelerin bu özellikleri haricinde zindan olması hususiyeti de bulunmaktaydı.¹⁰³ Tezin esas konusu olan Bosna kaleleri üzerinden örnekleri sonraki bölümlerde verileceği üzere kaleler aynı zamanda önemli mühimmat (lojistik) depoları olup ileri harekâtlar için de toplanma merkezleridir.

Kaleler aktif oldukları dönemlerde var olma nedeni olan savaşı yürüten insan yani içerisindeki personelle beraber çok canlı ve dolu askerî yapılarıdır. İşte bu yapılar kale kumandanından daha üst seviyede o sancağın beyine / paşasına ve hünkâra bağlıdır. Devlet, eyalet paşalarının kimi zaman belli normlara bağlı olmaksızın tayin veya azline hükmetmektedir. Bu da paşaların görev yaptıkları bölgenin coğrafyasını tanıyamama ve kaleler üzerinde stratejik hâkimiyete sahip olamamalarına neden olmuştur.¹⁰⁴

Dizdâr, kethüdâ, yeniçeri, azeb, faris, imam, topçu, demirci, neccâr, cebeci, müstahfız, bevvâb, martolos ve süvari gibi kalede pek çok görevli

⁹⁸ Aydın, a.g.m., ss.24-29.; Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlılar*, C. X, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.347.; Eyice, a.g.m, s.235.

⁹⁹ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.90.

¹⁰⁰ Mustafa Murat Öntüğ, *Özü ile İlgili XVII. Yüzyıl Mühimme Hükümleri ve Kalesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1995, s.32.

¹⁰¹ Tülin Çoruhlu, "Osmanlı Ateşli Silahları", *Osmanlı*, C. XI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.256.

¹⁰² Aydıöz, a.g.m., s.634.; Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.627.; Mehtap Çelik, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Kaynaklarına Dair Bir Araştırma: 17. ve 18. Yüzyıllarda Bor Kazası", *Prof. Dr. Özer Eregñç'e Armağan*, (Ed. Ümit Ekin), İstanbul, 2013, s.158.

¹⁰³ Batmaz, a.g.m., s.4-8, Aydın, a.g.m., s.16.

¹⁰⁴ Habsburglarda ise bu durum tam aksi yönde ve daha doğru bir şekilde işlemiştir. Bkz. Gezer, a.g.t., s.100.

bulunmaktaydı.¹⁰⁵ Bir kalede bulunan en üst düzey görevli, o kalenin kumandanı olan dizdârı.¹⁰⁶ Dizdâr, kadı, sancakbeyi, paşa gibi kendinden üst kademede bulunan görevlilere karşı sorumluydu.¹⁰⁷ Kalenin korunması ve idaresi, çevre istihkâmların idaresi, şehrin güvenliği¹⁰⁸, çevre kılavuzluğu, sefere gitmek, mühimmatın korunması,¹⁰⁹ vergi tahsildarlığı nezareti ve bu vergi paralarının korunması, kaleden lüzumsuz yere yüz adım uzaklaşmamak dizdârın görev ve sorumluluklarıydı.¹¹⁰ Bir dizdâr haksız yere azledilip sonrasında suçsuz olduğu anlaşılırsa o zaman görevi iade edilebilirdi.¹¹¹

Kalede dizdârdan sonra kethüdâ en yüksek rütbeli olan kişiydi. Kalede birden fazla kethüdâ olması durumunda dizdârın yardımcısı baş kethüdâ olarak anılırdı. Dergâh-ı Âli yeniçerileri¹¹², asker statüsüne geçebilmiş reâyâ, kaleden ayrılmaları yasak olduğu için evleri kale içinde bulunan azeblere varana dek kalede pek çok görevli bulunuyordu.¹¹³ 1697 Zenta Savaşı'nda olduğu gibi seferlere sadece yeniçeriler değil, kale erleri de götürülürdü.¹¹⁴ Padişah beratı ile atanabilen ve timar tasarruf edebilen topçular da kale mensubuydu.¹¹⁵

Görüldüğü üzere kale teşkilatı askerinden maaşına, mimari yapısından coğrafi-stratejik önemine değin hâlen kara noktaları olan ve açıklanması birkaç sayfaya sığdırılamayacak kadar geniş bir konudur. Bu yüzden burada konu genel hatları ile ele alınmıştır.

¹⁰⁵ Kılıç, a.g.m., s.101.; İbrahim Solak, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara, 2012, s.87.

¹⁰⁶ Dizdâr kelimesi Türkçe kale manasına gelen "diz" kelimesinden türetilmiştir. Bkz. Eyice, a.g.m., s.234.

¹⁰⁷ Batmaz, a.g.m., s.4.; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.83.

¹⁰⁸ Batmaz, a.g.m., s.5.

¹⁰⁹ Yücel Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Bir Bakış", *Türkler*, C. XIII, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 2002, ss.609-709.

¹¹⁰ Virginia H. Aksan, "On Sekizinci Yüzyılda Karadeniz'deki Bir Garnizona Asker Alımı: Özü Kalesi ve Osmanlı Bağlamında Askeri Ayaklanmalar", (Çev. Deniz Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyân ve Ayaklanmalar*, (Ed. Jane Hathaway), İstanbul, 2010, s.110-111.; Tok, a.g.m., s.177.

¹¹¹ Erdoğan Özünlü, "Askerî Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Ruznamçe...", s.398.

¹¹² Kalelerde görev alan yeniçeriler hakkında Bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye*, C. II, İstanbul, 2014, s. 137.; Gilles Veinstein, "Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)", (Çev. Server Tanilli), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C. I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, (Ed. Robert Mantran), İstanbul, 2012, s.239.

¹¹³ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.553-554.

¹¹⁴ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2006, s.50-51.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, Ankara, 1988, s. 52.

2.2.2. Osmanlı Kalelerine Genel Bir Bakış

Bosna paşaları kimi zaman yanı başlarındaki Belgrad kalesinden, Karadeniz serhaddinde bulunan kalelere kadar muhafaza görevi ile vazifelendirilmiştir.¹¹⁶ Rus ve Romen topraklarının kesiştiği bir mevkide bulunan ve karadan sınırlı ulaşım imkânlarına sahip mühim stratejik bir mevkide Dinyeper nehri kıyısındaki Özü Kalesi, buna güzel bir örnek olacaktır.¹¹⁷ Lakin Özü'den daha muhkem ve stratejik öneme haiz Tuna boylarında yer alan kaleler ve savunma sistemleri (en azından XVII. yüzyılda) Dersaâdet'in gözünde daha önemlidir. Kale içi mahalle sayıları 90'a varan ve dış kale-varoşları ile tam bir ordugâh görünümünde olan Belgrad ve Budin kaleleri örneğini vermek yanlış olmayacaktır.¹¹⁸ Askerî anlamda salt engel teşkil eden kale mimarisinin çağlar boyunca mühendislik ilmi ile daha da gelişmesi, kuşatıcıların işini daha zor hale getirmiştir. Osmanlılar 20 yıl evvel aldıkları Modon ve Koron kalelerinin kuşatmalarına göre, 1522 Rodos kuşatmasında daha da zorlanmışlardır.¹¹⁹ Türklerin Malta'yı kuşatmasının ardından Venedikliler endişeye kapılmıştır. Bunun sonucu olarak Venedik yeni askerî kale tarzını, Girit ve Kıbrıs'ta uygulamıştır. Bu durum ileriki tarihlerde Der-saâdet'in işini zorlaştıracaktır.¹²⁰ Osmanlılar fethettikleri kalelerde bulunan yeni teknolojileri benimsemiş ve İtalya'da benzerleri olan bir Budin'i ortaya çıkarmakta geç kalmamıştır.¹²¹ Osmanlı'nın, askerinin firarını önleyecek, yeterli uzunluk ve kalınlıktaki kaleleri¹²² ilerleyen zamanlarda Bosna'da da görülecektir.

1494 yılında Fransa Kralı Nazik Charles, büyük bedeller karşılığında sessiz kalmaları için İngiltere ve Avusturya ile anlaştıktan sonra Papa ve Milano

¹¹⁶ Mustafa Na'imâ Efendi, *Târih-i Nâ'imâ*, C. I, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 2007, s.130.; Mustafa Na'imâ Efendi, *a.g.e*, C. II, s.429.; Aksan, a.g.m., s.113.

¹¹⁷ Aksan, a.g.m., s.105.

¹¹⁸ Aydın, a.g.m., s.13-21.

¹¹⁹ Molly Greene, "Akdeniz'de Osmanlılar", (Çev. Onur Güneş Ayas), *Erken Modern Osmanlılar – İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (Ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman), İstanbul, 2011, s.151.

¹²⁰ Linda T. Darling, "Nasihatnameler, İcmâl Defterleri and the Timar Holding Elite in the Late Sixteenth Century Part II – Including Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal Of Ottoman Studies*, XLV, 2015, s.212.

¹²¹ Darling, "Nasihatnameler, İcmâl Defterleri and the Timar Holding Elite in the Late Sixteenth Century", s.211.

¹²² Aydın, a.g.m., s.17-19.

Dükü'nün kendisine toprak vaad etmeleri sonucunda İtalya'ya girmiştir. Kral Charles, İtalya Seferi için ordusunu önemli kuşatma savaşı silahları ile donatır. Zayıf olan İtalyan kaleleri, Fransız ordusunun karşısında önemli bir direniş gösteremediği gibi çok kısa bir zaman zarfında tek tek teslim olurlar.¹²³ Bunun üzerine Fransızların topraklarında bulunmalarını istemeyen, başta Machiavelli gibi bazı İtalyan düşünür-mimar-asker-mühendis topluluğu, İtalya'nın savunmasını tekrar canlandırmak adına çalışmaya başlarlar. Dolayısıyla İtalyanların geliştirdikleri ve ismine *trace italienne* (İtalyan tarzı) dedikleri savunma sistemi ortaya çıkar. Birbirine bağlı tabyaları ile hedef küçültüp kuşatıcıyı hedef hâline getiren, alçak ancak kalın duvarlı bu sistem aynı zamanda yıldız (beşgen) planlı idi. Bu yıldız istihkâmların geliştirilmesine Alman topraklarında İtalyan mühendis / mimarlar nezaret etmişlerdi.¹²⁴ İlk örnekleri arasında düşünülen aksine Viyana'nın da bulunduğu bu sistemin tek kusuru çok pahalı olmasıydı.¹²⁵ Bu pahalılığa karşın Osmanlıların bu sistemi uygulayacakları en önemli yer Macar serhaddi olacaktı.¹²⁶ Karada istihkâm sanatının mühendisliğe nasıl galebe çalacağına dair çok uğraşan Avrupa dünyası ise Anviers şehri istihkâmları ile bu konuda zirveye ulaşmıştı.

Osmanlı kaleleri, her açıdan büyük çeşitlilik gösterir. Devlet-i 'Âliyye tarafından ele geçirilen kalelerin kuşatılma yöntemleri, nasıl fethedildikleri, fethedildikten sonra hangi amaçlar dâhilinde kullanıldıkları bu hususlardan sadece bazılarıdır. Bunların haricinde Devlet-i 'Âliyye'nin ele geçirdiği kaleyi, çeşitli nedenlerden dolayı yıkmış olabileceği de unutulmamalıdır. Ayrıca kalelerin yukarıda bahsedilen hususlara göre nasıl bir muameleye tabi tutuldukları, buldukları coğrafyaya göre çeşitlenmektedir. Sultan Süleyman asrında Mimar Sinan gibi bir dehaya inşa ettirilen Ahlat ve Preveze'deki yeni kale sıfırdan inşa edilmiş kalelere örnek gösterilebilir.¹²⁷ Bodrum, Kıbrıs ve Rodos ise Bizans döneminden kalma, Haçlıların yaptıkları ya da berkittikleri sadece el değiştirmiş önemli Orta Çağ şaheserleri olarak karşımıza

¹²³ Davies, *a.g.e.*, s.588.

¹²⁴ Davies, *a.g.e.*, s.561.

¹²⁵ Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 2012, s. 330.; Bu pahalılık bir kalenin bir Versailles Sarayı değerinde olmasına kadar haklı bir şekilde abartılmış idi. Bkz. Davies, *a.g.e.*, s.666-667.

¹²⁶ Veinstein, "Büyüklüğü İçinde İmparatorluk...", s.251.

¹²⁷ Nikos D. Karabelas, "The Ottoman Conquest of Preveza and Its First Castle", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV – 2. Kısım: Osmanlı Tarihi, Ankara, 2015, ss.967-981.

çıkılmaktadır.¹²⁸ Amasra ve Üsküp kaleleri, Osmanlı hâkimiyetini kabul ederek yıkılmayan ve fetih sonrasında tahkim edilen kalelerdir. Çehrin kalesinin uzak, tahkim edilemeyecek durumda masraflı, stratejik öneme sahip olmayan bir mevkide bulunması, onu yıkılan kaleler için iyi bir örnek haline getirir.¹²⁹ Ayrıca hemen belirtmek gerekir ki Çehrin seferi sadrazamın ve Kırım Hanı'nın avdet etmeleri sonrasında nihayete ermemiş, birtakım görevliler ve askerler burada bırakılmışlardır. Bırakılan askerlerin ve muhafızın görevi sadece bölgenin emniyet altına alınması değil, aynı zamanda burada daha iyi bir savunma amacı ile iki tane kale inşa edilmesidir. Kalelerin inşa görevini üstlenen ise Bosna Paşası'dır.¹³⁰

Osmanlı kalelerinin *trace italienne* tarzında tahkim edilmiş olanları, sınırlarda göze çarpan stratejik mevkide bulunanlarıdır. Doğal olarak stratejik bir yerde olan bu kalelerin devlet için büyük ve "önemli" olarak görülen kaleler olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Venedik ile savaş dolayısıyla tüm *Frenklere* aynı gözle bakan Osmanlı dünyasından korkmasına karşın Fransız seyyah Jean Thévenot bu konuda ilginç bilgiler vermektedir. İmparatorluğun sınırlarından ziyade iç kesimlerini 1650'lerde gezmiş bulunan bu seyyah, buralardaki manastır ve kaleleri birbirlerine karıştırmasına rağmen kale planları hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bu kaleler ekserî kare, dörtgen ve az da olsa üçgen planlıdır.¹³¹ Kalelerin çoğunlukla kare, dikdörtgen veya üçgen planlı olmaları (yani *trace italienne* tarzında beşgen, modern planlı olmamaları) modern çağın bu mimari-askerî sistemi olan *trace italienne*'in çok masraflı olmasındandır. Yukarıda bahsedildiği üzere bu sistem, ekonomik anlamda büyük bir külfet olmasından dolayı sadece sınırlarda önemli stratejik mevkilerde yer alan kalelere uygulanabilmekteydi. Bu sebeple *Thévenot*'nun gördüğü kalelerin çoğunluğunun beşgen modern kale mimarisinde olmamasının nedeni bu masraf yükünden kaynaklanan gayet doğal bir durumdur. Seyyahın görece "iç kısımlarda bulunan" kalelere dair verdiği bilgilerde bununla örtüşür vaziyettedir.

¹²⁸ Boran, a.g.m., s.348-356.

¹²⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 432.

¹³⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 433.

¹³¹ Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, 2014, ss.43-268.

Sebastian le Prestre de Vauban ve onun yetiştirdiği kişiler sayesinde Batı'nın kale mühendisliği gelişim göstermiştir. Buna rağmen Batı'nın kale ilmi had safhaya ulaşmamıştır. Devlet-i Âliyye'nin sahip olduğu teknolojiye karşın Batı'nın kale alanındaki askerî gelişimi, çok daha ileri bir düzeye gelmiştir. XVII. yüzyıl öncesinde devletlerarası bir teknoloji paylaşımı (askerî veya diğer herhangi bir alanda) yoğun olmamak ve yasal olmamak suretiyle her vakit göze çarpıyordu. *Vauban* ve diğer askerlerin, Batı'nın askerî teknolojisini taşıdıkları düzey, bu bilgi paylaşımının yasal olmayışını sonlandırmıştı. Artık, bilgi paylaşımı yasal bir platforma taşınmış ve devletlerarası denge Avrupa ile "Avrupalı olmayan coğrafyaya" doğru evrilmişti. Yasal olan teknoloji ve teknoloji uygulayıcısı, resmî bir şekilde Dersaâdet tarafından bir sonraki yüzyılda "talep" edilir bir hâle gelecekti.¹³²

Osmanlı kalelerinin, belli başlı olan genel özellikleri, Avrupa kalelerinin özellikleri ve örnekleri ile beraber karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir. Yukarıda detaylarına girilen bu karşılaştırmalı anlatımın amacı ise Osmanlıların kale fenninde nasıl bir durum içerisinde bulduklarının anlaşılmasıdır. Osmanlılar görüldüğü üzere nasıl-öğren-yap üçgeni dâhilinde gördüklerini uygulamışlardır. Paradigma orduların, zirveye ulaştıkları dönemlerde düşmanları ve diğer münasebet içerisinde oldukları yapılar tarafından taklit edilmeleri gibi, Osmanlılar da fethettikleri kalelerde gördükleri savunma sistemlerini benimseyerek uygulamışlardır. Bu uygulama kimi zaman aynen, kimi zaman sadece basit berkitmelerle veya üstüne yeni şeylerin katılması neticesinde gerçekleşmiştir. Kuşatma esnasında gerçekleştirilen savunmaya dair çok az bilgiye sahip olduğumuz Dersaâdet'in, Avrupalı benzeri savunma tarzı geliştirmemiş olması, olumsuz düşüncelere yol açmamalıdır. Osmanlı, daha ilk örneklerini gördüğü andan itibaren bu teknolojiyi hemen benimsemesine rağmen bu tarzı geliştirmek veya daha iyisini yapmak adına bir kaygı gütmemiştir. Aksine kaygının düşman tarafından güdülmesine neden olacak bir şekilde bu sistemin çözülmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Yani bu savunma sistemini çökerterek

¹³² Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Hizmetindeki Avrupalıların İstihdamı ve Tedarik Kanalları (1718-1800)", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV – 2. Kısım: Osmanlı Tarihi, Ankara, 2015, ss.653-662.

başarıya ulaşmak adına kendi savunmasını geliştirmek yerine, bu sistemi daha hızlı, daha kolay ve daha iyi bir şekilde nasıl alt etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Öyle ki bu durum, Osmanlı kuvvetlerinin, XVII. yüzyılda kale kuşatmalarındaki mahirliği ve kümülatif özelliklerinin süregelmesine neden olmuştur.

Dersaâdet'in kalelerinin Avrupa kaleleri ile eş zamanlı anlatımının yanı sıra bu yapıların müstakil olarak da mercek altına alınması gereklidir. Tarihî arka plana bakıldığı zaman ilk olarak; Osmanlının, pragmatik devlet anlayışı ve askeriyesi neticesinde Balkanlar'daki ilk kaleleri ele geçirdikleri görülür. Bunun hemen sonrasında sistematik bir şekilde önce Tuna nehri kıyısında Macarlar tarafından oluşturulmuş birinci kale savunma hattı ekserî Osmanlıların gayr-ı nizamî birlikleri tarafından yıkılmıştır. Yerel kuvvetler tarafından yıkılan birinci hattı, düzenli ve konvansiyonel, son teknolojiye sahip Osmanlı ordusunun rahatlıkla yıktığı ikinci hat izlemiştir. Devlet anlayışında görülen pragmatizmin bir yansıması olarak Osmanlılar, kale yapımının ne kadar masraflı olduğu bilgisine sahip olduklarından fethettikleri kaleleri çoğunlukla ellerinde tutmuşlardır. Osmanlılar yukarıda verilen Çehrin örneğinde olduğu gibi, stratejik açıdan ve iktisadî gayeler neticesinde bir garnizon barındırmaya müsait olmayan kaleleri yıkmışlardır. Serhaddin ileri gitmesiyle gereksinimine ihtiyaç duyulmayan garnizonlar, olası bir durumda tekrar canlandırılacak düzeyde ya yıkılmış ya da içerisinde bir askerî garnizonu barındıramayacağı şekilde tahliye edilmiştir.

3. İKİ SAVAŞ ARASINDA BOSNA KALELERİ

Kaleler, topraklar üzerindeki egemenliğin göstergesiydiler. İngiltere ve Fransa arasında cereyan eden *Yüzyıl Savaşları* (1337-1453) esnasında kaleler her ne kadar ateşli silah tehdidi ile karşı karşıya kalsalar da¹³³ hâlen imparatorlukların güçlü olduklarını gösteren yapılardı. Nitekim *Otuz Yıl Savaşları* (1618-1648) sonrasında kaleler, savaş dünyasının en önemli hedefi hâline gelmiştir.¹³⁴ Masraflı olan kalelerin görevini ifa edemediği yerlerde devreye bir zincir sistemi dâhilinde oluşturulmuş palankalar girmektedir. Habsburglar, Osmanlıların Bosna üzerinden organize ettiği akınlara bu sistem sayesinde cevap verebilmiştir.¹³⁵

Habsburglar ve Osmanlılar kalelerini tahkim etmeye başlamalarına rağmen çoğu zaman bu işin bitmesine engel olan pahalılık gibi sorunlar ile karşılaşmaktaydılar.¹³⁶ Merkezî ordu kuvveti olmadan kendi imkânları ile Yayçe'den başlayan ilk sınır savunma hattını (daha güneyde olan aşağıdaki hat) 1521-1526 yılları arasında çökerten sınır kuvvetleri, ikinci hattın çöküşünü de çok geçmeden görecektir.¹³⁷ Nemçe kuvvetleri ilk zamanlar sınırdaki Osmanlılara karşı bir üstünlük gösterememişlerdir. İtalyan askerî mühendislerin modernleştirdikleri Macar kale ve hisarları 1660'lı yıllara kadar Devlet-i 'Âliyye tarafından tek tek ele geçirilmiştir.¹³⁸

Dengelerin belirli bir süreç içerisinde veya hemen bozulduğunu söylemek elbette yanlıştır. Bu uzun bir zamanı ifade eder. Sadece zaman olarak değil, coğrafî olarak da Girid ve Viyana arasında bulunan Bosna kaleleri bu değişimin bir parçasıdır. Sınır üzerinde yer alan Bosna kaleleri içeride yer alan Bosna kalelerinden farklı olduğu gibi, Habsburg sınırında bulunan Bosna kalesi de Venedik sınırında yer alan kalelerden farklıdır. Sadece askerî

¹³³ Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Tunç Tayanç, Füsün Tayanç), İstanbul, 2008, s.73-76.

¹³⁴ Gezer, *a.g.t.*, s.10.

¹³⁵ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul, 2014, s.107-108.

¹³⁶ Gezer, *a.g.t.*, s.71.

¹³⁷ Uyar-Erickson, *a.g.e.*, s.134-135. Yukarıda olan ikinci hat ise Bihke'den geçmektedir. Bkz. Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, s.116-121

¹³⁸ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s.624.

aldığı ulufe veya timar, kaledeki askerin sayısı olarak değil, mühimmatın niteliği, stratejisi, mimari ve coğrafi olarak da farklıdır.

3.1. BOSNA KALELERİNİN COĞRAFYASI

Osmanlı topraklarında, Dârü'l-İslâm'ın birer simgesi olan kaleler, mimarileri bir yana işlevsel olarak da birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Sınırlarda yer alan kaleler, sınırların savunulması ve İslâm bayrağının bir adım daha öne taşınması adına hem saldırı hem de savunma amaçlı kullanılmaktaydı. Kalelerin gereksinimi olan mühimmatların sağlandığı ana merkez depo İstanbul'du. Ancak her bölgenin kendine ait bir mühimmat deposu niteliğinde kullanılan kaleleri de vardı.¹³⁹ Daha iç kısımlarda yer alan kaleler, bölgenin güvenliğinin yanı sıra yine mühimmat deposu olma özelliği gösterebiliyordu. Huruç kapıları, balâ (kalenin en yüksek burcuna verilen isim) kule, iç ve dış kalenin özellikleri kaleden kaleye farklıydı. Stratejik amaçları doğrultusunda yer aldıkları coğrafi özellikleri, askerî garnizonlarının benzer ve farklı yanları, özgün mimari özellikleri ve daha birçok faktörü ile Osmanlı'nın her bir kalesi biricik nitelikteydi.

Bosna'nın kalelerinin sayısının 350 olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁰ Bu sayı bütün Bosna eyaleti göz önünde bulundurulduğunda ve harabe kalelerin listeye eklenmesiyle geçerlilik kazanabilir.¹⁴¹ Bölgedeki kalelerin sayısının zamanla tedricî bir artış gösterdiği savunulabilir. Osmanlılar tarafından Bosna'da aktif olarak kullanılan kalelerin sayısının XVI-XVII. yüzyıllarda kullanım alanlarına göre tahminî 100-150 arasında olduğu iddia edilebilir. Ancak yine de Bosna'nın kalelerinin hangi dönemde olursa olsun sayıca çok olduğu aşîkârdır. Bu sebeple kalelerin bulunduğu coğrafya, tasnife muhtaçtır. Sadece günümüz değil, tarihî olarak da Bosna-Hersek'in, Bosna kısmının

¹³⁹ Bosna için bu nitelikteki kale Banyaluka'dır. Çalışılan dönem içerisinde Klis sancağının merkezi olan İhlivne'nin de aynı özellikleri taşıdığı hatta zaman zaman Banyaluka'dan daha önemli bir rol oynadığı tezin ana konusunun işlendiği III. Bölümde ele alınmıştır.

¹⁴⁰ Bkz. Malcolm, *a.g.e.*, s.61.

¹⁴¹ Bu hususta Bkz. Handzic, *a.g.m.*, s.265.; Gezer, *a.g.t.*, s.213.

Habsburg, Hersek kısmının ise Venedik ile iç içe olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bosna'nın her dört ana yön tarafından içeri girmek isteyenleri öteye geçirmeyen bir coğrafyası vardır.¹⁴² Günümüzde 50.000 km²'lik bir alana yayılmış ve 24 km denize kıyısı bulunan bu coğrafyanın kuzeyi düz ova, ormanlık ve dağlık alanları oluştururken güneyi ise çıplak ve kayalık bir araziye sahiptir.¹⁴³ Yukarıda kalan Bosna'nın bu alabildiğince düzlük alanlarda kurulmuş olan kalelerinden biri Banyaluka'dır. Bihke kalesinin hendeklerini Una nehrinin doldurması gibi, Banyaluka'nın hendeklerini de Vrbas nehri doldurmaktadır.¹⁴⁴ Banyaluka şehrinden ve kalesinden bahseden eserler genellikle şehrin ilk zamanlarda iki istihkâmı olduğunu belirtirler. Vrbas'ın varoşları sonradan Banyaluka adını almış ve ikinci istihkâm nehrin kenarında teşekkül edilmiştir.¹⁴⁵ 7 tabyası bulunan kalenin surlarının bir kısmı nehir boyunca uzanmaktadır.¹⁴⁶ Banyaluka'yı 2016 yılı Haziran ayında ziyaretimiz esnasında, nehir kıyısında bulunan surların çift katlı oldukları; kalenin ortasında bir ağa konağı ve bunun haricinde ambar ve zindanlarının olduğu gözlemlenmiştir.

Topçuluğun gelişmesi neticesinde Viyana gibi bazı önemli kaleler modern çağın kale mimarisine uygun olarak berkitilmişlerdi.¹⁴⁷ Ne zaman yapıldığına dair bilgimiz olmamasına rağmen Banyaluka'nın da bu modern mimari yapıya sahip olduğu görülür. Bosna coğrafyasını ziyaret edenler, bölgenin Orta Çağ'dan kalma kalelerine göre Banyaluka'nın ne kadar farklı olduğunu ilk bakışta fark edeceklerdir. Mayıs-Haziran 2016'da bölgeyi ziyaretimiz esnasında, kale surlarının aynı coğrafyanın diğer kalelerine göre daha kısa ve daha kalın olduğu tespit edilmiştir. Bu durum daha önce bahsedildiği gibi

¹⁴² Karatay, "Ortaçağ Bosna Devleti", s.155-156.

¹⁴³ Djurjdev, a.g.m., s.297.; Saida Kondo, *Bosna-Hersek Coğrafyası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s.45.

¹⁴⁴ Gezer, a.g.t., s.43.

¹⁴⁵ Korić, a.g.m., s.146-147.

¹⁴⁶ Aydın, "Kaleler", s.21.

¹⁴⁷ Boran, a.g.m., s.358.; Afyoncu, *Son Dünya Düzeni*, İstanbul, 2014, s.62.

askerî modernizasyonun bir sonucudur. Banyaluka, sefer zamanında kimi zaman Belgrad gibi kışlak görevi de görmüştür.¹⁴⁸

Banyaluka'nın etrafını Vrbas nehrinin çevrelemesi gibi, etrafı bir nehir tarafından (Una) çevrelenen bir başka Bosna kalesi de Bihke'dir. Bihke kalesinin üç tarafı hendek, 4 tarafı ise Una nehri ile çevrelenmiştir.¹⁴⁹ Kalenin demir ile kaplı meşeden üç kapısı vardır. Hamdije Kreševljaković tarafından tehlikeli olarak betimlenen kalenin surları dikdörtgen planlı ve birbirine bağlı çift katlı surlardır.¹⁵⁰ Kalenin dış suru 3^{1/2} yaka genişliğinde ve 2 yaka yüksekliğinde iken, iç kısımlar ise 4 yaka yüksekliğinde ve 1-4 yaka genişliğindedir. Bihke'nin etrafını çevreleyen 4 kule (Kanlı Kule – Dundeska – Zabija – Kapetanova) ve 9 tabya (Bendbaşa – İçhisar – Büyük Kapı – Büyük Tabya – Dzibagica – Zelengrad – Beyaz Tabya – Handanagicsa – Muhsinovica) bulunmaktadır.¹⁵¹

Sava nehrinin sağ kıyısında yer alan bir diğer önemli Bosna kalesi Gradiška'dır. Tarihi kayıtlarda adı ilk defa 1295 yılında geçen Gradiška, eski Roma yerleşimi olan Servitium'un üzerinde kurulmuş olup bulunduğu konumun bir geçit noktası olması nedeniyle her devirde önemsenmiştir.¹⁵² Öyle ki 1537 Osmanlı fethi sonrasında, civar bölgeye yapılacak olan akınların harekât üssü de bu kale olmuştur. 1660'larda coğrafyayı gezen Evliya Çelebi'nin "küçük" olarak betimlediği Gradiška kalesi 1688 yılında Baden'li Luis tarafından yakılıp yıkılmış, ancak 1693 ve sonrasında tekrar tahkim edilerek canlandırılmıştır.¹⁵³

1645 yılında başlayan Osmanlı-Venedik savaşının ilk safhasında Venedikliler başarılı olmuş ve Devlet-i 'Âliyye'ye kimi toprak kayıpları yaşatmışlardı. Savaşın başlaması ve gelişmesi zamanlarında halk, kendilerini koruyamadıklarına inandıkları paşalarının üstlenmedikleri görevleri üstleniyorlardı. Bu yıllarda Klis'in kaybını padişaha "orası önemsiz bir Katolik

¹⁴⁸ Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Âbdülkâdir (Kâdiri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C. I, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara, 2003, s.298.

¹⁴⁹ Hamdija Kreševljaković, "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine*, I, 1953, s.31.

¹⁵⁰ Kreševljaković, a.g.m., s.31.

¹⁵¹ Kreševljaković, a.g.m., s.31.

¹⁵² Kreševljaković, a.g.m., s.38.

¹⁵³ Kreševljaković, a.g.m., s.38.

kilisesidir” diyerek aksettiren paşaların sözleri¹⁵⁴ halkı devlet ricalinin kendilerini önemsememesi adına haklı çıkarıyordu.

Miljacka suyu ve Bosnasaray'ın yanbaşıında 1600m'lik Trebeviç tepesi bulunur.¹⁵⁵ İşte bu tepede Vrhbosna Kalesi'nin devamı olan Saraybosna kalesi vardır.¹⁵⁶ XVI. yüzyılda iç kısımdaki bir bölge olan Saraybosna'nın işgal tehlikesi geçireceği hesap edilmediğinden şehrin küçük kalesinin tahkim edilmemiş olması muhtemeldir. XVI. yüzyılda tahkim edilmemiş bu dar ve küçük kale hakkında bir sonraki yüzyıl bölgeyi gezen seyyahımız Evliya Çelebi de bize kale hakkında benzer bir tablo çizer.¹⁵⁷ Zira kalenin serhadde göre önemli bir uzaklıkta iç kısımlarda yer almasından kalenin tahkim edilmesine gerek duyulmamıştır. Saraybosna'nın XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyılın ilk üç çeyreğinde herhangi bir tehlike geçireceği düşünülmemiştir. XVII. yüzyılda özellikle Venedik tarafından tecavüzlere maruz kalan bölge halkı kendi kendilerine bir çare bulmuş, şehrin etrafına istihkâmlar kazmıştır.¹⁵⁸ Ancak halk tarafından gerçekleştirilmiş olan bu geçici çözümler kalenin en son safhada Saraybosna şehrini koruması adına yeterli olmamıştır. İstihkâmların yetersiz kalması yarım asır sonra 1697 yılında Savoylu Prens Eugene tarafından ispat edilecek ve adı geçen Habsburg kumandanı şehrin yarısından fazlasını üç gün üçerisinde yakıp yok edecektir.

Saraybosna'nın XVII. yüzyıl içerisinde maruz kaldığı dehşetengiz olaylar neticesinde bir sonraki yüzyıl kalesi geliştirilmiştir. Nitekim bu durumu XVIII. yüzyıl sonlarına kadar olan belgelerde görmek mümkündür.¹⁵⁹ Günümüzde 2'si kuzeye, 1'i doğuya bakan dış kale kapılarının içerisinde yer alan *Beyaz Tabya*, Saraybosna kalesinin ilk teşekkül merkezi olabilir. *Beyaz Tabya*'ya göre daha aşağıda kalan ve küçük olan *Sarı Tabya* ise bir karakol hüviyetindedir. *Sarı Tabya*, dış kale surları ile geliştirilen kompleksin değil, daha eski zamanlarda yine *Beyaz Tabya* ile beraber yine aynı mantık

¹⁵⁴ Mustafa Na'imâ Efendi, *a.g.e.*, C. III, ss.1131-1135.

¹⁵⁵ Kienitz, *a.g.e.*, s.135.

¹⁵⁶ Kienitz, *a.g.e.*, s.132.

¹⁵⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), İstanbul, 2001, s.223.

¹⁵⁸ Başağaç, Safvet Beg-Başağaç (Recepaşaç), *Bosna-Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), İstanbul, 2015, s.121.

¹⁵⁹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, Ankara, 2009, ss.197-204.

çerçevesinde inşa edilmiş bir yapı olmalıdır. Dış kale surları ile beraber Saraybosna kalesi kompleksinin, Trebeviç tepesi üzerindeki bir tarafı şehre inen yamaca (kuzey) bakarken diğer tarafı uçurumdur (güney). Kompleksin batı yamacı yine uçurumken, doğu tarafı kalenin dış surlarında yer alan kapısı ile beraber hemen bitişiğindeki tepeye doğru tırmanır. Surlar ile dış kalesi de oluşturulan bu kalenin içerisine alabileceği asker mevcudu kalenin tamamı göz önüne alındığında yüksek bir rakama (1000) tekabül edebilir. Ancak *Beyaz* ve *Sarı Tabya* içerisine yüklü miktarda askerin sığamayacağı küçük yapılardır. Her iki tabyanın top mazgalları dikkat çekmektedir. Araştırmacının kaleyi ziyareti sırasında, günümüzde Ankara Kalesi'nde olduğu gibi *Beyaz Tabya*'ya doğru uzanan kale içi yerleşimleri dikkat çekici olarak gözlemlenmiştir.

Saraybosna'dan sonra bir diğer önemli Bosna kalesi Yayçe'dir. Osmanlılar Yayçe'yi hiçbir zaman bir merkez olarak kullanmamışlardır. Yayçe, Orta Çağ Bosna Krallığı'nın merkezi olduğu gibi aynı zamanda Tuna savunma hattının alt kolunun başladığı yerde bulunur. Bu sebeple kale, I. Bosna seferi (1463) ile beraber fethedilmiş olsa dahi Sultan'ın coğrafyadan ayrılması üzerine hemen elden çıkmıştır. Sultan'ın Bosna'dan ayrılması sonrasında Yayçe'yi ele geçiren Macar Kralı Matthias Corvinus üzerine Osmanlılar Bosna'ya hemen ertesi yıl bir sefer daha düzenlemişlerdir.¹⁶⁰ Ancak bu sefer ilkinde göre küçük çaplı bir sefer olduğu gibi, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Babası gibi Bosna Valisi olan İskender Paşaoğlu Mustafa Paşa dâhil pek çok Bosna paşası 1490, 1494, 1518 gibi tarihlerde kaleyi kuşatmış ancak ele geçirememişlerdi.¹⁶¹ Meşhur Gazi Hüsrev Bey 1522 ve 1526 yıllarında kaleyi kuşatmış ancak zaptedememişti.¹⁶² Mohaç Savaşı'nın (1526) hemen öncesinde kale kendiliğinden teslim olmuştu. Nitekim kalenin uzun bir süre (1463-1526) Macar hâkimiyetinde kaldığı bilinmektedir. 1526 yılında Yayçe'yi

¹⁶⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 84.

¹⁶¹ Başagiç, *a.g.e.*, s.52, 54, 56.

¹⁶² Son kuşatma 1 yılı aşkın sürmüştü. Bkz. Başagiç, *a.g.e.*, s.58.

ele geçiren Osmanlılar sadece kaleyi değil, çevre bölgeleri de imar ederek tamir ve tahkimat işlemlerinde bulunmuşlardır.¹⁶³

Yayçe mimari olarak Osmanlı askerî modernizasyonunu yansıtan bir yapı değildir. Kale, Saraybosna kalesinden büyük olmasına rağmen içerisine sığabilecek asker sayısı düşünüldüğü zaman küçük ölçekli bir kale görüntüsündedir. Mevcut bir arşiv belgesinde yer alan kayda göre Yayçe'nin dış kaleye sahip olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁴ Bugün mevcut olan küçük çaplı kalıntılar, kalenin dış surlarının uçurum olan Vrbas değil, Pliva nehri tarafına doğru uzandığını göstermektedir. Dış kaleye Pliva suyunun hemen yanında günümüzde Tito anısına ve Yugoslavya'nın kuruluşuna atfedilmiş bir anıtın yanından girilmektedir.¹⁶⁵ İç kaleye varana kadar savunma ve gözetleme amaçlı olan bir kule ve bir burcun yanından geçilir. Kale, konumu itibarıyla yer aldığı tepe üzerinde sahaya, gözettiği ova ve komşu tepelere çok hâkim bir konumdadır. Kale kapısında Orta Çağ Bosna Krallığı döneminden kalma bir arma göze çarpar. Ortasında bir ağa konağı ile zindanı bulunan kalenin kare planlı oluşu ilk bakışta dikkati çeker. Kale'nin seçirdim yerleri çok geniştir. Orta Çağ'dan kalma klasik kazamatları ile dışarıdan görünen burçların kare planlı olmaları bir yana burçlara kale içerisinden çıkıldığı zaman yarım ay planlı oldukları görülebilir. Endülüslüler İspanyollara direnebilmek amacı ile 1490'lı yıllarda burçlarını yarım ay planlı olarak tahkim etmişlerdir. Erken modern çağın askerî modernizasyonundan nasibini alamayan Yayçe'nin ancak yerel imkânlar dâhilinde böyle bir tahkimata uğradığı savunulabilir.

Doboy kalesi, günümüzde göze çarpan bir şekilde balâ kulesi dâhil içerisinde ahşap yapı malzemesi barındırır. Savunma sistemi gereği Doboy'un hemen arkasında Maglay kalesi bulunur. Doboy gibi sağlam demir kapılara sahip olan Maglay, dış kale surları içerisinde bir de yüksek bir kule barındırır. İç kalenin neredeyse hemen girişinde yer alan ağa konağı sonrasında geniş bir

¹⁶³ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, 2010, s.237.

¹⁶⁴ BOA, İE.EV.5/562, (Şaban 1082/Aralık 1671).

¹⁶⁵ Bilindiği üzere Joseph Broz Tito, ikinci defa Yugoslavya adını kullanarak teşkil ettiği devletin kuruluş ilanını Yayçe Kalesi'nden duyurmuştur.

avlu ile karşılaşılır. Avlunun etrafındaki burç ve surlardan kalenin diğer tarafının uçurum olduğu görülebilir. Kale'nin giriş tarafından uçurum derecesinde çok eğimli bir şekilde şehre ve Bosna nehrine hâkim olduğu göze çarpmaktadır. Kale plan ve yapısal olarak ilginç bir şekilde Erzurum kalesine benzemektedir.¹⁶⁶ *Mühimme* defterinde yer alan bir kayda göre kalenin hapisane işlevi de vardır.¹⁶⁷ Nitekim kaleyi ziyaretimiz esnasında hâlihazırda bu durumu gözleyebilme şansına sahip olduk.

Osmanlılar yeri geldiği zaman strateji dâhilinde kaleleri yıkabiliyor veyahut strateji gereği yıkmasa bile boşaltıp kullanmıyorlardı. Yayçe'ye kraliyetin 15. yüzyılda taşınması öncesinde Bosna Krallığı'nın merkezi olan Bobovaç, garnizonları boşaltılan kalelere iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Bobovaç, 1463'te fethi sonrasında istihkâmi önemini kaybetmekle birlikte 1540 yılında garnizonu dağıtılana kadar burada bir askerî birlik barındırmaktadır.¹⁶⁸ Ancak bu ve benzeri hususlar Devlet-i 'Âliyye'nin tahkimat sanatından anlamadığını göstermemektedir.¹⁶⁹

Yayçe, Bobovaç, Saraybosna, Banyaluka gibi merkezlerin yanı sıra bahsedilmesi gereken bir başka önemli Bosna kalesi Travnik'tir. Bosna eyaletinin uzunca bir zaman merkezliğini yapmış olan Travnik (1699-1850), bu nedenle Vezir Şehri olarak da anılmaktadır. Bugün şehrin hemen girişinden görülebilen Travnik kalesi, *Plava Voda* tarafından tabii bir engel şeklinde hendek gibi çevrelenmiştir. *Plava Voda*'yı geçerek kaleye ulaşmak için kuşaticıların karşısına çıkan ilk engelleri çok sarp bir pozisyona inşa edilmiş olan taş köprüdür. Buranın geçilmesi hâlinde ise kalenin demir kapıları ile karşılaşılır. Kale üç kademeli bir yapıdadır. Kaleye girişte yer alan avludan ağa konağına geçilebilmektedir. Konağın üst kısmında yine basık bir şekilde avlu bulunduğu gibi burası aynı zamanda balâ burçtur. Burası ağa konağı gibi kaleye yukarıdan bakan hâkim bir noktadır. Bukovica dağına

¹⁶⁶ Her iki kale de dikdörtgen planlı olup mimarileri yoğun bir benzerlik gösterir. Krş. Gürsoy Solmaz, *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy-XV. yy)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994, s.36.

¹⁶⁷ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. II, Ankara, 1999, s.173-174 (Hüküm no:1534).

¹⁶⁸ Aladin Husić, a.g.m., s.205.

¹⁶⁹ Nicolle, *Osmanlı Orduları*, ss.46-48.

sırtını dayayan bu taş yapıdan aşağısı boylu boyunca uzanarak görünür. Kalenin bu kısmında zindan ve sarnıç da bulunmaktadır. Kalenin son ve en geniş kısmı ise aşağı tarafta bulunan geniş ve büyük avludur. Buraya kale girişindeki orta avludan inilerek ulaşılabildiği gibi, yukarıdaki büyük burçtan da geçiş vardır. Bu avlu, kaleyi iç kısımlarda yer alan diğer Bosna kalelerinden daha büyük gösterir. Kalenin bu üç bölümü ayrı parçalar olsa bile kaleyi bir bütün olarak tamamlayan serinin parçalarıdır.¹⁷⁰ Aynı şekilde *Plava Voda* kalenin hissedilmeyen sarplığını ortaya çıkarır niteliktedir. Geniş avluyu çevreleyerek şehre hâkim konum sağlayan dış surlar kare planlı tabyalar ile güçlendirilmiştir.

Hüsrev Bey'in ilk Bosna beyliği zamanında (1506-1511) kuşattığı ancak alamadığı Teşne, yine O'nun ikinci beyliği esnasında (1521-1543) fethedilmiştir.¹⁷¹ XVIII. yüzyıl boyunca pek çok defa tahkim ve tamir edilen Tuzla bir diğer önemli Bosna kalesidir.¹⁷² Bu kaleler İzvornik sancağı ve büyük sınırlara sahip Bosna sancağının (paşa sancağı) kaleleridir.

Bosna coğrafyasının kuzeyinde yer alan kalelerin büyük bir çoğunluğunun özellikle nehir kıyılarında inşa edilmiş oldukları görülür.¹⁷³ Coğrafi olarak Bosna kaleleri Tuna nehrinin arkasında (daha aşağıda-geride) yer alan nehir kenarlarında inşa edilmişlerdir. Kalelerin kenarlarında inşa olduğu bu nehirler istisnaları ile Tuna nehrine paraleldir. Öyle ki serhadlerde yer alan Bosna kaleleri Tuna nehrine paralel ve Tuna nehrinin hemen aşağısında bir hat oluşturacak şekilde inşa edilmişlerdir. Bunun en önemli nedeni Tuna nehri kenarındaki kalelerin oluşturduğu savunma hattının çökmesi durumunda aşağıda yer alan bu ikinci hattın devreye girmesinin düşünülmesidir.

¹⁷⁰ Kreševljaković, a.g.m., s.19.

¹⁷¹ Başagiç, a.g.e, s.57-58.

¹⁷² Ahmet Yüksel-Zafer Karademir, "Osmanlı İdaresi'nde Tuzla Sancağı'nın Sosyal, İktisadî ve Askerî Vaziyeti Hakkında Bazı Bilgiler", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XVIII, 2014, s.272.

¹⁷³ Evliya Çelebi, Tuna nehri ve kollarını anlatırken Bosna kalelerinin üzerinde bulunduğu Sava nehrinden de bahsetmektedir. Bu duruma gayet iyi bir örnek oluşturacak şekilde Çelebi, Sava nehri üzerinde yer alan başlıca Bosna kalelerinden de örnekler vermektedir. "*İbtida menba'ı Bosna eyaletinde Karka [Krka] sancağı hâkinde Zerrinoğlu diyârlarından ve Doduşka dağlarından cem' olup (kal'a-i) Odvine, (kal'a-i) Lika, (kal'a-i) Kurna ve (kal'a-i) Bihke, ve (kal'a-i) Kosdaniçse nâmân kal'alar kenarlarından ubûr ederek ...*" sonrasında yetmiş suyla karışır ve Sirem sancağından geçerek Drina'yla birleşir. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağılı), İstanbul, 1999, s.185.

Tuna nehri kıyılarındaki savunma sisteminin olası bir tehlikeye düşmesi durumunda arkada yer alan Bosna kalelerinin oluşturduğu ikinci hattın, birinci hattın arkasında destek olması düşünülmüş olmalıdır. Bosna kaleleri her coğrafi yönden tehlikeye düşebileceği gibi gelecek olan tehlikenin en büyüğü olan Habsburglar kuzeydedir. Bu nedenle önüne nehirlerin doğal bir set çektiği Bosna kalelerinin, nehrin konumuna uygun olarak inşa edilmesi gözetilmiştir. Ne var ki, kaleler saldırının her canibinden gelme tehlikesine karşın, hücum edenlere engel teşkil edecek şekilde nehirlerin kıvrımlı olan kesimlerine inşa edilmişlerdir.

Serhaddeki Bosna kalelerine Tuna ve Sava'yı diklemesine kesen nehir kenarlarında arkalı önlü konuşlanmış olan iç kısımlardaki Bosna kaleleri destek sağlama amacı ile organize edilmiş olmalıdırlar. Nasıl Sava nehri kıyısındaki kaleler Tuna nehri kıyısındaki kalelerin arkasında bir destek hattı ise, aynı şekilde Bosna'nın iç kısımlarındaki kalelerde Sava nehri kıyısındaki kalelerin arkasında bir destek hattı şeklinde konuşlanmışlardır. Düşük garnizon mevcutlarına karşın mimarî yapıları ve sistemin esnekliğiyle kolayca organize edilebilmeleri ihtimali ile aslında iç bölgelerde yer alan Bosna kalelerinin bu vesile ile önemleri ortaya çıkmaktadır.

Bosna'nın Venedik sınırı, Habsburg sınırı kadar hareketliydi. Ancak Venedik sınırının diğerinden farkı, meydana gelen çatışmaların çok daha sık ve küçük çaplı olmaları idi.¹⁷⁴ Hersek'te ele geçirilen kalelerin çoğunluğu Hüsrev Bey döneminde fethedilmişti. İskradin, Klis, Sinj bunlar arasında sayılabilir.¹⁷⁵ Bir sonraki yüzyılda genelde Bosna paşalarının, özelde ise dizdârların, Hersek beylerinin fütuhâtı devam edecektir. İmoçka kalesine akınlar düzenlenecek; Kotor, Şibenik, Zadar ve Split gibi kalelerin ele geçirilmesi ya da boş bırakılmaları üzerine merkezden emirler yağacaktır.¹⁷⁶ Sadece vezaret makamı ile Hersek sancakbeyliğini elde eden şahıslar değil, kapudanlar, dizdarlar da Dubrovnik ile yazışacak denli bu bölgenin salahiyyetli

¹⁷⁴ Gezer, *a.g.t.*, s.13.

¹⁷⁵ Başağaç, *a.g.e.*, s.67.

¹⁷⁶ Raşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli C. I (1071-1114/1660-1703)*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), İstanbul, 2013, s.22.; Başağaç, *a.g.e.*, s.128.

kimseleri idi.¹⁷⁷ Hersek her açıdan yoğun bir bölge idi. Hersek'in sadece Venedikliler ile değil, aynı zamanda doğal olarak Bosna ile de meydana gelen ilişkileri vardı. Bunun haricinde bölge, komşusu olan Arnavutluk coğrafyasıyla da sıkı ilişkiler içerisindeydi. Arnavutluk'ta çıkan bir ayaklanma için Hersek sancakbeyleri (veya alaybeyi, dizdâr) ya da Hersek'te çıkan bir başka sorun için Arnavutluk beyleri görevlendirilebiliyorlardı. Örneğin Sirke Osman Paşa döneminde (1705-1708), kaybedilmiş olan Novi'nin açığını kapatmak adına inşasına başlanan Trebinje kalesinin inşaatında Arnavut askerinin çalıştırılmış olması muhtemeldi.¹⁷⁸

Hersek'in şüphesiz en bilinen bölgesi Mostar'dır. Mostar kalesi, ünlü Mostar köprüsünün iki yakasında bulunan istihkâmlardan oluşur.¹⁷⁹ Osmanlıların bu kaleler sayesinde sağlamak istediği amaç elbette bölgenin savunması olduğu gibi aynı zamanda Neretva nehrinin kontrolüdür. Kalelerin Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapıldıkları pek çok kaynakta söylenmesine rağmen bu bilginin doğru olmadığı savunulabilir.¹⁸⁰ Nitekim kalelerin XV. yüzyılın ortasında Hersek bölgesine adını veren St. Sava Hersek'i tarafından ele geçirildiği bilinmektedir. Bu durum, kalenin yapım tarihinin daha erken bir tarihte olması gerektiğini göstermektedir.¹⁸¹ Ağa konağı, şehrin gelişim gösterdiği Saraybosna yolu tarafından bakıldığı zaman sol taraftaki tahkimatta yer alır. Ancak yapı itibarıyla sağ tarafta bulunan tahkimat daha büyük ve sağlamdır. Her iki yapıda dönem dönem birtakım tamiratlara maruz kalmış ve merkez tarafından önemsenmiştir.

1463 yılında gerçekleşen ilk Bosna seferinin Hersek üzerine yöneltilen ikinci bir harekât ayağı vardır. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'a dönerken veziriazamı Mahmud Paşa'yı Hersek ilini fethetmesi için bölgede bırakmıştır. Mahmud Paşa sahada müthiş bir gayr-ı nizami direniş ile karşılaşmış ve ilerleyememiştir. Öyle ki Hersek'in Bosna'ya göre daha engebeli ve kayalık

¹⁷⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, (Çev. Fahri Ç. Derin), İstanbul, 2008, s.216.; Hazım Şabanoviç, "Dubrovnik'teki Türk Vesikaları", *Bellekten*, C. XXX, S. 19, Ankara, 1966, ss.412-422.

¹⁷⁸ Başagiç, *a.g.e.*, s.146.

¹⁷⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.286.

¹⁸⁰ Muhammed Aruçi, "Mostar Köprüsü", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, s.299.; Boran, *a.g.m.*, s.358.

¹⁸¹ Muhammed Aruçi, "Mostar", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, s.296.

arazisi bu karşı koyuşa müsaittir. Mahmud Paşa batı ve kuzey yönlerinde ilerleyemediği Hersek topraklarında son olarak Blagay'a kadar gelebilmiştir. Paşa'nın Blagay'ı bir anlaşma neticesinde mi elde ettiği yoksa fetih sonucunda mı ele geçirdiği muammadır.¹⁸² Kesin olan nokta ise Blagay'ın o dönem içerisinde bir askerî üs olarak Mostar'dan daha büyük ve mühim bir yerleşim yeri olduğudur. Bulunduğu sarp mevki ve yapısı itibarıyla Blagay kalesi tam bir Orta Çağ şaheseridir. Mostar yönüne bakan uzun suru haricinde içerisinde bir zindanı, camiisi olan kalenin kapıları demirdendir.¹⁸³ Kale, Osmanlı döneminde burçlarla tahkim edilmiştir. Kayalar üzerine oturtulmuş olan kaleye çıkmanın ve bu nedenle kale ahalsinin kale yerine aşağıda kasabada oturmasından bahseden Evliya Çelebi, kale surlarının sağdan ve soldan 5'er kule (bahsedilen burçlar) ile tâhkim edildiğini belirtmektedir.¹⁸⁴ Hersek'in fethinin tamamlanması ve Mostar'ın ele geçirilerek sancak merkezi yapılması ile Blagay önemini zamanla kaybetmiştir.

Hersek bölgesinin, Dalmaçya kıyılarına bakan ve günümüzde ya Bosna sınırı içerisinde yer alan ya da Hırvat sahillerinde bulunan pek çok önemli kalesi vardır. Bunlardan bir diğeri Klis'tir. Celalzâde Mustafa Çelebi'nin anlatımı ile Klis, çevresine zarar ziyan erdirdiğinden Hüsrev Bey tarafından, Bosna askeri ile kuşatılıp top çekilerek nihayet 13 Şevval 943 / 25 Mart 1537 tarihinde fethedilmiştir.¹⁸⁵ Yüksek duvarlı ve derin hendekli Klis kalesi¹⁸⁶ deniz kenarında olup kayalıklar üzerine oturtulmuştur.¹⁸⁷

Klis kalesi ile aynı ismi taşımasına rağmen Klis sancağının merkezi Klis kalesi değil, İhlivne'dir.¹⁸⁸ Hersek bölgesi aynı zamanda deprem alanıdır.

¹⁸² Başağaç, *a.g.e.*, s.48.

¹⁸³ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. I, Ankara, 1995, ss.430-433. (Hüküm No: 772-774-776-778).

¹⁸⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.280

¹⁸⁵ Celalzâde Mustafa Çelebi, *Muhteşem Çağ-Tabakâtü'l-Memâlik fi Derecâtü'l-Mesâlik*, (Haz. Ayhan Yılmaz), İstanbul, 2011, s.219.

¹⁸⁶ Nenad Moacanin, "Klis", *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, s.128.

¹⁸⁷ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, Ankara, 2002, s.249-250. (Hüküm No: 408).

¹⁸⁸ Mustafa Na'imâ Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 909.; Adı geçen kalenin ismi arşiv belgelerine dayalı olarak çağdaş yazarlar tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Dahası, doğru okunmuş olmasına rağmen Boşnakça orijinli olan kelimenin esası, yazımda doğru bir şekilde tercih edilmiş olabilir. Kalenin adı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından "Ehlon" olarak okunmuştur. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, Ankara, 1988, s.338.; Hatice

Bölgenin sadece XVII. yüzyılda yaşadığı çok sayıdaki depremlerin kayıtları vardır. Bu durum doğal olarak kalelere de sirayet etmiştir. Bölgede bulunan Novi kalesi, yaşadığı depremler ile tek başına yeterli bir örnektir. 1609 yılı ve 1640'larda Novi'nin yaşadığı depremlerin kayıtları dikkat çeker. Deniz kenarında bulunan Novi'nin yaşadığı yıkım sonucunda denizin çekilmesi, halkın mahsül alamaması ve denizden faydalanamamasına neden olmuştur. Bu nedenle tamiratın halka getirdiği külfet daha da ağır olmuştur.¹⁸⁹ Novi, aynı zamanda Resne kalesi ile beraber yukarıda bahsedildiği üzere zaman zaman neferini civar görevlere gönderen kalelerdendir.¹⁹⁰

Dış kaleye sahip olan ve içerisinde camiisi bulunan bir diğer kale Obrofça'dır.¹⁹¹ Bosna'da pek çok örneği görüldüğü üzere burada da cedit ve atik olan iki kale mevcuttur. Cedit olan ikinci kalenin yapımına dair mühimme defterinde bir kayıt bulunmaktadır.¹⁹² 16 Zilhicce 975 / 12 Haziran 1568 tarihli hükme göre, kalenin inşası için Travnik dizdârı vazifelendirilmiştir.¹⁹³

Bu kalelerin yanında, Zenica ve Maglay arasında yer alan ve kendine has bir mimarisi olan Vranduk kalesi gibi yine kendine has bir tarzda yapı olan Poçitel'de Hersek bölgesi kalelerindendir. Poçitel, iç kalesi içerisinde yer alan kulesi ile göze çarpar. Zaten yüksek rakımlı bir tepe üzerinde yer alan kale, bu kule ile beraber müthiş bir yüksekliğe ulaşmaktadır. Bu hususiyeti ile Poçitel'in belki de Bosna-Hersek topraklarında yer alan en yüksek kale olduğu ileri sürülebilir. Günümüzde şehrin yarısında modern çağın yerleşim yerleri, diğer yarısında ise kale içi yerleşimleri bulunmaktadır. Kale içi yerleşimde yer alan evler görece bakımlı olmalarına rağmen eski devir yapılarıdır. Sirtını yüksek bir tepeye yaslamış olan kale Neretva'ya ve şehre hâkim bir konumdadır. Kale iç ve dış olarak ikiye ayrılır. İç ve dış kalede de kale içi yerleşimler bulunmaktadır. Kalenin Mostar tarafına bakan cephesini

---

Oruç ise kalenin adını Türkçeleştirmeye maruz kalmamış aslına uygun bir şekilde "Hlivne / Livno" şeklinde belirtmiştir. Bkz. Oruç, "Administrative Division of the Bosnian Sandjak...", s.123. Kalenin ismi, Osmanlı arşiv belgelerinde şu şekilde görülmektedir; **احلونه**

¹⁸⁹ Mustafa Na'îmâ Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 366.

¹⁹⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri*, s.383. (Hüküm no: 630).

¹⁹¹ BOA, İE.EV.21/2478.

¹⁹² Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s.176. (Hüküm no: 1540).

¹⁹³ Dizdârlar askerî ve idari görevlerinin yanı sıra dönemin mimar-mühendisleri oldukları için bu tarz vazifelendirmeler ile karşımıza çıkabilmektedirler.

uzun bir sur çevreler ve burada dış kale surlarının çevrelediği bir avlusu bulunur. Evliya Çelebi bu kaleye 500 er ve 500 top sığabileceğini belirtmiştir.¹⁹⁴ Kaleye bugün bakıldığında bu sayıda topun yerleştirildiğini söylemek zor görünmektedir. Ancak dış kalenin alanı dâhil edildiği zaman, kale alanı 500 eri içine alabilir. Dış kale göz ardı edilir ise Poçitel'in iç kalesine 500 nefer sığdırmak Evliya Çelebi'nin iyi niyetli bir mübalağası gibi gözükmemektedir. Poçitel'in kulesi sayesinde çok büyük bir coğrafyaya kuş bakışı bakmak mümkündür. Bu durum Poçitel'i diğer kalelerden farklı kılmaktadır.

Genel olarak Hersek bölgesindeki kalelerin coğrafyasına bakıldığı zaman, Bosna kalelerinininkine göre farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. İstisna örnekleri olmakla birlikte Hersek kaleleri Bosna kaleleri gibi nehir kıyısında değil daha çok deniz kenarında yer almaktadırlar.¹⁹⁵ Deniz kıyılarında yer almayan iç kısımdaki kaleler ise, deniz kıyısında yer alan düşman yapı ve kuvvetlerinden gelebilecek saldırılara bekçilik etmektedirler.

Hersek kaleleri denize doğru ve deniz boyunca sıralandıkları gibi, genellikle kayalık arazilerde bulunurlar.¹⁹⁶ Mostar, Poçitel, Klis kaleleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kayalık arazide bulunan bu kaleler aynı zamanda iç tarafta yer alan Bosna coğrafyasına da geçişi önleyecek kayalık-dağlık yörelerin geçişlerini kapatacak şekilde konuşlandırılmışlardır.

Hersek, Bosna'dan farklı olmasına rağmen iç içe olduğu Dalmaçya ile beraber Bosna gibi büyük bir kale coğrafyasıdır. Coğrafyası, iklimi, şartları, karşısında yer edinmiş olan düşmanı gibi hususiyetlerde yaşanan farklılıklar, önemini Bosna'dan daha fazla yapmadığı gibi azaltmamaktadır. Knin'den

¹⁹⁴ İlder Büyükdığın, "Bosna-Hersek'te İlginç Bir Osmanlı Kasabası: Poçitel", *Vakıf Haftası Dergisi*, 1993, s.287.

¹⁹⁵ Dönemin Sadrazamı Melek Ahmed Paşa (1650-1651) Padişah'a Venedik'e karadan bir sefer organizasyonu fikrini açıklarken Hersek'te yer alan kalelerin deniz kenarında olduğunu; "*Hersek sancağı hududunda Kotur kal'asın ve Kilis kal'asın ve İspilet kal'asın ve Kamin ve Kaminkrad ve Ribniçe ve Mandaline ve Bodgoriçe ve Tekeli Paşa döğdüğü Şibenik kal'ası ve Zadra kal'ası ve Kotar vilâyeti ve Dodoniška vilâyetleri bu zikr etdiğim kılâ'ların cümlesi bizim Bosna eyâleti hudûdunda derya kenarında sâgîr ü kebîr kal'alarıdır, bunları karadan birer birer muhasara edelim.*" Şeklinde ifade etmiştir. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, III. Kitap, s.157-158.

¹⁹⁶ "... ve Bosna serhaddinde kal'a-i Sin ve kal'a-i Kabin ve kal'a-i Kilisen ve kal'a-i Bolagay ve kal'a-i Risna ... Bunlar dahi kayalar üzre metîn kayalardır kim asla bunların dahi havâleleri yokdur." Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, IV. Kitap, s.111.

Kotor'a, Kluç'tan İmoçka'ya kadar Hersek kaleleri, eyaletin diğer kaleleri gibi bölgenin önemli taştan neferleridir.

3.2. KAPUDANLIK

Bosna kalelerinin çalışma dönemi ile ilgili önemli ayrıntılarına girmeden önce Bosna'ya özgü bir kurumdan bahsedilmesi gereklidir. Bu kurum Bosna'yı serhad faktörü ile beraber yazarların pek çok kez dile getirdiği üzere özel statüsünü pekiştiren bir unsurdur. Bu kurum *Kapudanlık* kurumudur. Kapudanlıklar belirli bir bölgeden veya kaleden oluşan arazilerdir. Bu araziler içerisinde yer alan Kapudanlıkların başında da *Kapudanlar* bulunmaktadır.

Kapudanlık hem Bosna tarihinde hem de Osmanlı askerî tarihinde adından başka hususiyetlerinin zikredilmediği bir kara delik gibidir. "Kılâ-i Hakâniye Kaptanlıkları" da denilen Kapudanlıkların¹⁹⁷ kuruluşu tam bir muammadır. Kapudanlık kurumunun kuruluşuna dair temelde iki farklı iddia yer alır: Bunlardan ilki, bölgeye gelen Osmanlıların Habsburg Avusturyasının *Markgraf* kurumuna tesadüf etmiş olmasıdır.¹⁹⁸ İkinci ve daha çok kabul gören görüş ise bunların sınır boyu olan ırmaklarda askerî hizmette bulunurken sonradan kale kontrolünü üstlenerek savunma görevini ifa eden bir pozisyonu kazanmalarındır.¹⁹⁹ Bir başka nazariyede Kapudanlık bölgelerinin, geniş salâhiyetli timar bölgeleri olmasıdır.²⁰⁰ Gradişka (1558)²⁰¹, Krupa (1565), Gabela (1591), Bihke (1592) ve Klis, Kapudanlığın ilk tesis

¹⁹⁷ Yüksel-Karademir, a.g.m., s.271.

¹⁹⁸ Handzic, a.g.m., s.269.; Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul, 1965, s.24-25.; Bu sistem sadece bir taklit ya da tesadüften ziyade farklı tarafların aynı ihtiyaçlara sahip olarak geliştirdikleri benzer gelişmelerde olabilirler. Bkz. Gezer, a.g.t., s.213. *Markgraf* kurumu Kapudanlıklara benzer bir şekilde, Avusturya'nın sınırlarında bulunan ve kalelerde görev yapan üst sınıfı tanımlar. Ancak Kapudanlar gibi kale ve sınırlara hakim olan bu kurumun Kapudanlardan farkı, yöneticilerinin Avusturya aristokrasi hiyerarşisi içerisinde yer alan soylu sınıfa mensup kimselerden oluşmasıdır.

¹⁹⁹ Djurdjev, a.g.m., s.300.

²⁰⁰ Daha geniş yetkili olan kapudanların zaim olup diğer kapudanlardan da üstün oldukları vurgulanmıştır. Bkz. Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İstanbul, 2010, s.314. Buna rağmen, Kapudanların XVIII. yüzyılda ulufeli oldukları da bilinmektedir. Bkz. Gezer, a.g.t., s.221.

²⁰¹ Gradişka'nın hangi tarihte kapudanlık olarak teşkil edildiğine dair farklı tarihler verilebilmektedir. Nenad Moacanin, bunun için 1535 tarihini vermiştir. Bkz. Gezer, a.g.t., s.211.; Ayrıca Bkz. Nenad Moacanin, *Town and Country on The Middle Danube 1526-1690*, Leiden, 2006, s. 148.

edildiği kaleler olarak görülmektedirler.²⁰² En son Kapudanlık ise 1802 yılında Hutovo'da kurulmuştur. Zaman zaman sınırların emniyetsiz olmaları üzerine teşkilatlandırılan kapudanlıkların hudutları belli olup bir kazada iki veya üç kapudan bulunabilmektedir.²⁰³

Sınırlarda iken zamanla iç kısımlarda teşkil eden kapudanlıklara yapılan atamalar konusunda yazarların birbirleri ile olan ihtilafları göze çarpar. Buna göre kapudanlar, yerlerine gelecek olanı kendileri tayin edebildikleri gibi, atamalarının padişah beratına bağlı olduğu da belirtilmiştir.²⁰⁴ Kapudanlar, kendi mertebesinde sınırın karşısındaki yönetici ile müzakerede bulunabilecek, birçok dil bilen, farklı yerlerdeki kale onarımı görevlerini üstlenebilmektedir.²⁰⁵ Yayçe, Banyaluka Kapudanı beylerbeyi yapılabildiği gibi, Bosna paşası tarafından idamları sağlanabiliyor²⁰⁶, sefer esnasında muhafız olarak muhafazaya bırakılabiliyordu.²⁰⁷ Doğrudan merkeze nefer arzı yazabilen Kapudanlar, bir dizdârı da Bosna paşasına şikâyet edebiliyorlardı.²⁰⁸

Yerlerini her zaman akrabalarına bırakamayan veya paşalık elde edemeyen Kapudanların, zaman zaman kapudanlık ve paşalık için meydana getirdikleri mücadeleler de unutulmamalıdır.²⁰⁹ Mücadelelerin yanı sıra Kapudanlar sadece kendi içlerinde değil, başkalarına da zarar verebilecek faaliyetlerde bulunabilmekteydiler. Kendi içlerinden başka dışarıya verilen bu zarar, Kapudan'ın kendi etrafını, askerlerini de kapsamaktadır. Bunlara örnek olması adına bazı hadiseleri burada belirtmek gereklidir. Vidoska Kapudanı askerin maaşı üzerinden yolsuzluk yapmış, Cisir-i Kebir Kapudanı askere

²⁰² Handzic, a.g.m., s.268.; Eren, a.g.e., s.24-25.

²⁰³ Machiel Kiel, "Tuzla", *DİA*, C. XLI, İstanbul, 2012, s.454.

²⁰⁴ Atama berata bağlı olmasına rağmen, Kapudan'ın yerine geçen kişi yine Kapudan'ın kendi oğlu veyahut akrabası olabilmekteydi. Bkz. Eren, a.g.e., s.26.; Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu*, s.316.

²⁰⁵ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu*, s.315.

²⁰⁶ Başagiç, a.g.e., s.151.

²⁰⁷ Nazira Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke 1065-22.Ca.1106/1654-7 Şubat 1695 (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.341.

²⁰⁸ Başagiç, a.g.e., s.116-117.; Gezer, a.g.t., s.262.

²⁰⁹ Gezer, a.g.t., s.265.

maaşını bir yıl verip bir yıl vermemiş²¹⁰, Kostaniçe Kapudanı eşkıyalık ettiğinden serhaddin öneminden dolayı görevinden alınmıştır.²¹¹

Kendi içlerindeki önem ve hiyerarşiye dair bilgi sahibi olmadığımız Kapudanların, yukarıda da bahsedildiği üzere dizdârlar üzerindeki üstünlükleri göze çarpar. Buna rağmen temelde görevlerinin aynı oldukları söylenebilir. Bir kalede hem dizdâr hem Kapudan olması yine karşılaşılan durumlar arasındadır. Bu örnekte ise Kapudan dizdarın üstü olduğu gibi kalenin saldırı koluna bağlı (martolos, farisân, azebân vb.) birlikleri ile kalenin tüm personelinden sorumludur.²¹² Dizdâr ise tüm kale personelinden sorumlu olmayıp kalenin savunmacı birliklerinin (müstahfız, topçu vb.) komuta alanında üstüdür.

Kapudanlar sayesinde eyaletin askerî teşkilatlanmasını sağlamlaştıran Hekimoğlu Ali Paşa, Banyaluka'da, Habsburg ordusuna Viyana'dan daha acı bir mağlubiyet tattırmıştı.²¹³ Başta sabıka İzvornik Kapudanı olan Mehmed Kapudan bu savaşta önemli yararlılıklar göstermişti.²¹⁴ Öyle ki 1735-39 Savaşı, Kapudanlıkların yararlı oldukları tek sefer değildi.²¹⁵ XVI. yüzyıl esnasında yeni teşkil edildiklerinden ötürü kısıtlı olan Kapudanlıkların sayısı, Büyük Savaş (1683-1699) öncesinde 18'i bulmuştu. 1683-1699 savaşı esnasında belirtildiği üzere yararlılıklarının görülmesinden, savaşın sonrasında sayıları arttırılarak 32'yi bulmuştu. Bir sonraki yüzyılın başında sayıları neredeyse 40'ı bulacaktı.²¹⁶

²¹⁰ Gezer, *a.g.t.*, s.314.

²¹¹ BOA, İE.AS.9/830

²¹² Handzic, *a.g.m.*, s.270.

²¹³ Uyar-Erickson, *a.g.e.*, ss.193-195.

²¹⁴ Novili Kadı Ömer Efendi'nin yazmış olduğu *Ahvâl-i Gazâvât Der Diyâr-ı Bosna* isimli eserde, ekserî 1735-1739 Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşı'nın Osmanlı-Habsburg veçhesinin Bosna cephesi anlatılmaktadır. Öyle ki bu eser içerisinde ana metinde belirtildiği üzere başta sabık İzvornik Kapudanı Mehmed Kapudan olmak üzere savaş esnasında bu ve diğer Kapudanların isimleri ve buldukları önemli icraatlarından sık sık bahsedilmiştir. Bkz. Hatice Oruç, "*Ahvâl-i Gazâvât Der Diyâr-ı Bosna*", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi – Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, C. II, (Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan), Ankara, 2016, s. 109, 121, 125, 128, 134, 136, 147-152, 155-159, 161, 166.

²¹⁵ Kurumun yararları daha önce 1683-1699 savaşında görüldüğü gibi, daha sonrada görülecek ancak zamanla daha farklı hususiyetlerin yaşanmasına neden olacaktı.

²¹⁶ Kapudanlıkların sayısı, buldukları sancakları, hangi askeri sınıfa mensup oldukları ve kalelerde teşkil edildikleri için XVII. yüzyıl için Bkz. Handzic, *a.g.m.*, s.269.; XVIII. yüzyıl için Bkz. Gezer, *a.g.t.*, s.218.; XIX. yüzyıl için Bkz. Eren, *a.g.e.*, s.24-25.

3.3. SULTAN'IN BOSNA'DAKİ KALE NEFERİ

3.3.1. Personelin İhtiyacı: Tamirat ve Mühimmat

Harp planlamalarının yanı sıra kalelerin sağlamış olduğu bölge savunması askerî tarih için gayet önemlidir.²¹⁷ Kalelerin harp için hazır olmasının en önemli şartı tahkimat ve tamiratının yapılması ve içinde yeterli mühimmatın olmasıdır. Bu iki nedene göre daha mühim olan ise elbette savaş mekanizmasının yürütücü unsuru olan insan yani kaledeki asker / neferdir. Kale içerisinde yer alan nefere bakmadan önce, diğer unsurların üzerinde durulmasında fayda vardır. Neticede savaşın yürütücüsü olan kale personelinin en genel anlamda “yaşayabilmesi” ve sonrasında ise harp edebilmesi adına mühimmat ve tamirat konuları, önemli unsurların başında gelir.

Büyük Elektör Friedrich Wilhelm 1667’de ve soyunun koruyucusu Büyük Friedrich ise daha sonra kaleleri yönetimlerinin içe ve dışa dönük hükümlerlik alametleri olarak yorumlamışlardır.²¹⁸ Ancak Batılı tarihçiler, *Doğu*’nun kalelerine karşı patroncu, tepeden bir bakış sergiliyorlardı.²¹⁹ Osmanlılar kendi kalelerine Batılı tarihçileri yanıltan bir şekilde aslında kalelerde uyguladıkları tamir ve tahkimatlar ile gereken değeri veriyordu. Bahsedilen bu değer veriş, belli dönemlerde (özellikle savaş zamanında) ortaya çıkıyordu. Öyle ki Osmanlılar bazı zaman dilimleri içerisinde serhaddin diğer tarafındaki devlet ile arasındaki barışı korumak istiyordu. Kendi kapısında barış isteyen Devlet-i ‘Âliyye onarımları zaten hayli pahalı olan kalelerin genel görünümüne uygun bir şekilde barışı korumasını istemiştir.²²⁰ Bu kaleler Osmanlıların varlığından önce de bölgede bulunan yapılar olabilirler. Bu eserler sonradan tamamı ile taş yapılara bürünecek derecede masraflı

²¹⁷ Uğur Demlikoğlu, “Osmanlı Devleti’nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 2, Elazığ, 2014, s.278.

²¹⁸ Gezer, *a.g.t.*, s.11.

²¹⁹ David Nicolle, *Ottoman Fortifications 1300-1710*, Osprey, New York, 2010, s.4.

²²⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s.113.; Yeşil, “*Tedbirden Adalet...*”, s.554-555.

yapılardı.²²¹ Bu masraf Dersaâdet'e özgü bir durum olmayıp işin faturası diğer Avrupalı devletlerinde gözüne çarpar nitelikteydi.²²²

Kalelerin tamirat ve tahkimat işlerinin (özellikle İtalyan tarzı yapıda olanların) ne kadar masraflı oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte, tamir işleri için harcanan paralar, bahsi geçen nitelikteki kaleler için pahalı iken orta ve küçük ölçekli kaleler için görece daha ucuzdur. Devlet-i 'Âliyye'nin tahkimat ve tamirat işlerinde harcanan "aynı miktardaki para", Belgrad'a tek başına yeterken Bosna'nın neredeyse bütün kalelerini karşılamaktadır.²²³ Bununla birlikte Devlet-i 'Âliyye'nin, tamir sürecine doğrudan dâhil olmayıp kalelerin tamiratına yerel ölçülerde halkı iştirak ettirmesi gibi pragmatik çözümler ürettiği de görülmektedir.

Osmanlı egemenliğine giren kalelerin ihtiyaçlarının karşılanmasına devlet tarafından her zaman dikkat edilmiştir. Bu durum savaş döneminde daha çok olduğu gibi barış döneminde de görülebilmekteydi. İlk zamanlarında Tuzla²²⁴ ve Gabela, XVII. yüzyılın başında Cazin, Bujin Kostaniçe, 1699 öncesinde Bihke²²⁵, 1654'te Knin, savaş esnasında tamir edilmişlerdi.²²⁶ Savaş zamanında yapılan tamirat elbette savaşın getirisi olarak hızlı ve pratik onarımlardı. Barış zamanında ise daha zahmetli yollardan ancak daha esaslı onarımlar yapılabilmekteydi. 1677-1678 Gradiška kalesinin onarımı neccârların iştiraki ile 10 hafta sürmüştü ve 48.000 akçeye mal olmuştu.²²⁷ Kalelerin tamir ve tahkimatı adına gerekli olan kaynaklar yerel imkânlar sayesinde elde ediliyor, yetersiz kaldığı zaman ise tamirat devlet desteği görüyordu. Nitekim 22 Temmuz 1673 tarihli bir belgeye göre, Sedd-i İslâm kalesinin Kapudanı olan Mehmed, merkeze durumu bildirerek kale camiisinin onarımı için devletten para istemiş ve kendisine Bosna cizyesinden istenilen

²²¹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s.101.; Aydın, *a.g.m.*, s.12.; Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri – Avrupa'da Hudut Boyları*, İstanbul, 2007, s.46.

²²² Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, s.242.; Bu kalelerden biri, Viyana'dır. Bkz. Gabor Agoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense Military Change and Shifts in Power", *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 22, No: 1, Spring 1998, s.130-131.

²²³ Gezer, *a.g.t.*, s.200-245.

²²⁴ Kiel, "Tuzla", s.453.

²²⁵ Başagiç, *a.g.e.*, s.107.

²²⁶ Na'imâ, *a.g.e.*, C. III, s.1511.

²²⁷ Stein, *a.g.e.*, ss.47-50.

miktar tahsis edilmişti.²²⁸ Bu harap olmuş kale camisinin onarımı için verilen paraya dair bir makbuz ise hazırlanarak Kapudana verilmişti.²²⁹

1699 Savaşı sonrasında Osmanlı'nın, Gradiška'nın varoşlarını şaranpolar ile çevirmesi, hendeklerini temizleterek tabyalarını tahkim ettirmesi Habsburgların ayağa kalkmasına neden olmuştur.²³⁰ Bu durum sadece mali olarak değil, bir kalenin onarımının siyasi zorluklarının olduğunun da göstergesidir. Kalelerin tamiratı ile ilgili başka kayıtlara da ulaşmak mümkündür. Eylül 1560 tarihli bir hükme göre binası için civardan cerahor temini ile tamir edilen ve yıkık bir hâlde bulunan Gradiška yakınlarındaki Yasenofça'nın, canlandırılması hâlinde ifa edilen savunmanın daha sağlam olacağı vurgulanmıştır.²³¹ Muhtemelen Gradiška da benzer bir sebeple tamirat geçirmiş ancak politik sebepler neticesinde bu onarım durdurulduğu gibi, işin bedelini Bosna paşası ödemiştir. Öyle ki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı sadece kaleleri değil, kaleye bağlı bulunan kimi kule ve köprüleri dahi tamir ettirmeye özen göstermiştir.²³²

Onarılması istenen kaleler olduğu gibi, pek çok kez yıkılması istenilen kaleler de olmuştur. 1540'ta Sultan'ın emri ile ilk örneklerini gördüğümüz yıkılmış Bosna kalelerine, 1570 yılında Obrofça ve İskradin gibi kaleler de eklenmek istenmiştir.²³³ Tamiratı için Knin askerlerinin tayin edildiği Botanca Kalesi'ne 24 Mart 1676 tarihli bir fermana göre, 8085 akçe ayrılmıştır.²³⁴ Samabor gibi bazı kalelerin neferatına ise 25.762 akçe tahsis edilmiştir.²³⁵ Görüldüğü üzere, askerlerin mevacibleri yani ordunun / askerinin beslenmesi, kalenin tamiratından ziyade masraflıdır. Kalelerin harp için şartlarını olgunlaştıran bir diğer mevzu ise harp mühimmatıdır. Mostar istihkâmları 1560'larda ve 1676 yılında tamir edildiği gibi, 1878 yılına değin baruthane olarak da kullanılmıştır.

²²⁸ BOA, İE.ML.7/524. v. 1.

²²⁹ BOA, İE.ML.7/524. v. 2.

²³⁰ Gezer, *a.g.t.*, s.65.

²³¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, Ankara, 1993, s.701. (Hüküm no: 1579).

²³² İE.AS.12/1140.

²³³ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. I, Ankara, 1996, s.29. (Hüküm No: 43/C).; Malcolm, *a.g.e.*, s.36.

²³⁴ BOA, İE.ML.12/1066.

²³⁵ BOA, İE.AS.5/437.

Kalelerin düşmana karşı top atışı saldırısı hariçte tutulursa, kale erlerinin sur dibine ok atabilmek için bir ellerini başlarının arkasından dolandırarak sergiledikleri fard ve kırat tekniği²³⁶ ile düşmanı yenmeleri beklenilmez bir durumdur. Bu nedenle kalede top atışının yapılması adına doğal olarak topların ve top için gerekli barut, güherçile vb. mühimmatın bulunması gereklidir. Örneğin Banyaluka ve Kamengrad, Bosna'da top yuvalıklarının (güllelerin) depo edildiği kalelerdendir.²³⁷ Her kale elbette kendince küçük depo (baruthane-cebehane) işlevini bünyesinde bulundurur. Ancak bu mühimmatın depo edildiği ayrıca önemli merkezler de bulunmaktadır. Banyaluka ve Kamengrad yukarıda zikredildiği üzere bu merkezlerdendir. Bazı yazarlar Osmanlı kalelerinde büyük oranda çakaloz tipi top ya da şayka tipi topların bulduklarını söylemektedir.²³⁸ Ancak en başta mühimme defterlerine bakıldığı zaman Devlet-i 'Âliyye'nin kalelerinde yer alan topların her çeşit boy ve niteliğe sahip oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Topların bulunduğu depolardan biri Belgrad'dır ve Bosna'ya sağlanan top ihtiyacı buradan karşılanmıştır.²³⁹ Kalelerde istihdam edilmesi gereken topların sayısı, ortada boş kalan topların nereye nasıl yerleştirileceğine dair ayrıntıların hepsi merkezin sorumluluğundadır.²⁴⁰ Toplar ile ilgili bu hususta başkentten gelecek olan emir ne ise yetkililer bu kararı aynen uygulamak durumundadır.

Bosna paşası, defterdarı vb. pek çok yetkiliye yazılmış olan Bosna kalelerinin harp mühimmatı, barutu, gülleleri ile ilgili çeşitli arşiv belgeleri mevcuttur. 1674, 1677-1678 tarihlerine ait Bosna kalelerine ait harp mühimmatının çoğunluğu İhlivne'den karşılanmaktaydı.²⁴¹ Gradiška içinde geçerli ve ihtiyaç hasılı olan mühimmat yine İhlivne'den sağlanmaktaydı. Nitekim Ocak 1677 tarihli bir belgeye göre, Obrofça-i Atik ve Cedit, İvrana, İskradin, Ostroviçe ve Krka kaleleri ile bu bölgenin civar küçük kale ve palankaları hatta çevre halkı

²³⁶ Özveri, "Osmanlı Kompozit...", s.34-35.

²³⁷ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s.48. Kalelerin bu özellikleri haricinde, civarda bulunan pek çok silah atölyeleri bulunduğu da belirtilmelidir. Bkz. Çoruhlu, "Osmanlı Ateşli...", s.256-257.

²³⁸ Agoston, *Osmanlı'da Strateji...*, s.145.; Stein, *a.g.e.*, s.39.

²³⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, ss. 45-48.; Aydın, *a.g.e.*, s.389.

²⁴⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s.241-242, 434. (Hüküm No: 551, 972).

²⁴¹ BOA, İE.AS.9/847.

haydutlar ve eşkiyalar ile savaşıyordu. Uskok²⁴² adı ile anılan bu haydutlarla yapılan çatışmalar küçük çaplıydı. Adı geçen bu haydutlara karşı yapılan savunma çatışmalarında kale erleri de etkin rol oynuyordu. Kale askerleri bu çatışmalarda kendilerine lazım olan barutu, aynı zamanda bir barut anbarı / mahzeni olan kalelerden karşılıyorlardı. Ayrıca kalelerinde bu çatışmalar esnasında, kale menziline giren ve yaklaşan düşmana karşı top atışlarında bulunduğu tahmin edilebilir. Haydutlarla gerçekleşen çarpışmaların, yukarıda verilen nedenlerinden dolayı kalelerde bulunan siyah barut bitmişti. Yazılan arzın üzerine merkezden çıkan iradeye göre bu açığın 15 kita barut ile "İhlivne"den karşılanması istenmişti.²⁴³

Krka, İskradin, İvrana gibi kaleler, coğrafi olarak İhlivne'ye yakındır. Ancak İhlivne'den çıkan barutun sadece adı geçen kalelere değil, aynı zamanda Gradiška gibi kalelere gönderilmesi daha da ilginç bir durumdur. Neticede Gradiška ve civarındaki kaleler, Venedik serhaddinde değil, yukarıda kuzey-batı mevkisinde Habsburg serhaddinde yer alan İhlivne'ye uzak kalelerdir. Hlivno, Hlevne, Ehlone ya da daha çok bilinen ismi ile İhlivne'nin, bu dönemde barut vs. harp mühimmatı bakımından Bosna'nın önemli depolarından biri hâline geldiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.²⁴⁴

---

²⁴² Uskoklar, XVII. yüzyıl içerisinde de gaddarlıklarını XVI. yüzyılda olduğu gibi sürdürmüşlerdir. Bu kişiler Habsburg yönetiminin etkisi altında olup, Venedik ve onları bu korsanların himayesi konusunda suçlayan Osmanlılar için sorun olmuştur. Öyle ki XVI. yüzyıl içerisindeki önderlerinin yine bizzat Habsburglarca domine edilmesi, içlerinde yatan ateşin bir önceki yüzyıla göre XVII. yüzyılda sönmeye rağmen uskoklar 1645-1718 yılları arasında da üç devletin sınırlarının kesiştiği yerde önemli bir rol oynamaktan geri kalmamışlardır. 1617 yılında imzalanan Madrid anlaşması ile Habsburglar Venedik'e karşı uskokların himayesinden artık hali olduklarını belirtmesine ve onları kendileri de engellemek istemelerine rağmen yukarıda belirtilen düşünceler süregelmeğe devam etmiştir. Bkz. Catherine Wendy Bracewell, *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkiyalık – Senjli Uskoklar*, (Çev. Mehmet Moralı), İstanbul, 2009, ss.383-401.

²⁴³ BOA, C.AS.606.

²⁴⁴ Çalışılan dönem içerisinde İhlivne'nin yanısıra Bosna'nın esas mühimmat / lojistik depoları olan Banyaluka ve Kamengrad kalelerinin varlığı da unutulmamalıdır. Nitekim 1698 yılında Bosna Paşası Kamengrad kalesinden civar palankalara barut gönderilmesi için kalenin bağlı bulunduğu Yayçe kadılığına emir vermiştir. Bkz. Kreševljaković, a.g.m., s.27.

3.3.2. Kaleleri Koruyanlar

Bosna'nın ya da İmparatorluğun kalelerini koruyan askerler akla getirildiği zaman bunların sadece kaleleri bekleyen askerler olduğu düşünülmemelidir. Yeri geldiği zaman, kale zindanından kaçmış birini ya da bir başkasını beylerbeyinin emri üzerine takip etmek adına da kale vazifelerini görevlendirilebilmektedir.²⁴⁵ Araştırmanın birinci el kaynakları olan arşiv belgeleri, bizlere askerler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler arasında askerlerin görevleri, sayıları, görevlerine nasıl geldikleri, bu görevleri nasıl kaybettikleri gibi örnekler dikkate değerdir.

Askerlerin kalelere nefer olarak yazılmaları veya görev yerlerinin değiştirilerek kaydırılmaları burada ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer önemli husustur. İki kalenin arasında savunma boşluğu olduğu zaman veya düşmanın kale üzerine geldiği dönemde merkezden nefer talep edilebilmekteydi.²⁴⁶

Bilindiği üzere bir kalenin en üst düzey görevlisi dizdârdır.²⁴⁷ Bosna paşaları da paşalık ve beylik görevlerinden önce dizdârlık ve benzeri kale görevlerinde bulunabiliyorlardı.²⁴⁸ Bununla birlikte Bosna paşalarının da dizdâr kadar kale savunmalarında oldukça mahir oldukları bilinmektedir.²⁴⁹ Daha önceki bölümlerden bahisle, dizdârların kale onarım meselesinde mahir oldukları belirtilmişti. Kale dizdârı bir tamirat için başka bir kaleye atandığında yerine kethûdası geçebiliyordu.²⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre,

²⁴⁵ Na'imâ, *a.g.e.*, C. II, s.775.; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *6 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s.186-187. (Hüküm no: 1162-1163).

²⁴⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. I, s.15. (Hüküm no: 15/C); Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s.241. (Hüküm no: 1164).

²⁴⁷ Bu durumda Bosna'da dizdar yerine Kapudan veya her ikisi de olabilir.

²⁴⁸ 1686-1688 (tahmini) yıllarında Bosna Paşalığı görevinde bulunan Atlıbeyzade Mehmed Bey, daha önceden Kenin kalesinin kimi asker sınıflarının ağalığı ve aynı kalenin kapudanlığı görevlerini ifa etmişti. Büyük Savaş (1683-1699) döneminde ise Poçitel Muhafızlığına Diyarbekr Valiliğinden tenzil-i rütbe ile tayin edilen Daltaban Mustafa Paşa'da, adı geçen kalede mahir bir yöneticilik sergilemesinden, serhad ehlidir denilerek sonradan Bosna Paşası yapılmıştı. Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât – Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995, s.617.

²⁴⁹ Çehrin Seferi'nde (1681) Bosna Paşası, kale savunması, kale kuşatması, kale inşası gibi pek çok görevler ile vazifelendirilmişti, Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *a.g.e.*, ss.92-99.

²⁵⁰ Bu hususun, Travnik ve Kostaniçe kalelerinde görülmüş olan örnekleri için Bkz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *6 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s.125. (Hüküm No: 1046).

hizmetinde yaramazlık görülen yeniçeriler, dizdâr yapılabiliyorlardı.²⁵¹ Öyle ki Uyvar Kalesi'nin 31. Cemaatinde çorbacı olarak bulunan bir yeniçeri, uygunsuz hareketlerinden dolayı Yayçe dizdârı olarak tayin edilmişti.²⁵²

Kalenin kumandanı olan dizdâr (veya Kapudan) ve üst rütbeli askerî sınıf ağalarının (kethûda, ser-bölük, azep-faris ağaları) dışında kale personelinden bahsetmek faydalı olacaktır. Kalelerde askerî kollara mensup olan neferler haricinde, Osmanlı kale teşkilatının da anlatıldığı bölümde verildiği üzere daha pek çok görevli bulunmaktadır. Bunlar arasında neccar, demirci, bevvâb gibi pek çok kişi sayılabilir. Peki Devlet-i 'Âliyye'nin Bosna'daki kalelerinde yer alan – askerî – kale personeli kimdir? Kale içerisinde 5 grup askerî sınıf bulunmaktadır.²⁵³ Bunlar; martoloslar, azepler, topçular, farisler ve müstahfızlardır. Kapukulu yeniçerilerden ayrılan yerlikulu yeniçerilerin en basit anlamda, eyaletlerde ve hudutlarda görev alan yeniçeriler olması gibi ismi belirtilen kale görevlileri de hudutlarda dizdâr emri altında görev almak üzere oluşturulmuş birliklerdi.²⁵⁴ Bu kişiler arasında belki de görevi en bariz ve açık olanı topçu birlikleridir. Stratejik öneme haiz bulunan ve içerisinde topların bulunduğu kalelerde topçu birlikleri de bulunmakta ve bu birlikler kalenin aktif bir şekilde (savunma veya saldırı amaçlı) çatışması esnasında topları kullanmakta idiler. Barış döneminde ise topçu birlikleri, topların yer aldığı kalelerde bulunmakta ve talimlerini yaparak savaş için hazırlanmaktaydılar.

Kalelerde bulunan askerî sınıf arasında genelde en kalabalık olanı azeplerdir. Teşkilat örgütlenmesi yeniçerilere benzeyen²⁵⁵ azepler piyade sınıfına mensupturlar. Gerekli zaman her türlü görevi ifa edebilen azepler, kalenin tamiratında, bevvâblık görevinde, kale savunmasında yer alan bir birliktir. Azepler gibi piyade olan müstahfızlar²⁵⁶, azeplerden farklı bir şekilde kalede çeşitli görevler ifa etmekten ziyade sadece kalenin korunması ile vazifelidirler.

²⁵¹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s.25-214.

²⁵² BOA, İE.TCT.2/234. (23 Receb 1089 / 10 Eylül 1678).

²⁵³ Handzic, a.g.m., s.266.

²⁵⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s.3-4.

²⁵⁵ Tok, a.g.m., s.180.

²⁵⁶ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu*, s.298.

Kalelerde bulunan atlı birliklere farisân denilmektedir. Farisânlar önemlerine göre farisân-ı evvel, farisân-ı sani gibi ortalara ayrılmıştır. Farisânların kaledeki görevleri; düşmana karşı ani baskın düzenlemek, kuşatılma durumunda huruç kapılarından çıkarak kuşatmacı ordunun harekâtını kesintiye uğratmak olup farisânlar sınır ötesi akınlarda en sık kullanılan birliklerdendir. “*Garnizon süvarileri, orduların güvenli hareketi için zorunlu bir adım olarak kalenin rolünü azaltarak, geçip giden düşman kuvvetlerini taciz etmekte de kullanılırdı.*”²⁵⁷

Kalelerde yer alan son askerî sınıf ise martoloslardır. Martoloslar, azepler gibi çok fonksiyonlu olan birliklerdir. Fonksiyonları sadece nicel anlamda özel görevlerde değil, genelde hem savunma hem saldırı alanında görülmektedir. Martoloslar kalelerin (ve dahi sınırların) hem savunması durumunda hem de saldırı harekâtlarında yer alan birlikler arasındadır. Martoloslar; önemli sınır bölgelerinin halklarının güvenliğini sağlamak ve belirli yerlerde nezarete bulunmanın yanı sıra ileri harekâtların hazırlık safhasında ön çalışmalarda bulunuyorlardı. Öyle ki bunlarla birlikte martoloslar Venedik’e, Habsburg canibine yapılan neredeyse bütün seferlere bilfiil iştirak etmekteydi.²⁵⁸

Serhaddin durumundan dolayı stratejik bazı kararlar da alınabiliyordu. Kalelerin askerleri birbirlerine kimi sebeplerden dolayı nakledilebiliyorlardı. Knin Kalesi’nde bulunan farisânlar, Kladuş kalesine aktarılmışlar ve burada da müstahfız olarak görevlendirilmişlerdi.²⁵⁹ Askerler, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere sadece bir kaleden bir kaleye aktarılmıyor, sınıflar arasında geçişler ile görev değişikliklerine de tabi tutuluyorlardı.²⁶⁰ Ayrıca kale eri olarak yazılacak asker sadece merkezin emri üzerine kale neferi veya yerli kulu olarak değil, bizzat Bosna paşasının mahiyetinden atanabiliyordu. Bu durumu ise paşanın (veya onun emri ile belgeyi kaleme alan kişinin) yine merkeze belirtmesi zorunluuydu. Bu hususiyeti şu örnek gayet iyi açıklayacaktır: Nisan 1673 tarihinde Kladuş kalesinde müstahfız ve topçu

²⁵⁷ Tok, a.g.m., s.180.

²⁵⁸ Milan Vasic, Milan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Martoloslar”, (Çev. Kemal Beydilli), *İÜFTD*, S. 31, İstanbul, 1978, s.50.

²⁵⁹ BOA, İE.AS.17/1663. (28 Şaban 1084 / 8 Aralık 1673).

²⁶⁰ Gezer, a.g.t., s.285.

sınıfından askerlere ihtiyaç vardı. Ancak Prozor kalesinin, Kladuş'a atanacak olan aynı sınıftan askerlere ihtiyacı olması durumu da ortaya çıkmıştı. Kladuş için istihdam edilen askerlere dokunulmamış, Paşa bizzat kendi mahiyetindeki askerleri Prozor kalesine göndererek pragmatik bir şekilde olayı sağlıklı bir çözüme kavuşturmuştu.²⁶¹

Osmanlıların, Bosna'da bulunan kalelerinde yapılan nefer alımları yukarıdaki örnekte olduğu şekilde cereyan etmemektedir. Bahsedilen örnekte bir kriz durumu yaşanmış olup, Bosna paşası olaya müdahale ederek durumu pragmatik yollardan çözmüştür.

1676 yılında İhlivne'de Karaorman'da²⁶² bulunan bir farisân ağası olan Nur Mehmed'in, görevinde bulunmayıp kalede durmadığı tespit edilmiş, konu mahkemeye intikal etmiştir. Dizdâr'da olduğu gibi, diğer üst rütbeli olan askerlerin de kaleden sebepsiz yere ayrılmaları yasaktır. Bu sebeple Nur Mehmed mahkemeye çağırılmış ancak kendisinin gelmemesi üzerine mahkemeye getirilmesi için kadı tarafından adamlar gönderilmiştir. Ancak Nur Mehmed'in hâla kalede bulunmamasından dolayı mahkeme çağırısı yapılamayarak kadı huzuruna getirilemediği belirtilmiştir.²⁶³ Görüldüğü üzere serhaddin getirdiği zorluklardan ötürü sadece askerlerin firarı değil, rütbeli askerlerin de firarları belgelere yansımıştır. Nur Mehmed bilinmeyen nedenlerden dolayı bir şekilde, yasak olmasına rağmen kaleden ayrılmış, resmî dille belirtilecek olursa firar etmiştir. Askerî firarîlerin sonradan yakalanarak kadı huzuruna çıkarılması ve hapis vb. ağır cezaların uygulanması burada örnekleri verilemeyecek kadar çoktur. Nur Mehmed'in sıradan bir asker olmaması, mahkemeye çıkarılmayarak firar etmesi ve yakalanamaması konuyu daha da ilginç bir hâle getirmektedir. Nur Mehmed ya gerçekten Osmanlı'nın adaletinden kaçmıştır ya da ilgili arşiv evrakının olmamasından dolayı şahıs hakkında bilgiye sahip olunamamaktadır.

²⁶¹ BOA, AE.SMMD.IV.85/10081. (29 Zilhicce 1083 / 17 Nisan 1673).

²⁶² Nur Mehmed'in adının geçtiği arşiv evrakında Karaorman bir "Palanka" olarak anılmıştır. Bkz. BOA, İE.AS.8/678. Evliya Çelebi, Karaorman'ı Knin kalesine rahat vermemek adına Gazi Hüsrev Bey tarafından inşa ettirilmiş bir "kale" olarak nitelendirmiştir. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, V. Kitap, s.249.; Nitekim 1683 tarihli icmâl Bosna kaleleri defteri içerisinde Karaorman içerisinde 120 neferin bulunduğu bir garnizona sahip bir "Palanka" olarak kaydedilmiştir. Bkz. D.BKL.d..32208. v.8.

²⁶³ BOA, İE.AS.8/678. (29 Rebiülevvel 1087 / 11 Haziran 1676).

Görüldüğü üzere Nur Mehmed'in davası takip edilememektedir. Burada takip edilemeyen bu davanın özellikle verilmiş olmasının nedenleri mevcuttur. Özellikle mühimme defterlerinde bir hata işlemesi neticesinde Devlet-i 'Âliyye'nin takibatına maruz kalan kimseler, üst rütbeli kale personeli değildir. Öyle ki bu kişilerin takibatı bir şekilde sonlandırılmış ve adalet yerini bulmuştur. Nur Mehmed örneğinin verilmesi, bu kimsenin öncelikle rütbeli bir kale zabiti olmasıdır. Kale neferlerinin davaları sonlandırılmışken, rütbeye haiz olan bir kale personelinin davasının sonuçlandırılmamış olması ise örneğin verilmesinin aslî nedenidir.

Kalelerde görev yapan bir diğer askeri grup, martoloslardır. Etimolojisi Grekçeye dayanan martoloslar, Osmanlılarla karşılaştıkları ilk zamanlardan itibaren XVIII. yüzyıla dek varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁶⁴ Belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla Kolaşin kalesinde yer alan martolos-ı evvel ağası Mehmed, durumu her açıdan iyi olmasına rağmen yerini bir başkasına kaptırmıştır. Ancak Mehmed'in yerine geçen şahsın görevinde bulunmaması, askerini memnun edememesi üzerine mezkûr Mehmed'e görevi tekrar iade edilmiştir.²⁶⁵ Bir diğer misal ise Musa hakkındadır. Musa, Kamengrad kalesi martolos ağalığını elde etmiş ancak zulümle bu göreve gelerek para toplaması üzerine görevinden alınmış, görev daha önce kime verilmişse tekrar ona tevcih edilmiştir.²⁶⁶ Bu görevi nasıl elde ettiğini bilmediğimiz Musa'nın yaptığı gibi rütbeli askerlerin, erlere yaptıkları zulümden dolayı görevleri ellerinden alınabilmektedir. Bu durum elbette sadece martoloslar veya kale personeli için değil, tüm askerî zümre için geçerli olan bir durumdur. Ancak Musa'nın görevinden alınması, daha önceden bu görevi yerine getiren ve işini hakkı ile yapan kişiye görevin iade edilmesi, adalet mekanizmasının tespit, karar ve hakkaniyet aşamalarında askeriye için doğru yönde ilerlediğinin bir göstergesidir.

Martoloslar hakkında verilmiş olan örnekler Bosna kalelerinde yer alan diğer askerî sınıflara mensup kişilerin de başına gelebilecek durumların

²⁶⁴ Vasic, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", s.48-57.

²⁶⁵ BOA, AE.SMMD.IV.96/11292. (29 Zilhicce 1087 / 4 Mart 1677).

²⁶⁶ BOA, AE.SMMD.IV.106/12385. (1673 Temmuz).

örnekleridir. Geneli yansıtan bu örnekler Der-saâdet'in sadece Bosna'daki kalelerinde değil, İmparatorluğun genelinde yer alan diğer kalelerde de görülebilmektedir.

Travnik gibi pek çok Bosna kalesinde tüfenkçi birlikler ve cephanelikler bulunmaktadır.²⁶⁷ Kalelerde bulunan bir diğer önemli ateşli silah birlikleri topçulardır. Topçu birliklerinin haftada iki kez talim zorunluluğu vardır²⁶⁸ ve başlarında bulunan ağalarına da sertopçu denir. Sertopçular veya topçular da yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi istenmeyen durumlar ile yüzleşebiliyorlardı. Eyalete tabi olan kalelerden, Srebrenik yakınlarındaki Istragar Geçidi kalesinde, sertopçu bulunan İsmail'in vefat etmesi ile yerine oğlu Murad bu göreve layık görülmüş ve babasının ulufesi kendisine verilmiştir. Ancak bu durum kağıt üzerinde kalmış ve Murad yerine dışarıdan Ahmed adında birisi bu görevi beratı olmadan izinsiz olarak ele geçirmiştir. Ancak durumun iç yüzü anlaşılmış ve adı geçen Ahmed'in bu görevden uzaklaştırılarak hak ettiği üzere görev İsmail'in oğlu Murad'a verilmiştir (1671).²⁶⁹ Kalelerde bir personelin görevinin dışarıdan bir başka kişi tarafından ele geçirilmesi durumu sıkça görülmektedir. Ancak adaletini sağlam ve hızlı bir şekilde sergileyen Osmanlılar, yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi görevi gerçekten layıkıyla yapabilecek olan kale personelini görevine geri getirmiştir.

Kale erlerinin beratlarını nasıl elde ettikleri veya kaybettikleri gibi bilgileri incelediğimiz belgelerden bulabilmekteyiz. Novosin'de dirliği olan bir asker, Leh seferi sonrasında Kamaniche muhafazasında bırakılmıştır. Burada hastalanan bu müstahfız, dirliğini Kotor muhafazasında müstahfız olan Şahin'e bırakmıştır. Ancak bu müstahfız iyileşince 1678 yılında Şahin'e bıraktığı dirliğinin iadesini istemiştir.²⁷⁰ Kale neferinin dirliğini bir başkasına kendi rızası ile hasta olması (vb. diğer nedenlerden) sonucu bırakması, hem Bosna hem İmparatorluğun diğer kalelerinde de karşılaşılabilecek bir örnektir.

²⁶⁷ Bu hususun ayrıntıları için Bkz. Çoruhlu, "Osmanlı Ateşli...", s. 255.; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) <Özet ve İndeks>, Ankara, 1994, s.186. (Hüküm no: 1140).

²⁶⁸ Kılıç, a.g.m., s.109.

²⁶⁹ Sertopçuluğunu dışarıdan dahl üzere kaybeden ve tekrar arz ile geri isteyen Murad için Bkz. BOA, İE.AS.18/1693. (12 Safer 1082 / 20 Haziran 1671).

²⁷⁰ BOA, İE.AS.10/947. (6 Cemaziyelahir 1089 / 26 Temmuz 1678).

Ancak dirliğin eski sahibinin iyileşmesi ve dirliğini kendisi için geri talep etmesi, belgenin konusuna renk katan bir durum olarak zuhur etmiştir.

Bir diğer örnek Kethûda Ahmed ile ilgilidir. Bihke sancağında yer alan Drejnik kalesinin kethüdâsı olan Ahmed, Çehrin Seferi'ne katılmıştı. Kethüdâ Ahmed, sefer esnasında kale kuşatmasında bulunmuş, tabur cengine katılarak yararlılıklar göstermişti. Ancak kendisi bu yararlılıkları gösterirken Turan adında biri, Ahmed'i sanki kale görevini terk etmiş gibi göstermişti. Bu nedenle kethüdâlık görevi Ahmed'den alınarak Turan'a verilmişti. Ancak Kethûda Ahmed görevinden ayrılmadığını, sefere gittiğini ve seferde yararlılıklarda bulunduğunu beyan ederek görevinin iade edilmesini istemişti (Temmuz 1679).²⁷¹

Bu misallerin yanında diğer kale görevlilerine dair verilere de ulaşmak mümkündür. Azebân sınıfı bunlardan biridir. Özellikle de azebân ağalarının görevlerini yerine getirirken beratlarını zayi etmeleri bu hususa misal olarak verilebilir. Beratını zayi eden kale personeli, bu durum üzerine merkeze arz yazarak (ya da yazılmasını talep ederek) beratının zayi olduğunu bildirip yenilenmesini isteyebilmekteydi.²⁷² Sancak beyi, dizdâr, kethüdâ, miralay gibi çeşitli diğer askerî statülerde bulunan kimseler de bu belgeleri kaleme alanlar arasındadır. Bazen belgelerin, çeşitli asker ağalarının arasından ortak bir şekilde imzalanmış (mühürlenmiş) olarak çıktıkları görülmektedir.²⁷³

İncelenen belgeler askerlerin kendi kariyeri içerisinde hangi görevlerde bulunduğunu takip etme imkânını vermektedir. Mesela incelenen dönem içerisinde Bosna Eyaleti'nin sancaklarından Zaçesne'ye (Pakraç)²⁷⁴ ait kayıtlar bu anlamda dikkate değerdir. Zaçesne sancağında bulunan Siraç kalesinin farisân ağası olan Ömer'in, yerini kardeşi İbrahim'e bırakması bu anlamda misal olarak verilebilir.²⁷⁵ Belgeye göre Ömer'in yerini kardeşine bırakmasının nedeni, artık başka bir görevi tasarruf ediyor olmasıdır. Ancak Temmuz 1678 tarihli bu ilk belge bu noktada sessiz kalmakta ve bizlere

²⁷¹ BOA, İE.AS.11/985. (7 Cemaziyelahir 1090 / 16 Temmuz 1679).

²⁷² BOA, İE.TCT.4/407. (5 Şaban 1084 / 13 Kasım 1673).

²⁷³ BOA, İE.AS.15/1427. (17 Receb 1091).

²⁷⁴ BOA, İE.TCT.10/1141. (9 Rebiülevvel 1081 / 27 Temmuz 1670).

²⁷⁵ BOA, İE.AS.13/1210. (26 Cemaziyelevvel 1089 / 16 Temmuz 1678).

Ömer'in nereye gittiği ya da hangi görevi tasarruf ettiği hakkında bilgi vermemektedir. Ancak yine Sıraç kalesine ait bu sefer daha ileri tarihli (Ekim 1678) olan bir belgeden Ömer'in öldüğü görülmektedir. Bu belge sayesinde daha önce öğrenilemeyen bazı hususlar açığa çıkmaktadır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Ömer, Sıraç kalesinin azebân-ı evvel ağası ve Kapudanlığı görevine yükseltildiği için, eski görevi olan farisân ağalığını kardeşine bırakmıştır.²⁷⁶ İki belge arasında fazla bir tarih farkı bulunmaması Ömer'in Kapudanlık görevini uzun bir müddet sürdüremediğini de göstermektedir. Belge ışığında tespit edilen bilgiler özellikle Kapudanlar hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Özellikle serhadlerde yer alan kalelerde (Zaçesne Sancağı / Sıraç Kalesi gibi) görevde bulunan Kapudanların, kalenin operatif/hücum koluna mensup askerlerden (farisân gibi) seçilmesi göze çarpmaktadır. Belge ışığında tespiti yapılan bilgiler Kapudanlar hakkında bir önceki bölümde verilen bilgileri genel bir şekilde doğrular niteliktedir.

İncelediğimiz belgelerde Bosna'da bulunan bazı Osmanlı eliti hakkında da bilgi verilmektedir. Sonradan Bosna paşalığına Kapudanlıktan yükselecek olan Atlıbeyzade Mehmed Paşa bunlardan biridir. Atlıbeyzade Mehmed, bir belgeye göre Knin kalesinin Kapudanı olmadan evvel azebân-ı evvel ağasıdır.²⁷⁷ Kendisi serhad kalelerinden Knin'de tecrübe edinmiş ve ehil hâle gelmiş olacak ki Kapudanlık görevine getirilmiştir. Kapudanlık görevine atanmadan evvel almış olduğu yevmiyenin, diğer azebân ağalarına göre fazla oluşu onun liyakatli ve Kapudanlığa aday biri olduğunun da göstergesidir. Rütbeli Osmanlı askeri, kendisinden sonra, kendisinin eski görevine tayin edilecek kişi üstünde söz sahibidir. Bu durum belgelerde sıklıkla görülmektedir. Kişi kendi yerine gelecek olan görevliyi seçip önerebilmektedir. Belgelerin diliyle göreve layık kimselerin *yarar, mahall-i müstehak, emekdâr, serhaddin yarar kulu, serhaddin emekdârı* gibi özelliklere sahip olmaları tercih edilen bir husustur. Kapudan Atlıbeyzade Mehmed kendi yerine gelecek olan azebân ağasının emekdâr ve mahall-i

²⁷⁶ BOA, İE.AS.16/1590. (22 Şaban 1089 / 9 Ekim 1678).

²⁷⁷ BOA, İE.AS.16/1583. (20 Şaban 1089 / 7 Ekim 1678).

müstehak bir kişi olmasından kendi ihtiyarı ile onu, eski görevi için önermiştir. Üstelik bu kişinin Atlıbeyzade'nin akrabası olmayıp dışarıdan bir başkası olması, durumu ilginç kılmaktadır.

Rütbeli olan bir asker yukarıda anlatılan bütün bu durumların haricinde, yine kendi isteği ile *kasr-ı yed* ile görevinden el çekmiş yani feragat etmiş olabilir. Kasr-ı yed özellikle, tekaüdüğü yaklaşan bir babanın, kendisi ile aynı kalede daha düşük rütbede olan oğluna görevi bıraktığı durumlarda sıklıkla görölmektedir.

Tablo I: Kale görevlilerinin azil sebepleri ve yerlerine gelenler²⁷⁸

Tarih	Görev ²⁷⁹	Azil Sebebi	Yerine Gelen	Kale
1670	Topçu Kethûdası	Fevt	Aher	Kostaniçe
1670	Müstahfız	Kasr-ı Yed	Aher	Blagay
1671	Sertopçu	Fevt	Oğlu	Istragar
1673	Sertopçu	Fevt	Oğlu	Brekoviçe
1673	Kitabet	?	Aher	Dubrovnik
1673	Martolos	Fevt	Aher	Kamengrad
1673	Farisân-ı Sani	Fevt	Aher	Bihke
1673	Azebân Ağası	Ehliyetsiz	Aher	Bilay Buniç (?)
1673	Azebân Ağası	Fevt	Aher	Sedd-i Cedit-i İslâm
1673	Azebân-ı Evvel	Fevt	Kardeşinin Oğlu	Bilay Buniç
1673	Azebân-ı Sani	Fevt	Aher	Knin
1673	Azebân-ı Rabi	Fevt	Amcazadesi	Drejnîk
1674	Dizdâr	Fevt	Oğlu	Gvozdanski
1674	Farisân Ağası	Fevt	Aher	Todornovi
1675	Azebân-ı Evvel	Fevt	Aher/Kethûdası	Yasenofça
1676	Azebân-ı Evvel	Firar	Aher/Süvari	Prosik
1677	İmam	Fevt	Oğlu	İzveçan
1677	Müstahfız	Fevt	Aher	Poçitel
1677	Bevvab	Feragat	Aher	Blagay
1677	Müstahfız	Fevt	Aher	Samabor
1678	Dizdâr	Görev İhlali	Aher/Kapudan	Nova-i Cedit
1678	Farisân-ı Evvel	Mevki tebdili	Kardeşi	Siraç
1678	Azebân-ı Evvel / Kapudan	Fevt	Kardeşi/Farisan- ı Evvel	Siraç
1678	Azebân Ağası	Fevt	Aher/Kapudan	Sedd-i Cedit-i İslâm
1678	Azebân-ı Evvel	Mevki tebdili	Aher	Knin
1679	Dizdâr	Feragat	Aher	Maglay
1680	Azebân Ağası	Fevt	Oğlu	Sedd-i Cedit-i İslâm

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Bosna kalelerinde görevli olan neferlerin azil sebepleri ile yerlerine kimlerin geldiğine dair bilgiye ulaşmak mümkündür. Tablo verdiği bilgiler bakımından Bosna ile ilgili bilgilere ulaşmamızı mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın neredeyse her yılından ve araştırma sahasının pek çok farklı kalesinden verilere ulaşılmıştır.

²⁷⁸ Tablo, Ali Emîrî, İbnülemin ve Muallim Cevdet fonlarında yer alan arşiv evrakına göre hazırlanmıştır.

²⁷⁹ Her askerî sınıf, bu tabloda görüldüğü üzere sayıları birden fazla olan ağalara tabi idiler. Örneğin Hersek sancağında bulunan Sedd-i İslâm kalesinde en az iki azebân ağalığı vardı. Bkz. BOA, AE.SMMD.IV.97/11397.

Veriler arasından görevin bırakılma sebebi olarak en çok kişinin fevt olması görülür. Bunu hemen ardından görevinden kasr-ı yed ve feragat edenler izler. Ancak bu kişilerin bir terfi neticesinde görevlerinden el çekip başka bir göreve mi geldikleri yoksa tekaüdlük durumu mu olduğu cevabı bilinmeyen bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların haricinde azil sebebi bilinmeyen, aynı görevde kalmasına rağmen görev yeri değiştirilmiş, firar etmiş olan askerlerin kayıtları da bulunmaktadır. Yukarıdaki tablo içerisinde tek bir örnek de olsa bir kişinin ehliyetsiz olmasından dolayı azledilmesi ilgi çekmektedir. Bu kişi Klis sancağındaki Bilay Buniç palankasından Mustafa adlı kimsedir. Belgede Mustafa'nın askerlerin iyi hâllerine rağmen onlara karşı sinirli bir tavırla yaklaşan ve görevini eda etmek için yeterli iktidara sahip olmayan bir kimse olduğu ifade edilmiştir. Askere karşı sert mizacı ve görevi adına ehliyetsiz olduğu savunulan Mustafa, bizzat askerleri tarafından üst mercilere şikayet edilmiştir. Bunun üzerine yetkililer, askerin haklı olduğu kanaatine vararak Mustafa yerine yine bu serhad kalesinin kullarından olan emekdâr ve yarar bir kimse olan İbrahim'in göreve tevcih edilmesini merkeze arz etmişlerdir.²⁸⁰ Benzer bir misal Nova-i Cedid kalesinde de yaşanmıştır. Nova-i Cedid kalesi dizdârı olan Yusuf görevini ihlal etmesinden dolayı görevinden azledilmiştir.²⁸¹ Dolayısıyla dizdârların da yukarıdaki örneklere benzer bir şekilde görevlerinden azledildikleri görülmektedir.

Bu tablo bize askerî zümreler arasındaki geçişleri de göstermektedir. Keza tablo içerisinde azebân ağalığı görevine getirilen bir kişinin mesela daha önceden farisân olduğu tespit edilmektedir.

Osmanlı garnizonlarında asker sayısı durağan değil aksine dinamiktir ve bu dinamizm kendisini askeriye'nin nabzının attığı yerde gösterir.²⁸² Ordu gibi kale birlikleri de pragmatik bir şekilde stratejiye göre tasnif ediliyordu ki bu savunmada birliklerin etkisiz olduklarının ya da rastgele toplanmış insanların derlemesi oluşunun kanıtı değildir.²⁸³ Büyük olan kalelerde yeniçeri ve topçu

²⁸⁰ BOA, İE.AS.18/1686. (6 Cemaziyelevvel 1084 / 19 Ağustos 1673).

²⁸¹ BOA, İE.AS.14/1415. (27 Receb 1089 / 16 Temmuz 1678).

²⁸² Gezer, *a.g.t.*, s. 87.

²⁸³ Stein, *a.g.e.*, s. 112.

birliklerinin sayıları fazladır. Küçük olan kalelerde ise gönüllü vb. hareket ettirilmesi açısından esnek olan birlikler dikkat çekmektedir.

Kale, egemenlik simgesi olduğu gibi aynı zamanda savunmanın en önemli unsurudur. Ancak Osmanlılar, kalelerini uzun zamandır sadece savunma amaçlı yapılar olarak görmemektedir. Kale, hücumun pekiştirilmesi adına ileriye açılan bir kapı niteliği de taşımaktadır.²⁸⁴ Osmanlılar, sefer yaptıkları bölgede bulunan kalelerin askeri personel sayılarında azaltma veya arttırma yapabiliirdi.²⁸⁵ Dolayısıyla, Bosna serhaddinde bulunan düşmana karşı sefer yapılması kararı alınmış ise Bosna kalelerinin asker sayıları arttırılabilirdi. Kuzeyde Rusya'ya doğru bir sefer kararı alınmış ise bu sefer de Bosna'daki kale askerinin sayısı azaltılabilirdi. Bu nedenle, hemen aşağıda ele alınacak olan Bosna kalelerinin asker sayılarına dair değerlendirmeler bu unsur göz ardı edilmeden irdelenmelidir.

Kluç kalesinde 1528-1530 yıllarında 46 kişilik bir garnizon vardı.²⁸⁶ Kluç gibi serhadden ziyade iç kısımlarda yer alan Bosna kalelerindeki garnizon içindeki nefer sayıları benzer bir şekilde aynı tarihlerde düşüktü. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bosna geçici de olsa serhad özelliğini kaybetmiş ve kalelerde sembolik olarak az sayıda garnizon kuvveti kalmıştır.²⁸⁷ Bosna'daki kalelerin pek çoğunun garnizonunda yer alan nefer sayısı 20'yi geçmiyordu. Erken tarihlerde biraz daha zıt bir örnek olarak 1530 yılında Banyaluka kalesi garnizonunda 105 nefer yer almaktaydı.²⁸⁸ Bu konuya dair bir diğer önemli örnek ise Travnik kalesinin garnizon mevcududur. Kral II. Tvrtko'nun yaptırdığı savunulan ancak 1430'larda inşa edildiği aşikâr olan Travnik kalesinin içerisine Sultan II. Bayezid döneminde bir garnizon yerleştirilmişti.²⁸⁹ 1500'lerin hemen öncesinde içerisinden 100'den fazla

²⁸⁴ Stein, *a.g.e.*, s. 16-17, 27.

²⁸⁵ Gezer, *a.g.t.*, s. 77.

²⁸⁶ Oruç, "Administrative...", s. 123.

²⁸⁷ Aladin Husić, "Tvrdave Bosanskog Sandžaka I Njihove Posade 1530. Godine", *POF*, 49/1999, Vol.49, Sarajevo, 2000, s.202.

²⁸⁸ 1530 yılı Banyaluka kalesi garnizon mevcudu için Bkz. Aladin Husić, "Tvrdave Bosanskog Sandžaka I Njihove Posade 1530. Godine", s.197.; 1540 yılında Banyaluka kalesi garnizon mevcudu önemli bir düşüş yaşayarak yarı yarıya azalmıştır. Bu durumun nedeni elbette 10 yıl sonra serhaddin daha da ileri giderek Banyaluka'nın daha iç kesimlerde kalmış olmasındandır. Bu konu ile ilgili farklı örnekler için Bkz. Emecen, "Banaluka", s.50.

²⁸⁹ Kiel, "Travnik", s. 309.

savunanı bulunan Travnik kalesinin garnizon mevcudu²⁹⁰ yukarıda belirtildiği üzere sınır özelliğini kaybeden diğer Bosna kalelerinin mevcutları gibi düşmüştü. 1516 yılında içerisinde 96 savunanı bulunan Travnik'in 1530'daki garnizon asker mevcudu 47 idi.²⁹¹ Öyle ki Travnik kalesinin garnizon mevcudu uzun yıllar boyunca bu düşük sayılarda seyredecekti.²⁹² 1660 yılına geldiği zaman, kalenin içerisindeki nefer sayısı bilgisine haiz olmamamıza rağmen garnizon içerisindeki nefer mevcudunun yüksek bir sayıda olduğu savunulabilir.²⁹³

Hersek bölgesinde yer alan kalelerin de nefer sayılarının yukarıda savunulduğu üzere zaman zaman düşük oldukları göze çarpmaktadır. Günümüzde Mostar'ın 140 km doğusunda bulunan Jelec içerisindeki birkaç topu ve 20 nefer savunarıyla Evliya Çelebi'ye göre ra'nâcık ancak küçük bir kaledir.²⁹⁴ Sührab Mehmed Paşa'nın Bosna paşalığı zamanında (1665-1666) coğrafyayı gezen Evliya Çelebi, bu tarihlerde Blagay ve Poçitel kalelerinde de benzer şekilde 50'şer nefer olduğunu nakletmiştir.²⁹⁵ Venedik elindeyken baruthane kalesi olan, dağlarında beyaz güherçileler bulunan, kayalıklar üzerinde küçük ama sarp ve etrafı çok ve sağlam burçlarla çevrili olan bir diğer kale Resne'dir. Sührab Mehmed Paşa döneminde içerisinde 200 savunanı olmasına rağmen Resne'de bu dönemin küçük ölçekli nefer mevcuduna sahip garnizonlarından.²⁹⁶

1630'da Yasenofça'da 40, Dubiça'da 150²⁹⁷, 1660'larda Vinçac'ta 20, Glamoç'ta 70²⁹⁸, Yasenofça'da 150, İzvornik'te 150²⁹⁹, Dubiça'da 200³⁰⁰,

²⁹⁰ Aladin Husić, "Development of Travnik During Ottoman Administration", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi – Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, C. I, (Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan), Ankara, 2016, s.442.

²⁹¹ Husić, "Tvrdave Bosanskog Sandžaka I Njihove Posade 1530. Godine", s.196.

²⁹² Machiel Kiel, Travnik'in 1626 yılında garnizonu içerisinde 50 nefer olduğunu söylemiştir. Bu sayı zaman içerisinde değişmiş olabileceği gibi 1530 yılındaki garnizon mevcudu ile paraleldir. Bkz. Kiel, "Travnik", s.309.; Ne var ki ismi geçen tarihçi bu bilgiyi Kreševljaković'ten almış olmalıdır. Nitekim Kreševljaković'te aynı bilgiyi vermektedir. Bkz. Kreševljaković, a.g.m., s.19.

²⁹³ Bu iddianın temeli Kreševljaković'e dayanmaktadır. Öyle ki ismi geçen tarihçi adı geçen makalesinde Evliya Çelebi'den edindiği bilgiye dayalı olarak, garnizona dair bir sayı belirtmemiş olmamasına rağmen 1660'lı yıllarda Travnik kalesi mühimmat deposunun önceki yıllara göre daha fazla ve dolu olduğunu belirtmiştir. Bkz. Kreševljaković, a.g.m., s.19.

²⁹⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.262.

²⁹⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.280-281.

²⁹⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.275.

²⁹⁷ Kreševljaković, a.g.m., s.37.

²⁹⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, V. Kitap, s.264.

²⁹⁹ Kreševljaković, a.g.m., s.13.

Udbina'da 200 kişilik garnizonlar vardı. Artan sayılara ve 200 kişilik kalabalık görünen garnizolara rağmen, adı geçen Bosna kalelerinin garnizon mevcutları düşüktür. XVII. yüzyılın son yıllarında önceki yıllara göre içerisindeki nefer sayısı ile daha fazla garnizon mevcudu barındıran Saraybosna (150 nefer) ve Maglaj (200 nefer)³⁰¹ kalelerinin de garnizon mevcutları düşüktür. Belirtilen garnizon nefer sayıları, yer aldıkları kalelerin küçük ölçekli garnizolara sahip kaleler olduklarını göstermektedir.

Osmanlı-Venedik Savaşının devam ettiği yıllarda (1645-1669), önemli sayılar ihtiva eden garnizonları ile büyük ölçekli oldukları savunulabilecek kalelerde vardır. Bu kalelerin garnizon mevcutlarının yüksek nefer sayılarına ulaşmasının elbette en önemli nedeni devam eden savaştır. Bu kalelerden birisi, çalışma dönemi (1669-1683) içerisinde de yüksek garnizon mevcuduna sahip olan Novi'dir.

*"... azeb-i hisâr ve yerli gönüllü ve topçu ve cebecileri ve liman kulları cümle kapukullarıyla bin tokuz yüz aded pür-silâh gâzîleri var ammâ tokuz yüzü mahsûs yerli kal'a neferâtıdır."*³⁰²

Novi'de kapukulundan, yerli ve gönüllü askerine kadar yer alan 1900 asker, Bosna eyaleti içerisinde yer alan kaleler arasında Novi'nin önemli büyüklükte bir garnizona sahip olduğunun göstergesidir. Barış döneminde garnizonundaki 1000'e yakın askeri ile Novi'nin, savaş döneminde belirtilen sayıda bir garnizon mevcuduna ulaşması doğaldır. Evliya Çelebi'den nakille öğrendiğimiz bu bilgiyi ilginç kılan, 1900 neferin 900'ünün yerli neferattan olmasıdır. Nitekim, 1669-1683 yılları arasında incelenen arşiv belgeleri içerisinde yerli kale neferine rastlanmamıştır.

1645-1669 Osmanlı-Venedik Savaşı devam ederken, içerisindeki yüksek garnizon mevcudu ile dikkat çeken bir diğer kale Gabela Cedid-i Sedd-i İslâm kalesidir. Evliya Çelebi Cedid-i Sedd-i İslâm, Gabela-i Atik, Norin kalesi, Korpi

³⁰⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, V. Kitap, s.271.

³⁰¹ Kreševljaković, *a.g.m.*, s.15-20.

³⁰² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.268.

kulesinin tamamında (her biri bir kaleye bedel!) 1800 nefer olduğunu belirtmektedir.³⁰³ Bu dört istihkâmda yer alan 1800 neferden 350 tanesinin Norin kalesinde, 80 tanesinin ise Korpi kalesinde olduğu yine aynı kaynak ışığında tespit edilmiştir. İsimleri belirtilen iki istihkâmın garnizon sayıları toplam sayıdan çıkarıldığı zaman Gabela'da 1370 asker olduğu ortaya çıkmaktadır. 1370 kişilik garnizonu ile Gabela da savaş döneminde önemli nefer mevcuduna ulaşmış, bölgenin büyük ölçekli bir garnizonu olarak göze çarpmaktadır.

Osmanlılar ilk fethettikleri zamanlarda kaledeki asker sayısını özellikle bölgenin güvenliğini sağlamak adına yüksek tutarlardı. Ancak sınır öteye ilerledikçe, içeride kalan kalelerin sayıları yukarıda örnekleri verildiği gibi düşmekte idi. Askeriyenin nabzı nerede atıyor ise stratejik kararlar da ona göre veriliyordu. Dolayısıyla erken dönemlerde asker sayısı bu denli az iken XVIII. yüzyıl ve sonlarında doğal olarak sayılar artmaktaydı. Nitekim XVII. yüzyılda içeride kalan Maglay kalesinin mevcudu XVIII. yüzyılda 6 cemaat ile 440'a çıkmıştı.³⁰⁴

Devletin kaleye yerleştireceği askerin sınıfı ve sayısını tayin eden en önemli faktörlerden biri de coğrafyaydı.³⁰⁵ Örneğin 1560'larda yeni fethedilen kalelerden olan Krupa'ya Kamengrad'dan 50 atlı nefer yazılmıştı.³⁰⁶ Özellikle atlı neferlerin buraya gönderilmiş olmasındaki neden coğrafyanın müsait olmasıdır. Ülkenin kuzey kısmının düzlük olması; yerleştirilen askerlerin atlı, hareketi kolay ve hızlı birliklerden seçilmesine neden olmaktadır.

1683 Viyana Seferi esnasında 8 Haziran 1683 tarihini taşıyan bir Bosna kale defterinde 75 kalenin adı zikredilmiştir.³⁰⁷ Bu defterde Travnik, Maglay gibi kalelerin isimleri yer almamaktadır. Bu durum, defterde, sefer öncesinde olası bir karşı-saldırıya hazır hale getirilmiş ve daha çok sınırlarda yer alan kalelerin bilgilerinin deftere yansıtıldığını göstermektedir.

³⁰³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s.283.

³⁰⁴ Aydın, "Kaleler", s. 28.

³⁰⁵ Gezer, *a.g.t.*, s. 8.

³⁰⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri*, C. I, s.72. (Hüküm No: 137).

³⁰⁷ BOA, D.BKL.d..32208.; Bahsekonu belge içerisinde geçen kalelerin isimleri ve nefer mevcutları için Bkz. Ek 4.

Günümüzde Hırvatistan-Dalmaçya topraklarına komşu olan Hersek bölgesinde yer alan Hersek, Krka ve Klis livalarında 1683 tarihinde 29 kale bulunmaktadır. Sayının bu kadar az görünmesinin nedeni, sadece sınırda yer alan aktif kalelerin isimlerinin kaydedilmesidir. Kaleler hakkında defterler ışığında bilgi verilmeye başlanmadan evvel hemen burada belirtilmelidir ki, Osmanlıların defterlerinde yazılı sayılar o dönemde serhadde ne kadar büyüklükte bir garnizon “bulundurmak istediklerinin” yansıması olup, defterin tutulduğu “o” zaman dilimine aittir.³⁰⁸ Buna iyi bir örnek olarak Kladuş kalesi verilebilir. 1673 senesine ait iki farklı belgede Nisan ve Aralık aylarında kaleye asker yazılmıştır. Nisan ayında Kladuş’a, Knin kalesinden müstahfızân yazılması amacı ile farisân askeri gönderilmiştir.³⁰⁹ Bu sayıların farazi olduğunun en büyük göstergesi aradan pek bir zaman geçmeden aynı kaleye yeniden asker alımı yapılmış olmasıdır. Aralık ayında yine benzer bir miktarda 48 asker yazılmış ancak bunların da 38’i kalmıştır.³¹⁰ Nisan ayında yazılan askerden eser kalmadığı gibi, sonradan yazılanlardan da gidenler olmuştur. 1700’lü yılların başlarında ise Kladuş’taki nefer sayısı 77’dir.³¹¹

Kotor kalesinin yeniden *hudud-ı İslâmiyye*’ye dâhil olmasından ötürü, tedbir amaçlı olarak Nisan 1673 tarihinde İskradin’e 40 nefer yazılmıştır.³¹² Bunların arasında ağa, kethüdâ, hoca, alemdâr da vardır ki yazılan askerler bir cemaat olarak teşkil edilmiştir. Serhaddin üzerinde olan İskradin, Krka gibi kaleler de önem arz ederler. Krka’da 1673 yılında askerlerin tahkik edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Tespit edilen 328 neferden bir kısmı kale savunmasında yer almıştır. Bu kaleler Novi, Budak, Ribnic, Barleta Bilay, Vrancıç kaleleridir. Bu tarihte Barleta Bilay kalesinde 70 nefer olduğu yazılıdır.³¹³ İlginç bir şekilde 1683 yılında kalede yine 70 nefer bulunur.³¹⁴ Zaten Ribnic ve benzeri bu kaleler 36 nefer gibi az sayıda mevcuda sahip küçük kalelerdir.

³⁰⁸ Gezer, *a.g.t.*, s.12-18.

³⁰⁹ BOA, AE.SMMD.IV.85/10081.

³¹⁰ BOA, İE.AS.17/1663.

³¹¹ Gezer, *a.g.t.*, s.117.

³¹² BOA, AE.SMMD.IV.89/10593.

³¹³ BOA, İE.DH.6/581.

³¹⁴ BOA, D.BKL.d..32208, v. 9.

Her sancak ve eyalette olduğu gibi bazen askerler mevaciblerini (özellikle) barış dönemlerinde alamazlar. 1672 yılı itibariyle Klis kalesi vazifelileri 1 yıldır, yine Klis sancağında bulunan bazı düşük mevcutlu palanka-kaleler 2 senedir mevaciblerini alamamışlardır.³¹⁵

Hersek-Krka ve Klis'te yer alan bu 29 kaleden 12 tanesinin garnizon mevcudu 50'den düşüktür. Bu kaleler arasında Blagay, Kluç, Vrnogracaç ve Lubuşka gibi kaleler bulunmaktadır.³¹⁶ Aralarında İmoçka'nın da bulunduğu 6 kale 50-100 arası nefer mevcudu bulundururken Sin, Vranik gibi 6 kalede 100-300 arası nefer bulunmaktadır. En fazla neferi barındıran kaleler aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo III).

Tablo II: 1683 yılında Hersek bölgesinde en fazla nefer mevcuduna sahip 5 kale³¹⁷

Kale	Sancağı	Nefer Sayısı
Novi	Hersek	947
Knin	Krka	500
Sedd-i Cedid-i İslâm	Hersek	500
Udbina	Krka	386
Zadvarye	Hersek	308

Görüldüğü üzere Hersek coğrafyasında yer alan bu 5 kale haricindeki diğer kalelerin hepsi küçük ölçekli garnizonlara sahiptir. Novi haricindeki diğer 4 kale ise orta ölçeklidir. Hatta 1000'i aşmayan garnizonu ile Novi Kalesi'nin Belgrad ve Budin gibi kaleler göz önünde bulundurulduğunda orta ölçekli bir garnizon statüsüne sahip olduğu görülür.

Novi, Sedd-i Cedid-i İslâm, Knin, Vranik ve Barleta Bilay'ında aralarında yer aldığı, 29 kaleden 9'unda 131 nefer olmak suretiyle topçu birlikleri

³¹⁵ BOA, İE.DH.340. (17 Muharrem 1083 / 15 Mayıs 1672).

³¹⁶ BOA, D.BKL.d..32208, vv. 7-9.

³¹⁷ BOA, D.BKL.d..32208, vv. 7-9.

bulunmaktadır. Adem Handzic, kalede yer alan 5 askerî sınıftan ikisinin (Müstahfız ve Topçu) müdafi kol, diğer üç sınıfın ise (martolosân, azebân ve farisân) ise saldırı kolunu oluşturduğunu belirtir.³¹⁸ Bu sınıflandırmaya göre, Hersek bölgesinde yer alan 29 kalenin, 19 tanesinin hücumu yönelik, 10 tanesinin ise savunma odaklı garnizonlara sahip kaleler olduğu Adem Handzic'in düşüncesine göre yorumlanabilir. Ancak, azebân sınıfında yer alan piyade askerlerinin hücumdan çok daha farklı kale görevlerde buldukları bilinmektedir. Bu nedenle Handzic'in düşüncesine karşın Bosna'da yer alan kalelerin büyük bir çoğunluğunun hücumu dayalı asker sınıfında yer alan nefer sayılarının kısıtlı olduğu kabul edilebilir.

Kalelerde bevâblık, köprü muhafazası, şehir kapılarının muhafazası gibi görevlere sahip kimseler bulunmaktaydı. Bu görevleri icra eden en kalabalık sınıfı, azepler oluşturuyordu. Müstahfızlar, azeplerin yarısı kadar, martoloslar ve farisânlar da müstahfızların yarısı kadardır.³¹⁹ Bununla birlikte Udbina ve Vranik gibi belli sayıdaki kalelerin haricinde 29 kalenin büyük bir çoğunluğu bu tarife uygun değildir. Bu 3 sancağın (Hersek, Klis, Krka) toplam nefer mevcudu bu tarife uymamaktadır. Yekûnda 4483 kale görevlisi bulunmaktadır. Bunların 1828'i azebân, 1314'ü müstahfızân, 658 tanesi martolosân, 552 tanesi ise farisândır.³²⁰

Zaçesne ve Pojega sancakları günümüzde Kuzey Hırvatistan ve Güney Macaristan bölgelerinde yer almalarına rağmen savaş arifesinde Bosna ve Bihke sancakları ile beraber eyaletin kuzey kolunu oluşturmuşlardır. Bu bölgede 46 kale bulunmaktadır.³²¹

46 kalenin 15'inde (Velika, Pakrač, Brekoviçe, Drejnik, Bihke, Gradiška, Yasenofça, Kostaniçe, Dubiça, Gvozdanski vb.) 424 nefer ile topçu birlikleri bulunur. 3625 azepler, 2030 müstahfız, 1767 farisân ve 1099 martolos buradaki kale askerî personelinin genel görünümünü yansıtır. Bu 4 sancağın toplamında ise 8945 asker kalelerde görev almıştır. İçlerinde Banyaluka'nın

---

³¹⁸ Handzic, a.g.m., s.266.

³¹⁹ Handzic, a.g.m., s.267.

³²⁰ D.BKL.d..32208. vv.7-9.

³²¹ D.BKL.d..32208. v. 5-6-7-9-10.

da yer aldığı 17 kalenin savunma nitelikli garnizonlar oldukları ön plana çıkmaktadır. Aralarında Hum, Velika, Pakrač, Siraç, Drejnik, Bihke, Todornovi, Ostrovica, Stazin, Drniş, Novigrad, Yasenofça, Gradiška, Kostaniça, Dubiça'nın bulunduğu 29 kale ise Handzic'in vermiş olduğu tasnife göre saldırı nitelikleri yüksek olan kalelerdir.

Mezkûr 4 sancakta nefer mevcudu 50'den düşük sayıda garnizona sahip olan 14 kale vardır. Nefer sayısı 50-100 arası olan (Banyaluka, Brekoviçe ve Drejnik gibi) kale sayısı 8'dir. Pojega ve Yasenofça'nın da içerisinde olduğu 100-200 arası nefere sahip 7 kale vardır. Mevcudu 200'ün üzerinde olan kale sayısı ise 15'tir.

Tablo III: 1683 tarihli, Bosna Eyaleti'nin en fazla nefer mevcuduna sahip kaleleri³²²

Kale	Sancak	Nefer
Bihke	Bihke	1175
Novi	Hersek	947
Kostaniça	Bosna	918
Knin	Krka	500
Sedd-i Cedid-i İslâm	Hersek	500
Virovitiça	Pojega	495
Dubiça	Bosna	488
Gradiška	Bosna	455
Velika	Zaçesne	427
Udbina	Krka	386

Eyalette Vranduk gibi 60 neferin kefile yazıldığı (firarı önlemek adına) küçük kaleler ziyadesiyle mevcuttu.³²³ Genele bakıldığı zaman elbette büyüğe yakın orta ölçekli garnizonlar vardı ancak sayıları düşüktü. 1616 yılında eyaletin

³²² BOA, D.BKL.d..32208. vv. 6-10.

³²³ Gezer, *a.g.t.*, s.317.

toplam kale neferi 10.107 idi.³²⁴ 1635 yılında sayılar 12.000'e ulaşmış³²⁵ yaklaşan savaşın etkisi ile sayı 16.000'i geçmişti. Ancak 1683 öncesinde Bosna, Macaristan'ın varlığından dolayı Habsburg serhaddine birebir temas etmiyordu. Bu sebepten olsa gerek incelenen defterlerde toplam sayılar düşüktü. Topçu, martolos, müstahfız, azebân ve farisân sınıfından askerlerin yekûnu ise 13.358'di.³²⁶ Büyük Savaş'ın 1699 yılında bitmesi ve Macaristan'ın kaybedilmesi üzerine Bosna sınırları serhadde Habsburg tarafına doğrudan komşu olmuştu. Bu yüzden XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde artık eyaletteki kale neferatının sayısı 20.000'e yaklaşacak denli artmıştı.³²⁷ Bu elbette bir sonraki savaş dönemi öncesinde Bosna'daki kalelerin sayısının artmasına da neden olmuş olmalıdır.

1683 yılına ait verilerin bulunduğu, kalelerdeki nefer sayısına sahip olduğumuz kaynakların sayesinde bahsi geçen tüm Bosna kalelerinde yer alan asker terkibine bütüncül bir şekilde bakmak mümkündür. Bütün kalelerin yanı sıra eyalet dâhilinde yer alan en yüksek asker sayısına sahip olan 4 kalenin terkîb örneği de yine bu konuda fikir edinmemizi sağlamaktadır (Bkz. Tablo IV-Tablo V).

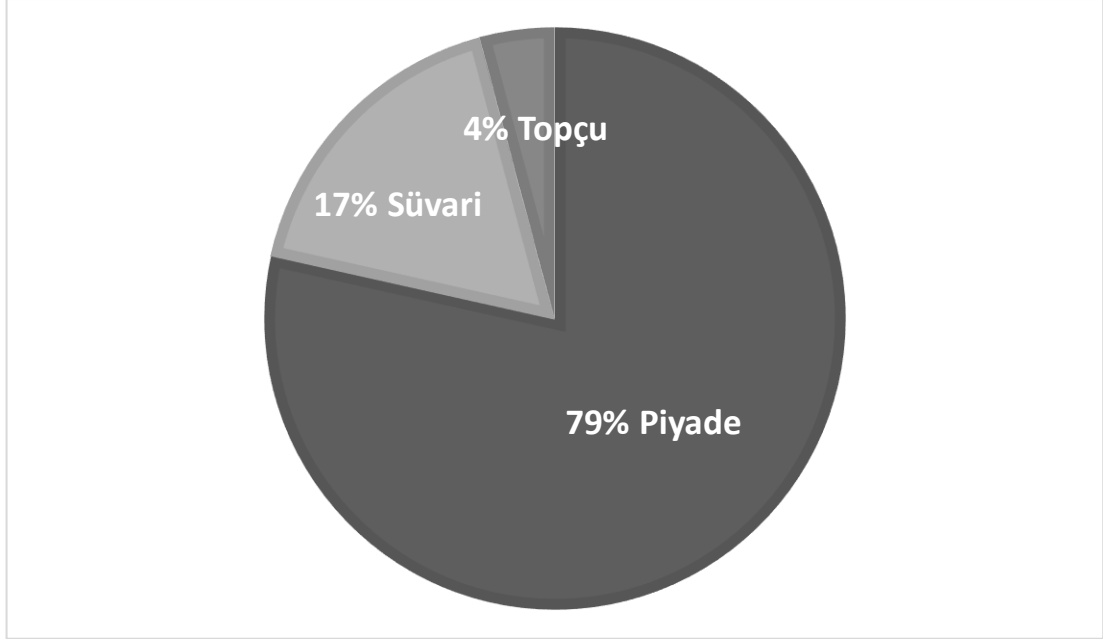
³²⁴ Handzic, a.g.m., s.268.

³²⁵ Sait Öztürk, "1632/35 Bosna Eyaletine Ait Bütçe", *Osmanlı*, C. III, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s.167.

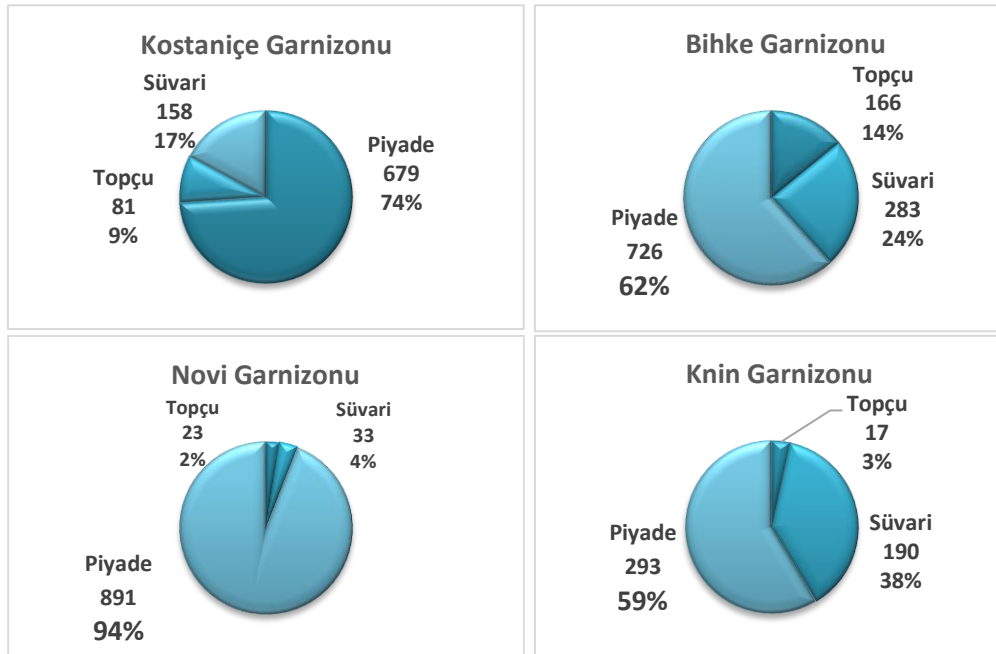
³²⁶ BOA, D.BKL.d..32208. v.10.

³²⁷ Gezer, a.g.t., s.239.

Tablo IV: 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre Bosna kalelerinde yer alan askerlerin garnizon terkîbi³²⁸

Tablo V: 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre Kostaniçe-Bihke-Novi ve Knin kaleleri garnizonlarının terkîbi³²⁹

³²⁸ Bu tablonun oluşturulmasında kullanılan bilgiler için Bkz. BOA, D.BKL.d..32208.

³²⁹ Bu tablonun oluşturulmasında kullanılan bilgiler için Bkz. BOA, D.BKL.d..32208.

3.3.2.1. Yeniçeriler

Yeniçeriler, Sultan'ın ordusunun içerisinde yer alan, kale nöbeti gibi özel görevleri ile Osmanlı askerî tarihinin en güzide askerî birliklerinden biridir. Ancak yeniçeriler, Bosna'yı özel kılan unsurlar arasında yer almadıkları gibi yeniçerilerin Bosna'daki statüleri de ihtilafıdır. Yeniçeri istihdamı sadece stratejik kalelerle sınırlıdır; 2.-3. sınıf kalelerde yeniçeriler ya bulunmamış ya da kısıtlı sayılarda istihdam edilmişlerdir.³³⁰

Yüksek kaliteli demiri ile Avrupa silahlarından daha iyi tüfenklere sahip olan yeniçeriler daha iyi atışlar yapabiliyorlardı.³³¹ Yeniçeriler XVI. yüzyılın ortasında kalelerde %15 oranında düşük bir sayı ile görev alırken XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu oran iki kat artmış idi. Öyle ki savaş zamanlarında bu oran %40'lara varana kadar artmaktaydı. Muhtemelen Habsburg serhaddinde olmamasına rağmen yine de İmparatorluk genelindeki kale görevinde bulunan yeniçeri sayısı 1676 yılında Osmanlı-Leh savaşı nedeniyle artmış idi.³³² Dergâh-ı Âli yeniçerileri buldukları kaleleri sadece düşmana karşı değil, dönem dönem tehlike arz edebilecek Osmanlı unsurlarına karşı da korumaktaydı.³³³ Sadece koruma ve askerî vazifeler değil, sonradan timarlı sipahilerin yerini alarak kale tamirâtı vb. işlere koşulan yeniçerilerin aslında 1567 tarihinden beri bu tür görevlerle vazifelendirildiklerini bilmekteyiz.³³⁴

Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren yeniçerilerin en mühim taşra görevi kale muhafızlığı olmuştur.³³⁵ Buralarda üç yıl süreyle görev yapan yeniçeriler, vazifelerini tamamladıkları zaman başka bir yere gönderilir, ayrıldıkları kaleye ise merkezden başka bir yeniçeri birliği tahsis edilirdi. Uzunçarşılı'ya göre, *Kalelerde muhafızlık eden Kapukulu Yeniçerilerine, diğer Yerli kulu Yeniçerileriyle yamaklardan tefrik için Odalı Yeniçeriler ismi*

³³⁰ Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, s.212.

³³¹ Stein, *a.g.e.*, s.40.

³³² "Müstahfız", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2006, s.110.

³³³ Gezer, *a.g.t.*, s.88.

³³⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s.286.

³³⁵ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 325.

*veriliyor...*³³⁶ ve yeniçeriler bu şekilde bir tasnife tutuluyorlardı. “Yerli kulu yeniçeri” bulunduğu bölgenin insanıdır. Ancak yerli kulu yeniçerinin bulunduğu bölgenin insanı olmasını iddia etmek her zaman doğru değildir. Bosna’da yerli kulu yeniçeri bulunmamaktadır. Bosna’da yerli kulu yeniçerilerin bulunmaması, bu durumun belgelere yansıtılmamasından kaynaklanabilir.³³⁷

1685 yılında İmparatorluğun muhtelif 36 kalesinde bulunan yaklaşık 13.800 yeniçeriden 455’i İhlivne’de bulunmaktaydı.³³⁸ Yeniçerilerin sayıları savaş zamanında arttırılabilmekteydi. Yeniçeriler Bosna’nın İhlivne, Novi gibi bazı sınır kalelerinde bulunmaktaydılar. Barış zamanında sayıları neredeyse yok denecek kadar azalmaktaydı. 455 mevcuda sahip olan İhlivne yeniçerileri bu sayıya 1685 yılında erişmişlerdi. 1685 yılı ise Büyük Savaş’ın (1683-1699) yaşandığı 16 yıldan sadece biriydi ve İhlivne’deki yeniçerilerin sayısının artmasında savaşın görünen o ki büyük bir etkisi vardı.

Kalelerde görev yapan yeniçerilerin kimi zaman özel hakları da bulunabiliyordu. Bu özel hakların devlet tarafından kendilerine tanınmasının başlıca iki nedeninden biri savaş, diğeri ise Bosna’nın serhad bölgesi olmasıydı. 1570-1572 tarihli mühimme defteri; Osmanlılar, Venedik ile savaşırken tutulmuş kayıtları havidir. Venedik saldırısına karşın muhafaza için Hersek bölgesinde Dalmaçya kıyılarında Novi kalesine yeniçeriler yerleştirilmiştir. Mühimme defterinde yer alan bir hükme göre Novi kalesinde bulunan bu yeniçeriler, savaşın acı getirisi olarak zahire sıkıntısı içerisine girmişler ve civar yerleşim yerlerinden paraları karşılığında zahire almak istemişlerdir. Ancak kendilerine bu konuda engel olunması üzerine durum bir şikayet şeklinde merkeze aksettirilmiştir. Pay-ı taht ise yeniçerilere zahire konusunda sıkıntı çıkaran Yenipazar ve Kosova kazası kadılarına bu hükmü

³³⁶ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 330

³³⁷ Osmanlı askerî teşkilatında yerli yeniçeri ve odalı yeniçeri ayrımlarının ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber, yerli yeniçeri ifadesine Bosna kalelerinde rastlanmamıştır. Aynı durumun 1699-1715 yılları için de geçerli olduğunu, problemiğin ortaya çıkarılarak literatüre kazandırılması gerektiği ve bu konu hakkında değerlendirmeler için Bkz. Gezer, *a.g.t.*, s.242-243-277.

³³⁸ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s.329.

yazarak, parası mukabilinde kendilerinden zahire almak isteyen yeniçerilere engel olunmamasını istemiştir.³³⁹

Savaş ve barış döneminin kale içerisinde yer alan (sadece yeniçeri değil) bütün askerler için büyük bir önemi vardır. 13 Şubat 1672 tarihi Bosna'da herhangi bir canipten savaşın olmadığı zamanlardır. Ancak bu tarihteki bir belgeye göre Novi kalesinin yeniçerileri, mevaciplerini alamamışlardır. Belgenin içeriğine daha dikkatli bakıldığı zaman ortaya çıkan gerçek çok daha kötüdür. Yeniçerilerin alamadıklarını savundukları mevacipleri savaş zamanına aittir ve ödeme neredeyse 6 yıldır yapılmamıştır. Ödemenin yapılmadığı tarihler ise 1076 reşen (recep, şaban, ramazan ayları mevacibi) ve lezez (şevval, zilkade, zilhicce ayları mevacibi) mevacipleri olup miladi Ocak-Haziran 1666 tarihine tekabül etmektedir. Ocak-Haziran 1666 tarihi Osmanlı-Venedik (1645-1669) savaşının devam ettiği dönem kapsamında yer alır. Novi kalesinde 1666 tarihinde savaş zamanında muhafaza görevinde bulunan 384 nefer yeniçeri, 6 aylık (2 maaş dönemi) maaşları olan 27.854 akçeyi alamamışlardır.³⁴⁰ Belgenin 1672 tarihli olması ve Nova kalesindeki 384 nefer yeniçeriden bahsediyor olması düşündürücüdür. Neticede savaşın olmadığı tarihlerde bir Bosna kalesinde bu kadar fazla yeniçeri askeri sayısı, alışılabilir bir sayı değildir. Ancak belgenin muhtevası incelendiği zaman Novi kalesi yeniçerilerinin savaş zamanında bu kalede muhafazada buldukları ve sayılarının, 1666'da 384 olduğu anlaşılabilir.

Kale neferlerinin sayıları barış zamanında azalmaktaydı. Bu durum yeniçerileri etkilemekteydi. Kalede hizmet gören yeniçerilerin sayıları da zamanla azalmıştır. Haziran-Ağustos 1669³⁴¹ mevacibini alan Bosna yeniçerilerinin sayısı 270'tir.³⁴² Bu tarihler Venedik savaşının son zamanlarına rastlamaktadır. Bunun hemen ardından Mayıs-Ağustos 1670 ve Kasım 1670-Şubat 1671³⁴³ mevacibini alan Bosna yeniçerilerinin sayısı hızlı

³³⁹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. I, s.202. (Hüküm No: 301).

³⁴⁰ BOA, YB..04.2/97.

³⁴¹ 1080 Masar (Muharrem-Safer-Rebiülevvel) Mevacibi.

³⁴² BOA, MAD.d.5997. vv.864-867.; BOA, MAD.d.6943. vv.104-107.

³⁴³ 1081 Masar (Muharrem-Safer-Rebiülevvel) ve 1081 Reşen (Recep-Şaban-Ramazan) Mevacibi.

bir şekilde 228 ve 223'e düşecektir.³⁴⁴ Bu düşüşün izleri belgelerde de görülmektedir. İncelenen defterlerde yeniçeri yamakları ve çavuşlarının kayıtlarına da ulaşılmıştır. Çavuşların aldığı yevmiye yeniçerilerden ve yeniçerilerin yevmiyesi de yamaklardan doğal olarak farklılık göstermektedir.³⁴⁵ Ne var ki kaydedilen yeniçeri sayısı aslında 259 olmasına rağmen birlikler dağıtılmış ve yekûn sayı 228 olarak yer almıştır. Kasım 1670'den itibaren artık Bosna'da kalelerde hizmet gören yeniçerilerin sayıları bu civarda seyredecek bununla birlikte bir yandan da düşüş devam edecektir. Nisan-Temmuz 1672 mevacibinde sayı 223³⁴⁶, Ekim 1672-Ocak 1673 mevacibinde sayı 215³⁴⁷ ve nihayet Nisan-Temmuz 1673 mevacibini alan yeniçeri sayısı 198'e³⁴⁸ kadar inecektir. Yeniçeriler ile ilgili verilere sahip olmamızı sağlayan *Maliyeden Müdevver* fonu defterleri ne yazık ki yeniçerilerin hangi Bosna kalelerinde yer aldığı bilgisini vermemektedir. Bu defterler kayıtlarda bulunan verileri özel olarak kalelere göre değil, bütün Bosna'yı baz alarak kaleme almıştır. Bosna eyaletinde yer alan tüm yeniçerilerin sayısını veren defterler askerlerin aldıkları aylık ve toplam mevaciplerin sayıları hakkında bilgi vermektedir. Ancak hemen burada belirtmelidir ki buraya kadar zaman zaman isimleri zikredilen ve yeniçeri askerlerine sahip olduğuna bildiğimiz Bosna kalelerinin hangileri olduğunu toplu bir şekilde anmakta fayda vardır. Garnizonu içerisinde yeniçeri askeri barındıran Bosna kaleleri; Novi, İhlivne, Bihke, Gradiška, Kostaniçe, Dubiça, Knin ve Velika'dır.

Sayılarda görülen bu düşüş, 84 Masar'dan (Nisan-Temmuz 1673) sonra da devam etmiş olmalıdır. 1673 senesi sonrasında neticede iki Leh ve bir Rus seferi yapılmıştır. Bu seferlerin Kuzey'de yer alması ve Bosna serhaddini ilgilendirmemesi, Bosna'da barış zamanının yaşanıyor olması, düşüşün nedenleri olarak görülebilir. Sadece yeniçerilerin mevcudunda değil, tabii olarak aldıkları mevacib akçesinde de düşüş gözlemlenmiştir. Askerin mevacib akçesi 250.000'lerden 200.000'lere kadar düşmüştür. Bu noktada

³⁴⁴ BOA, D..YİNÇ..33899/C. vv.1-5.

³⁴⁵ BOA, D..YİNÇ..33899/C. vv.1-5.

³⁴⁶ BOA, MAD.d.6920. vv.286-289. (1083 Masar Mevacibi).

³⁴⁷ BOA, MAD.d.6920. vv.314-317. (1083 Reşen Mevacibi).

³⁴⁸ BOA, MAD.d.6920. vv.342-345. (1084 Masar Mevacibi).

Bosna kalelerinde ne kadar yeniçerinin bulunduğuna dair bir tabloyu sunmak yerinde olacaktır (Bkz. Tablo: VI).

Tablo VI: Yıllara göre Bosna kalelerindeki yeniçeriler³⁴⁹

Mevacip	Yıl	Yeniçeri Mevcudu	Toplam Mevacip Akçesi
1079 Reşen- Lezez	Aralık 1668- Mayıs 1669	112	131.370
1080 Masar- Recec- Reşen-Lezez	Haziran 1669- Mayıs 1670	270	587.640
1081 Reşen- Lezez	Kasım 1670- Mayıs 1671	228	255.056
1082 Masar- Recec	Mayıs-Kasım 1671	214	234.524
1082 Reşen- Lezez	Kasım 1671- Nisan 1672	216	238.242
1083 Masar- Recec	Nisan-Ekim 1672	223	240.366
1083 Reşen- Lezez	Ekim 1672- Nisan 1673	215	232.046
1084 Masar- Recec	Nisan-Ekim 1673	198	210.098

³⁴⁹ Bu tablonun hazırlanması esnasında *Maliyeden Müdevver ve Yeniçeri Kalemi Defterleri* fonları içerisinde yer alan belgeler kullanılmıştır. Bkz. Kaynakça.

1079 reşen ve lezez mevacibini alan Bosna yeniçerilerinin sayısının düşük olması defterin eksik olmasından kaynaklanmaktadır.³⁵⁰ Bununla birlikte asker sayısının düşük olmasının, bir diğer nedeni ise askerin terhis edilmesi olabileceği unutulmamalıdır. Ancak alınan mevacib yekûnunun defterde verilmemesi, defterin eksik olması ihtimalini güçlendirmektedir. Burada 1079 mevacibinde verilen toplam mevacip akçesi olan 131.370 akçe tahminî bir sayıdır. Defterde askerlerin sadece yevmiye olarak toplamda 755 akçe aldıkları bilgisi bulunmaktadır. 131.370 akçelik sayı ise günlük 755 akçe üzerinden hesaplanarak tahminî bir sayı şeklinde verilmiştir. Tabloda yer alan 1079 yılına ait 131.370 akçelik toplam mevacip haricinde verilen diğer mevacip tutarlarının hepsi eksiksiz bir şekilde defterlerde aynen yer almaktadır. 1080 yılına ait olan 4 kıst (masar, recec, reşen, lezez) mevacibin defterde bir arada yer alması ise ortaya 587.640 akçe gibi yüksek bir sayı çıkmasına neden olmuştur. Görüldüğü üzere tabloda (ve defterlerde) kıstlar dörder değil, ikişer olarak verilmiştir. Sayı ikiye bölündüğü zaman ulaştığımız 293.820 akçelik tutar ise iki kıst mevacibin karşılığını vermekte ve tablonun yine en yüksek meblağını oluşturmaktadır. Öyle ki bu sayının yüksek bir tutar olarak karşımıza çıkması, en yüksek yeniçeri sayısının bu dönemde bulunmasındandır. Tabloda yer alan bazı verilere tamamen aynı olacak şekilde farklı belgelerde rastlanmıştır.³⁵¹ Bu durum, belgeyi üretenlerin önceki verilerden yararlanarak bilgileri aynen deftere geçmesi anlamına gelebilir.

Tabloda görüldüğü gibi her yıl sürekli standart bir düşüş yoktur. Ancak en eski tarihten en yenisine doğru geldiği zaman asker sayılarının genel olarak düştüğü gözlemlenebilir. Bu durumda savaştan yeni çıkmış olan devletin asker sayılarını zamanla azalttığı ileri sürülebilir. Tabloda yer alan ilk verideki asker sayısının neden düşük olduğuna dair izahat yukarıda verilmiştir. Bu ilk verinin ardından diğer sayılara bakıldığı zaman bahsedilen genel düşüş daha rahat gözlemlenebilir. Tablodaki ikinci veride asker sayısının yüksek olması, yine devletin savaş sonrasında tedbiri elden bırakmaması olarak yorumlanabilir. Ancak bu tedbirin alınmasının ardından, bölgenin sulh devrine

³⁵⁰ BOA, MAD.d.5997. v.948.

³⁵¹ 1081 reşen-lezez mevacibi için Bkz. BOA, D..YNÇ..d.33899/C.; BOA, MAD.d.5997. v.561.; 1083 reşen-lezez mevacibi için Bkz. BOA, MAD.d.6943. v.119.; BOA, MAD.d.6920. v.318.

girmiş olması, asker sayılarının devlet tarafından rahatlıkla azaltılmasına yol açmıştır. Defterlerde aynı bilgilerin yer almasından yukarıda bahsedilmiştir. Öyle ki aynı durum asker sayıları için de görülebilmektedir.

3.3.2.2. Kale Müstahfızları

Kale görevlileri doğal olarak hizmetlerinin karşılıklarını almaktadırlar. Bu karşılık merkezden gönderilen ulufe veya sonradan yaygınlaşacak ocaklık olabileceği gibi dirlik tahsisi yoluyla da olabilmekteydi. Bosna kalelerinde sadece ulufeli kale personeli olabildiği gibi, aynı kale içerisinde hem ulufe alan hem dirlik tasarruf eden personel de bulunabiliyordu.

Sofyalı Ali Çavuş'un söylediği gibi ve diğer kaynaklarda belirtildiği üzere 1630'larda ve daha öncesi uzun zamanlarda Bosna'nın eşkinci tımarlısı 2000'e yakındı.³⁵² İlk zamanlarda eşkinciler ile beraber kale tamiratında görevli duvarcı ustaların başına da dirlik tahsis ediliyordu.³⁵³ Tımar tevcihatı yapılırken kale bina ve tamiri, muhafazası gözetiliyor³⁵⁴, kale kuşatmasında başarılı olmuş humbaracı, lağımçı gibi neferler bu dirliklerle ödüllendiriliyor, hatta XVII. yüzyılda kale dizdarı emrindeki topçu başına dirlik tevcih ediliyordu.³⁵⁵ Bilindiği üzere tımar sisteminin önemini kaybetmesine bağlı olarak zamanla tımarlı sipahiler geri hizmet kıtalarında istihdam edilmişlerdir. Özellikle kale inşa etmek ve hendek kazma bu görevler arasında yer almaktadır.³⁵⁶ Müstahfız tımarına sahip olan kale askerleri sefere cebeli asker göndermek zorunda değillerdi.³⁵⁷

Eğer bir kale sınır özelliğini kaybederse kalenin müdafisi koluna mensup askerleri kalede kalır, diğerleri nakledilir ve kalan kale görevlisi dirlik tasarruf

³⁵² Murphey, *a.g.e.*, s.63.

³⁵³ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, C. XII, Eskişehir, 2001, s.317-318.

³⁵⁴ Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri – Bir Osmanlı Sancağında Tımarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011, s.99.

³⁵⁵ Stein, *a.g.e.*, s. 73. Bosna kalelerinde tımarlı humbaracılar da bulunuyordu. Bkz. Uyar-Erickson, *a.g.e.*, s. 92.

³⁵⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *6 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s.96. (Hüküm No: 992).; Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri and the Tımar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", s.194.

³⁵⁷ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu*, s.308.

ederdi. Kalenin dizdarı ise müstahfızân ağasından seçilirdi. Bu sebepten iç kısımda kalan kalelerin timarlı oldukları düşünülebilir.³⁵⁸ Maglay, Yayçe, Drniş, Sin, Vranduk, Travnik, Vişegrad, 1530 tarihinde iç kısımlarda yer alan timarlı kalelerdendir.³⁵⁹ Sonradan Udbina, İskradin, Banyaluka³⁶⁰, Kotor, Knin, Kamengrad, Teşne, Doboy gibi kaleler de bu sisteme dâhil edilmişlerdir. Beratı padişah fermanı ile ihsan edilmiş olan Maglay dizdârının çalışılan dönem içerisinde 3881 akçe timar almasından dolayı Maglay'ın hâlen timarlı olan Bosna kalelerinden olduğu görülebilir.³⁶¹

Kale imamları da kimi zaman timar tasarruf edebilmekteydiler. Öyle ki 1677 yılına ait bir vesikaya göre, Bosna kalelerinden olan İzveçan'ın kale imamı 1700 akçe gedik timara sahiptir.³⁶² Bununla birlikte Yayçe kalesine Uyvar kalesinden yaramaz hâllerinden dolayı dizdâr tayin edilen bir çorbacının burada 6000 akçe timar tasarruf ettiği tespit edilmiştir. Serhaddin kalbinde yer alan Bihke sancağında Drejnik kalesi kethüdâsı da timar tasarruf etmektedir.³⁶³ 1530'lu yıllarda timar gelirine sahip olan Yayçe dizdârı, incelenen dönem içerisinde en fazla gelire sahip olan dizdâr unvanını korumuş görünmektedir.

1533 yılında Hersek'te 9 kale timarlıdır.³⁶⁴ Burada 146 nefer toplamda 200.405 akçe gelire sahiptir. Dizdâr, kethüdâ, topçu, imam, serbölük haricinde doğal olarak en fazla gelire sahip askerî sınıf kale merdidir. Kale merdlerinin çoğu zaman farklı askeri sınıflardan oldukları belirtilmiştir. Ancak kale merdi olarak sınıflandırılan kişiler yeniçeri eskilerinden yazılmaktadır.³⁶⁵

1680 yılı Ocak ayına ait kale müstahfız timar defterine göre, Hersek'te içlerinde timar tasarruf eden müstahfızların bulunduğu 8 kale vardır.³⁶⁶ Bu kaleler; Notyak, Mileşevo, Samabor, Prolozac, Vrgoraç, Kluç, İmoçka ve

³⁵⁸ Oruç, "1528/30 Tarihli Tahrir...", s.745.

³⁵⁹ Oruç, "1528/30 Tarihli Tahrir...", s.748.

³⁶⁰ Emecen, "Banaluka", *DİA*, C. V, İstanbul, 1992, s.50.

³⁶¹ BOA, C.AS.935 (15 Safer 1090 / 28 Mart 1679).

³⁶² BOA, İE.AS.24/2182 (23 Şevval 1088 / 19 Aralık 1677).

³⁶³ BOA, İE.AS.11/985.

³⁶⁴ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *174 Numaralı Hersek Livâsı Eflakân ve Voynugân Tahrîr Defteri (939/1533)*, Ankara, 2009, s.5.

³⁶⁵ Gezer, *a.g.t.*, s.277.

³⁶⁶ A.DFE.d..147.

Mostar'dır. Dizdârların tasarruf ettikleri timarlar 3100-4500 akçe arasında değişmektedir. 4835 akçe timar tasarrufu ile Kluç dizdârı en fazla gelire sahip olanıdır.³⁶⁷ Kethüdârların timarları ise 1500-3000 akçe arasında değişmektedir. En yüksek timar geliri 3205 akçe ile Vrgoraç kalesi kethüdâsınıdır. Serbölüklerin geliri 1400-1500 akçe iken Mostar serbölüklerinden biri 1990 akçelik dirlik sahibidir.³⁶⁸ En yüksek timar gelirine sahip imam 2695 akçe ile yine Mostar'ındır. Hersek bölgesinde yer alan bu 8 kalede toplamda timar tasarruf eden 206 kişi bulunmaktadır. Bu 206 kişiden 24 tanesi dizdâr, kethüdâ, serbölük gibi farklı görevler tasarruf eden üst rütbeli askerlerdir. 206 kişiden 182 tanesi ise merd-i kal'â adı ile tasnif edilmiş olan kale merdleridir. 170 akçe tasarruf eden en düşük gelire sahip bir merd Mostar kalesinde bulunmaktadır. 182 kale merdinin 56'sı 1400 akçenin altında gelire sahiptir. Bu 56 kişinin büyük bir çoğunluğu 700 akçelik timar tasarruf etmektedir. Timar alan kale merdi sınıfında bulunan bu 182 kişiden 19'u 1400 akçenin üzerinde dirliklere sahiptir. 19 kişi arasından en yüksek timar tasarruf eden kale merdi ise 1800 akçe ile Mostar kalesindedir. 1530 yılında Bosna kalelerinde bulunan kale merdlerinin çoğunluğu 1400 akçelik gelirlere sahiptir.³⁶⁹ Bu durum 1680 yılına gelindiği zaman da aynıdır. Aradan geçen 150 yıla rağmen kale merdlerinin çoğunluğunun 1400 akçelik timar tasarruf etmeleri düşündürücüdür. 1680 yılında 182 kişiden 107 kişi 1400 akçelik dirliğe sahiptir.³⁷⁰

Bu defter elbette livanın genelini yansıtmaz ancak timar geliri elde etmiş olanların yoğunluk olduğu noktaları verir. Farklı fonlarda bulunan Blagay kalesine ait 600³⁷¹ ve 1400³⁷² akçelik gedik timarı olan iki kişi ve Poçitel kalesine ait bir müstahfız timarı tevcihatlarının bulunduğu bilinmektedir.³⁷³ Defter bizlere müstahfız olan timar sahiplerinin aradan yıllar geçmesine rağmen çoğunluğunun 1400 akçe tasarruf etmeleri gibi genellemeler yapmamıza izin verirken bizi dönemin genel görünümünden de mahrum

³⁶⁷ BOA, A.DFE.d..147. v.6.

³⁶⁸ BOA, A.DFE.d..147. v.17.

³⁶⁹ Oruç, "1528/30 Tarihli Tahrir...", s.748.

³⁷⁰ BOA, A.DFE.d..147. vv.1-20.

³⁷¹ BOA, İE.AS.12/1122. (21 Cemaziyelahir 1081 / 5 Kasım 1670)

³⁷² BOA, İE.AS.9/850. (21 Şevval 1088 / 17 Aralık 1677)

³⁷³ BOA, İE.AS.9/849. (21 Şevval 1088 / 17 Aralık 1677).

bırakabilmektedir. Mostar kalesinde 1680 yılında toplam 48 tane dirlik tasarruf eden kale personeli vardır.³⁷⁴ Bu 48 görevlinin üç tanesi kalenin dizdârı, kethüdâsı ve imamıdır. Geriye kalan 45 kale personeli ise merd-i kal'â'dır. Her ne kadar Mostar, bölgenin iç kısımlarında yer alan ve küçük ölçekli garnizona sahip bir kale olsa da bütün personelinin timar tasarruf ettiği bir kale olarak düşünülmemelidir. Mostar kalesinde askerin yoğun olarak timar tasarruf ettiği bir gerçek olmasına rağmen bu kalede farklı ödeme şekillerine tabii (ocaklık veya ulufeli) daha fazla asker olabileceği de unutulmamalıdır.

Timar sistemi dâhilinde maaşlarını alan kale görevlilerinin kayıtlarının tutulduğu bir diğer kaynak ise Timar Ruznamçe defterleridir. Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde her yıla ait Timar Ruznamçe defterleri bulunmaktadır. İncelediğimiz döneme ait (1669-1683, 14 yıl) her bir yıl için 14 defter bulunması gerekirken, çalışma dönemini kapsayan 11 defter tespit edilmiştir. Şubat 1678-Ocak 1680 ve Aralık 1682-Kasım 1683 tarihlerini kapsayan 3 deftere tesadüf edilmemiştir. İncelenen 11 defterin 5 tanesinin içerisinde hiçbir şekilde kale personeline ait kayıtlara rastlanmamıştır. Geriye kalan 6 defterin içerisinde ise 30 kayıt tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Timar Ruznamçe kayıtları sayesinde askerlerin hangi sancağın hangi kalesinde ne kadar akçe tasarruf ettikleri ve hangi görevde buldukları, kimlerin yerine geldikleri, görevin kendilerine nasıl bırakıldığı ve kim aracılığı ile vazifeyi elde ettikleri gibi bilgilere ulaşılabilmektedir.

İncelenen belgeler içerisinde tespit edilen kayıtlarda dirlik tasarruf eden kale personeli, Bosna eyaletinin Bosna (paşa sancağı), Hersek, Klis, Krka, İzvornik, Pojega ve Zaçesne (Pakraç) sancaklarında görev almaktadır. 30 kayıttan, 11'i Bosna'da, 5'i Hersek'te, 5'i Klis'te, 3'ü Krka'da, 3'ü İzvornik'te, 2'si Pojega'da ve 1'i de Zaçesne'dedir. Pojega sancağı, Klis, Krka, Hersek gibi Bosna eyaletinin her zaman bünyesinde bulunan sancaklardan değildir. Pojega coğrafi mevkisi itibarıyla Bosna'dan çok Macaristan'a bağlı bulunan sancaklardandır. Ancak daha ilk zamanlardan itibaren Bosna timarlıları,

---

³⁷⁴ BOA, A.DFE.d..147. vv.15-19.

devletin aracılığı ile Macaristan'da görev almışlardır.³⁷⁵ Pojega'nın Macaristan'a bağlı olduğu zamanlarda bile burada Bosnalı timarlıların bulunduğu bilinmektedir. Kayıtlar içerisinde yer alan 29 askerin daha önceden hangi görevi icra ettiği bilinmez iken 1 tanesinin daha önceden yeniçeri olduğu saptanmıştır.³⁷⁶ Mehmed isimli bu yeniçeri, Pojega sancağında bulunan Veliki kalesinin dizdarının ölmesi üzerine 1671 yılında 5270 akçe dirlik ile bu göreve tayin edilmiştir. Mehmed'in yeniçerilik görevini sürdürürken kaidelere uymaması adının yeniçeri defterinden silinerek burada dizdârlık görevine getirilmesine neden olmuş olmalıdır. Nitekim kaidelere uymayan yeniçerilerin kale dizdârlığı görevine getirildikleri belirtilmiştir.

Mehmed'in bu göreve tayini esnasında kayıtlarda yer alan iki husus oldukça dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Mehmed'in bir aracı sayesinde bu göreve atanmış olmasıdır. Mehmed eski bir yeniçeri olduğu için kendisine aracılık eden kişi yeniçeri ağasıdır. Yeniçeri ağasının Mehmed'e bu görevi elde etmesinde aracı olması gibi, bazı dirlik sahibi olan kale personelinin görevlerini alabilmelerinde aracılar etkili olmuşlardır. Belgelere göre incelenen otuz kayıt içerisinde Mehmed ile beraber toplamda 14 kişi aracılar sayesinde dirliklerini elde etmiştir. Bu kişiler arasında farklı olan tek aracı Mehmed'e bir nevi kefil olan yeniçeri ağasıdır. Diğer 13 kişiye ise dizdâr ve beylerbeyiler aracı olmuştur. Bu kişilerden iki tanesine dizdâr, yedi tanesine ise beylerbeyi, görevleri elde etmelerinde aracı olmuşlardır. Diğer 4 kişinin dirlik elde etmesinde aracılık rolünü hem dizdâr hem beylerbeyi ortak olarak üstlenmişlerdir. Beylerbeyi ve dizdârların aracılığını üstlendiği bir kişi ise diğer üçünden daha farklıdır. Klis sancağının Knin kalesinde 1400 akçelik timar tasarrufu ile kale merdi olan Ahmed'e görevini elde ettiği 1680 yılında beylerbeyi ve dizdar haricinde bir kişi daha aracı olmuştur.³⁷⁷ Bu kişi Krka sancak beyi Mehmed'dir. Ne var ki Ahmed'in bulunduğu kale Klis sancağındadır. Ancak hemen burada belirtmelidir ki Krka sancağı ilk fetholunduğu dönemlerde Klis sancağına bağlı olup sonradan Klis sancağından ayrılarak ayrı bir sancak olarak teşekkül edilmiştir. Bu durumda

³⁷⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s.113-367.

³⁷⁶ BOA, A.DFE.RZ.d..832. v.291.

³⁷⁷ BOA, A.DFE.RZ.d..887. v.289.

coğrafi olarak birbirine yakın olan Klis ve Krka sancaklarında böyle bir durumun meydana gelmesinden daha doğal bir şey olmamalıdır.

İncelenen belgelere göre eski yeniçeri, yeni kale dizdârı Mehmed'in kaydında göze çarpan bir başka husus daha vardır. Bu da timarını şartlı olarak elde etmiş olmasıdır. Mehmed'den bu göreve getirilerek timar alabilmesi için önce yeniçerilikten almış olduğu ulufesini bırakması istenmiştir. Mehmed gibi belirli "şartlar" altında timar tevcih edilmiş başka örneklere de kayıtlar da rastlanmıştır. Timarını şart ile alan görevliler için en basit anlamı ile öncelik "görevini eda etmesi"dir. Bu şartla kendilerine dirlik tahsis edilen kişilerin sayısı 5'tir. Bu kişiler; Bosna sancağı İzveçan kalesi dizdârı İbrahim³⁷⁸, İzvornik sancağı Böğürdelen kalesi kethüdâsı Ahmed³⁷⁹, Bosna sancağı Teşne kalesi kethüdâsı Ahmed³⁸⁰, Bosna sancağı Dobor kalesi dizdârı Abdülkadir³⁸¹ ve Hersek sancağı Poçitel kalesi dizdârı Mehmed'dir.³⁸² Böğürdelen ve Teşne kalelerinin kethûdaları görevlerini beylerbeyi aracılığı ile elde etmişlerdir.

Belgelerin ışığında, incelenen kayıtlar arasında en ilginç ve spesifik şarta sahip olan kişi Hersek sancağında Sedd-i Cedit-i İslâm kalesinin muhafazasında bulunan Mustafa'dır. Mustafa, adı geçen kalenin muhafızlığı görevine 1681 yılında 6000 akçelik dirliğe tasarruf etmek üzere bir başkasının yerine atanmıştır. Görev kendisine tevcih edilirken Mustafa'ya önemli bir şart koşulmuştur. Yerine geldiği, Sedd-i Cedit-i İslâm kalesinin kim olduğunu bilmediğimiz eski muhafızı, bu kalenin tamiri görevine memur edilmiştir. Ancak kalenin eski muhafızı askerleri ile nezaret etmesi gerektiği kalenin binasına gitmemiştir. Bu nedenden dolayı görevden alınan eski muhafızın yerine belirtilen hususiyetler ile Mustafa tayin edilmiştir. Mustafa'ya eski muhafızın nezaret etmediği ve yerine getirmedeği memuriyet tevcih edilmiş ve timarı almasında şart olarak koşulmuştur. Mustafa'dan, timarını

³⁷⁸ BOA, A.DFE.RZ.d..837. v.329.

³⁷⁹ BOA, A.DFE.RZ.d..837. v.331.

³⁸⁰ BOA, A.DFE.RZ.d..887. v.293.

³⁸¹ BOA, A.DFE.RZ.d..887. v.293.

³⁸² BOA, A.DFE.RZ.d..887. v.294.

tasarruf edebilmesi için kalenin muhafızlığının yanı sıra kalenin bina edilmesi esnasında askerlerine nezaret etmesi de istenmiştir.³⁸³

Mustafa'nın kale binasına askerleri ile nezaret etmesinin haricinde bir diğer farklı şartta İvrana Kapudanı Dilaver Ali'ye koşulmuştur. Dilaver Ali'ye timarına tasarruf edebilmesi için sunulan şart, incelenen kayıtlar arasında tesadüf edilen tek örnektir. Bu şart "sefere gidilmesi" şartıdır. Ayrıca bu Kapudan'ın Kotar sahrasını koruma görevi de bulunmaktadır.³⁸⁴

Burada, Dilaver Ali'nin babası olduğu düşünülen Turan da üzerinde durulması gereken kişilerden biridir. Turan 1672 Aralık'ında, babasının görevini terk etmesi üzerine Krka sancağında İvrana kalesinin Kapudanı / farisân ağası olmuştur.³⁸⁵ 20.000 akçelik zeâmete sahip olan Turan, görevinde sadece 2 yıldır bulunuyor olmasına rağmen terk-i hizmet eylemiştir. Bunun üzerine onun oğlu olan Dilaver Ali, aynı kalede aynı göreve yine 20.000 akçelik dirliğe 1674 yılında sahip olmuştur.³⁸⁶ İvrana kalesine atanan bu Kapudanların aynı zamanda farisân ağaları olmaları, kalenin saldırı fonksiyonuna sahip bir garnizon olduğunu gösterir niteliktedir. Ayrıca Dilaver Ali'nin dedesinin ve babasının da aynı kalede, aynı görevlerde bulunmuş olmaları Kapudanlığın babadan oğula aktarıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İvrana Kapudanları olan Dilaver Ali ve babası Turan'ın kayıtlarında göze çarpan bir diğer konu yararlılıkları ve kendilerine tevcihin ibtidadan yapılmış olmasıdır. İmparatorluk dâhilinde, kale fethinde bulunmak gibi yararlılık gösteren kimselere terakki olarak veya ibtidadan dirlik tevcihi yapıldığı bilinmektedir.³⁸⁷ Her ne kadar Dilaver Ali'nin ve babası Turan'ın hangi konuda yararlılık gösterdiklerini bilmiyoruz olmamıza rağmen bu iki Kapudan'ın kayıtlarında sadece yararlılık gösterdikleri belirtilmiştir. Bir timarın ibtidadan tevcih edilmesi durumu, o kişiye ilk defa bir timar verildiği ve bulunduğu

³⁸³ BOA, A.DFE.RZ.d..887. v.209.

³⁸⁴ BOA, A.DFE.RZ.d..845. v.225.

³⁸⁵ BOA, A.DFE.RZ.d..837. v.314.

³⁸⁶ BOA, A.DFE.RZ.d..845. v.225.

³⁸⁷ Emine Erdoğan Özünü, "Timar Tevcihatı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *OTAM*, S. 21, 2009, s. 87.

göreve ilk defa getirildiği anlamını taşır. Hem yararlılık gösteren hem de kendilerine ibtidadan timar tevcih edilen bahse konu İvrana Kapudanları bu husus açısından özel kimseler değildir. Kapudan olup zeâmet sahibi olan bu kimselerin haricinde incelenen kayıtlarda kendisine timar tevcihatının yararlılık üzere ve ibtidadan yapıldığı başka kale personeli de vardır. Örneğin kendisine dizdâr aracılığı ile Nisan 1682'de Hersek sancağında Poçitel kalesine topçu olarak istihdam edilmiş olan Ahmed görevini yararlılık üzere elde etmiştir.³⁸⁸ Kale muhafızı Mustafa da bu türden kişiler arasında yer almaktadır.³⁸⁹ Klis sancağında Gölhisar kalesi³⁹⁰ ve Hersek sancağında İmoçka kalesinde³⁹¹ bulunan iki kale merdi de görevlerini yararlılık üzere elde etmiş kişilerdir.

Arşiv belgelerinin bazıları bizlere, Osmanlı kalelerinde görev yapan askerlerin nereli olduklarının bilgisini verebilir. Ancak çalışma kapsamında inceleme altına alınmış belgelerden, Bosna'da bulunan kale neferatının menşesine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Her ne kadar daha önceki dönemlerde Bosna'da farklı menşeli timarlılar olduğunu³⁹² bilmemize rağmen bu dönem için böyle bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Ancak yine de askeri personelin görevlerinin kendilerine kimden kaldığı, kendilerine görevi devredenlerin bir başkası mı yoksa akrabası mı olduğu belgeler sayesinde tespit edilebilmektedir.

Timar sahibi, timarına dair beratını zayi ettiği zaman kaydı tekrar Timar Ruznamçe defterine geçilmiş olabilir. Görev süresi dolduğu zaman timar sahibi eski timarına tekrar talip olmuş ve bunu elde etmiş olabilir. Nitekim Yavuz Sultan Selim döneminde, 1516 tarihli Bosna tahrir defterinin kanunnamesi, bu husus ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Adı geçen kanunnamede, bir timarın mahlûl kaldığı zaman, başka bir sancaktan gelen bir başkasına verilmemesi tembih edilir. Aksine boş kalan timarın, eski

³⁸⁸ BOA, A.DFE.RZ.d..893. v.173.

³⁸⁹ BOA, A.DFE.RZ.d..887. v.209.

³⁹⁰ Bu kale merdi aynı zamanda dirliğini beylerbeyi aracılığı ile almıştır. Bkz. BOA, DFE.RZ.d..855. v.264.

³⁹¹ Bu kale merdi aynı zamanda dirliğini dizdâr aracılığı ile almıştır. Bkz. BOA, DFE.RZ.d..837. v.332.

³⁹² Bosna'da ilk dönemlerde örneklerine rastlanan Hristiyan sipahiler için Bkz. İncalcık, *Osmanlılar*, s.76.; Bosna'da bulunan, Yavuz Sultan Selim döneminde bu coğrafyaya getirildikleri vurgulanan Mısırlı cündî sipahiler için Bkz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533)*, Ankara, 2006, s.6.

sahibine verilmesinin hukukî-askerî vb. açılardan en makbulü olduğu ifade edilmiştir.³⁹³ Kişiler dirliklerini devir edebiliyor, kendi isteği ile feragat edebiliyor ya da vefat durumunda olağan olarak timardan mahrum kalabiliyorlardı.

Arşiv belgelerinin bizlere kale personeli hakkında sunduğu bir diğer bilgi de bu kişilerin ne kadar para kazandıklarıdır. Çalışmanın kapsadığı yıllarda hangi askerî personelin ne kadar akçelik dirliğe sahip oldukları aşağıda görülebilir (Bkz. Tablo VII).

---

³⁹³ *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara, 1992, ss.60-64.

Tablo VII: Tımarlı kale personelinin tasarruf etmiş olduğu dirliklerden kazandığı akçe³⁹⁴

Yıl	Görev	Kale	Akçe
1671	Dizdâr	Velika	5270
1672	Kapudan / Farisân	İvrana	20.000
1672	Dizdâr	Brvenik	4500
1672	Kethüdâ	Böğürdelen	2550
1672	Kethüdâ	Böğürdelen	2550
1672	Merd	Novigrad	1691
1672	Merd	İzvornik	1500
1672	Merd	İmoçka	700
1672	Merd	İmoçka	700
1673	Dizdâr	İzveçan	4200
1673	Merd	Göhlisar	1585
1674	Kapudan / Farisân	İvrana	20.000
1676	Dizdâr	İzveçan	4250
1676	Merd	Göhlisar	1600
1680	Dizdâr	Velika	5280
1680	Dizdâr	Dobor	4600
1680	Dizdâr	Dobor	4600
1680	Dizdâr	Poçitel	2000
1680	Kethüdâ	İhlivne	2850
1680	Kethüdâ	Teşne	2100
1680	Hatip	Brvenik	2000
1680	Müstahfızân	Yayçe	1400
1680	Merd	Yasenofça	1400
1680	Merd	Knin	1400
1680	Merd	Sokol	1400
1680	Merd	Vrh Rika	750

³⁹⁴ Tablo, Tımar Ruznamçe defterlerinin tamamından tespit edilen bilgiler ışığında oluşturulmuştur. Bkz. Kaynakça.

1681	Muhafaza-i Kal'â	Sedd-i Cedid-i İslâm	6000
1681	Dizdâr	Telçak	3250
1682	Topçu	Poçitel	1700

Tablo IX'da görüldüğü üzere 10 kale merdi, 9 dizdâr, 4 kethüdâ, 2 kapudan, 1 kale muhafızı, 1 topçu, 1 müstahfız ve 1 hatip bulunmaktadır. Tablo içerisinde çalışılan dönemde dizdârların büyük bir yer kaplaması ilgi çekici bir durumdur. En düşük timar tasarruf eden dizdâr, 2000 akçe ile Poçitel kalesi dizdâridir. En yüksek dirliği tasarruf eden dizdâr ise 5280 akçe ile Pojega sancağında bulunan Velika kalesi dizdâridir. Pojega'nın diğer sancaklara göre daha ileride Habsburg serhaddinde yer alıyor olması bu durumu açıklamaya yeterli niteliktedir. 10 kale merdi arasından İmoçka kalesinde görevli olan iki kişi en düşük dirlik gelirin tasarruf etmekte iken (700 akçe) en yüksek timar gelirin sahip olan kale merdi ise 1691 akçe alıyordu.

3.3.3. Yevmiyeler ve Mevacibler (Maaşlar)

Mark Stein'a göre, "*Tüm büyük devletlerin savunması ve silahlı kuvvetlerinin etkisi büyük ölçüde bu çabaların ne kadar iyi finanse edildiğine dayanır.*"³⁹⁵ 1635 yılı bütçesine göre Bosna Eyaleti giderlerinin, gelirleri ile arasındaki fark 2 milyon olsa da, giderin %75'i kalelerde vazifeli olan askerlerin mevacibi idi.³⁹⁶ Askerler, örneğin Tuzla kalesi neferlerinin İzvornik tuz mukataasından mevaciblerini almaları³⁹⁷ gibi farklı usullerde maaş ödemelerini alabilmekteydiler. Bu duruma bir başka örnek olarak Klis sancağında Klis kalesinin civar palanka ve kale askerlerinin uzun zamandır elde edemedikleri

³⁹⁵ Stein, *a.g.e.*, s.139.

³⁹⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s.161.

³⁹⁷ Örnekler için Bkz. Gezer, *a.g.t.*, s.312., Yüksel-Karademir, *a.g.m.*, s.273.; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 2000, s.210.

paraları mukataadan ödenmesi verilebilir.³⁹⁸ Bazen askerlerin bu paraları alamadıkları da oluyordu. Keza, Stazin kalesi azepleri kendilerine tahsis edilmiş olan kurşun madeni mukataasının gelirlerinden yararlanamamışlardır.³⁹⁹

Dönem içerisinde özellikle Dalmaçya kıyılarında muhafazada bulunan piyade sınıfına mensup müstahfızlar ortalama 6-8 akçe arasında ulufe almaktaydılar.⁴⁰⁰ Palankalarda görev alan en düşük rütbeli neferlerin aldıkları akçe 6 ya da 6 akçeden biraz daha düşüktü. 1673 tarihinde İskradin kalesine yazılan 40 neferden ağa, kethüdâ, merdân-ı hoca ve alemdâr gibi rütbeli zabitlerin haricinde neferlerden 13 tanesi 4, 4 tanesi 6 ve 18 nefer 5 akçe yevmiye ile yazılmışlardı.⁴⁰¹ Süvari sınıfına mensup olan askerler ise piyade sınıfına mensup olanlardan daha fazla yevmiye almaktaydı.⁴⁰²

XVII. yüzyılın ikinci yarısına dâhil olan çalışma alanında askerlerin aldıkları paralar pek çok etkenlere göre farklılık göstermektedir. Azebân-ı evvel ağasının aldığı mevacicp, farisân ağasının aldığı mevacipten farklıdır. Rütbe gereği bir dizdârın, bir askeri sınıf ağasından daha çok para alması gereken yerde, başka bir kalenin ağasının dizdârdan daha fazla para aldığı durumlarda vardır. Burada ortaya çıkan etken coğrafyadır. Eğer askerî sınıf ağası bir dizdârdan daha çok yevmiye alıyorsa bunun nedeni, bulunduğu kalenin serhadlerde yer alan stratejik açıdan daha önemli bir kale olmasından kaynaklanıyor olmasıdır. Aşağıda yer alan tablo, kale personelinin iktisadî durumu bakımından daha faydalı değerlendirmeler yapılması adına bizlere ışık tutacaktır (Bkz. Tablo VIII).

³⁹⁸ BOA, İE.DH.340.

³⁹⁹ BOA, İE.AS.7/572. (29 Zilhicce 1088 / 22 Şubat 1678).

⁴⁰⁰ BOA, AE.SMMD.IV.85/10081.; BOA, İE.AS.17/1663.; BOA, İE.DH.340.

⁴⁰¹ BOA, AE.SMMD.IV.89/10593.

⁴⁰² Gezer, *a.g.t.*, s. 139.

Tablo VIII: 1669-1683 yıllarında Bosna kalelerindeki ağalarının aldıkları yevmiyeler⁴⁰³

Yevmiye (Akçe)	Görev	Kale	Yıl
50	Azebân-ı evvel	Knin	1678
45	Azebân-ı sani-i cedid	Knin	1673
45	Farisân-ı sani	Bihke	1673
41	Kapudan/Azep ağası	Sıraç	1678
35	Azebân-ı atik	Knin	1673
30	Azebân ağası	Sedd-i Cedid-i İslâm	1673
30	Farisân-ı evvel	Todornovi	1674
25	Dizdâr	Gvozdanski	1674
25	Dizdâr	Novi	1678
25	Azep ağası	Sedd-i Cedid-i İslâm	1674
25	Azep ağası	Sedd-i Cedid-i İslâm	1678
25	Topçu kethüdâsı	Kostaniçe	1670
21	Azebân-ı rabi	Drejnîk	1673
20	Azebân ağası	Bilay Buniç (?)	1673
20	Azebân-ı evvel	Yasenofça	1675
20	Martolos ağası	Kamengrad	1673
18	Farisân-ı evvel	Sıraç	1678
15	Azebân-ı evvel	Bilay Buniç (?)	1673
15	Sertopçu	Istragar Geçidi	1671
15	Sertopçu	Brekoviçe	1673

Coğrafyanın ve buna bağlı stratejisinin kale üzerinde önemli bir faktör olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Açık bir şekilde tabloda görüldüğü üzere, Novi kalesinin dizdârı 1674 yılında günlük 25 akçe alırken aynı tarihte Todornovi kalesi farisân ağası dizdârdan 5 akçe daha fazla almaktadır. Aynı durum, hiyerarşi listesinde farklı gruplarda değil, aynı rütbede olan kimseler

⁴⁰³ Tablo hazırlanırken, özellikle günlük olarak alınan akçelerin en çoktan en aza doğru olması durumu göz önünde bulundurulmuştur. Veriler İbnülemin ve Ali Emiri fonlarında yer alan müstakil arz, tevcihat belgelerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bkz. Kaynakça.

arasında da görülebilmektedir. Her ikisi de azebân ağası olmasına rağmen Bilay Buniç (?) kalesinin ağası 1673 yılında 20 akçe alırken Sedd-i Cedid-i İslâm kalesinin ağası 10 akçe daha fazla olarak 30 akçe almaktadır. Bu durumda kalelerin ve buldukları coğrafyanın etkisi görüldüğü üzere büyüktür. Bilay Buniç (?), muhtemelen küçük ölçekli bir kale iken, Sedd-i Cedid-i İslâm Dalmaçya kıyılarında Venedik serhaddinin en önemli kalelerinden biridir. Bu nedenle Sedd-i Cedid-i İslâm'da bulunan bir azebân ağasının, Bilay Buniç'teki (?) ağadan daha fazla yevmîye alması gayet tabii görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, XVII. yüzyılda iktisadî olarak genel bir durgunluk içerisindeydi.⁴⁰⁴ XVII. yüzyıl aynı zamanda Avrupa'nın, Amerika'dan gelen gümüş madeni akışına rağmen finansal açıdan hem kısıtlı hem de yokluk içerisinde olduğu bir dönemdi.⁴⁰⁵ Avrupa'nın finansal bunalımı 1640'larda başlamış ve Avrupa bu kriz anını yöneterek duruma (krize) müdahale etmeyi başarmıştı. Ancak Der-saâdet, bu tarihlerde 1645-1669 Venedik savaşı nedeniyle muhtemelen gereken önlemleri almakta gecikmişti. 1669 yılında Venedik savaşı bitimi sonrasında Dersaâdet'in aldığı gerekli finansal önlemler maliyeyi düzeltmediği gibi birtakım sosyal olaylara da neden olmuştu.⁴⁰⁶ Köprülü Mehmed Paşa'nın aldığı finansal önlemlerin⁴⁰⁷ üzerine oğlu döneminde alınan önlemler ise malî durgunluğun gidişatını değiştirmemişti.

1640'lardan itibaren süregelen bu finansal durgunluğun izlerine dair örnekler çalışma dönemi olan 1669-1683 yılları için de mevcuttur. Istragar Geçidi kalesi ve Brekoviçe kalelerinde yer alan her iki sertopçunun da aldıkları yevmiye 15 akçedir. Brekoviçe ve Istragar Geçidi kalelerinin ortalama aynı ölçekli kaleler olması bu karşılaştırmanın yapılmasını görece mümkün kılmaktadır. Ancak bu iki sertopçuya dair bilgilerde bir farklılık vardır. Istragar Geçidi kalesinin sertopçusu 15 akçelik günlüğünü 1671 yılında alırken

⁴⁰⁴ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.149.

⁴⁰⁵ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.151-159.

⁴⁰⁶ Gerekli iktisadî önlemlerin alınması memnun olmayan Bursa ve Ankara halkının sosyal tepkilerini ortaya koymasına neden olmuştu. Bkz. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.168.

⁴⁰⁷ Genç, *a.g.e.*, s.100.

Brekoviç kalesinin sertopçusu aynı günlüğü 1673 yılında almaktadır. Bu durum için görülen örnekler sadece sertopçu sınıfında değil, diğer askerî sınıflarda da görülmektedir. 1674 yılında Sedd-i Cedid-i İslâm kalesi azep ağası 25 akçe alırken yine aynı kalede bulunan bir başka azep ağası da 1678 yılında 25 akçe almaktadır. Bahse konu durum dizdâr gibi yüksek rütbeli kale personeli için de geçerlidir. Gvozdanski ve Novi kaleleri ortalama aynı ölçekte garnizonlara sahip olan kalelerdir. Bu kalelerin dizdârları da günlük 25 akçe ile aynı yevmîyeyi almaktadır. Gvozdanski kalesinin dizdârı bu meblağı 1674 yılında alırken Novi kalesinin dizdârı 1678 tarihinde almaktadır. Dizdâr, topçu ve azebân örneklerinde olduğu gibi arada yıllar olmasına rağmen aynı görev ve statüde olan askerler aynı parayı alabiliyorlardı.

Malî durgunluğu yansıtan bu örnekler, bize 3, 4 veya 5 yıllık farkları yansıtmaktadır. Elbette verilen bu rakamlar karşılaştırma yapılabilecek verileri bize vermemektedir. Ancak daha uzun dönemleri ele alan çalışmalar yapıldığı zaman dönemin genelinin ve örneklerin durgunluğu yansıtan olgular olup olmadığı ve bu soruların cevap bulacağı görüşüdeyiz.

4. SONUÇ YERİNE: KARLOFÇA'YA GİDEN YOL

1683-1699 savaşının sona ermesiyle Bosna eyaletinde yer alan kalelerden bazı orta ölçekli olanlar dışında çoğu korunmuştu. Büyük Kladuş, Knin, Gradişka, Banyaluka, Novi hâlen Osmanlıların elindeydi. Bahsi geçen kalelerin 1683 öncesinde hiçbir şekilde mühimmat ikmalinde herhangi bir sıkıntı bulunmuyordu. Banyaluka zaten XVI. yüzyıldan itibaren Bosna'nın önemli mühimmat depolarından biriydi. Banyaluka hem serhadde yer alan Bosna eyaleti ve diğer bölge kalelerinin mühimmatını hem de Bosna'nın iç bölgelerinde yer alan kalelerin mühimmatını sağlamaktaydı.

XVII. yüzyılda İhlivne'nin artık Banyaluka gibi bir mühimmat deposu olduğu göze çarpmaktadır. İhlivne'de hem Bosna'nın yine iç kısımlarda yer alan kalelerinin mühimmatını sağladığı gibi hem de Venedik serhaddinde bulunan kalelerin mühimmatını sağlamaktadır. İhlivne'den Gradişka'ya mühimmat gitmesi Banyaluka'nın yetişemediği yer ve zamanda İhlivne'nin devreye girmiş olduğunu gösterdiği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. İhlivne'nin bir ikinci Banyaluka gibi teşkil edilmiş olması, Bosna'nın Venedik serhaddinin de bu zamanlarda ne kadar önem kazandığını göstermektedir. Ayrıca Bosna kalelerinin, serhaddin diğer kaleleri kadar pahalı olmadıkları, Belgrad'a yetecek aynı miktardaki tamirat masraflarının tüm Bosna'daki kaleleri karşılayabilecek olması dikkat çekici bir diğer husustur. Bir kalenin tamiratının, başka bir kaledeki askerlerin tek bir dönemlik mevacipleri ile aynı meblağa denk gelmesi kalelerin, pahalı ordulara göre aslında daha masrafsız olması dikate değer bir durumdur. XVI-XVII. yüzyıllarda içerisinde ziyadesiyle ahşap malzemeler barındıran kaleler XVIII. yüzyılda artık Orta Çağ zamanlarında olduğu gibi tekrar taş yapılara bürünmeye başlamışlardır.

Bosna kalelerinin büyük bir çoğunluğu erken modern çağ kalelerinin sahip olduğu özelliklere sahip değildir. Ancak Bosna kaleleri içerisinde yer alan garnizonlarda diğer Osmanlı kale garnizonlarından farksız değildir. Osmanlı hükümeti, düz ovalık bir sahaya hükmeden bir kalede farisân birliklerini, iç kesimde yer alan savunmaya yönelik bir kalede ise müstahfız birliklerinin

fazla olmasını organize edebilmiştir. Bihke kalesinde yer alan birlikler ile Knin kalesinde ve Novi kalesinde yer alan birliklerin aynı sayıda olmamaları ve aynı garnizon terkibine sahip olmamalarından doğal bir şey yoktur. Ayrıca görüldüğü üzere, Osmanlılar iç kesimlerde yer alan kalelerinde savunmaya yönelik sınıfta yer alan asker gruplarını daha fazla, serhad kalelerinde ise hücum kolu içerisinde yer alan askeri sınıfları daha fazla tutmuştur. Bu yüzden Bosna'nın iç kesimlerinde yer alan kalelerin önemsiz olduğu vurgulanamaz niteliktedir. Bosna'nın iç kısımlarında yer alan kaleler, asker sayıları serhad kalelerine göre az olmasına rağmen terkipleri savunmaya yönelik ve yeterli bir şekilde planlanarak organize olmuşlardır.

Savaş zamanına göre Osmanlılar barış dönemlerinde kalelerini daha az ancak daha sağlam olarak tahkim ve tamire tabi tutmuşlardır. Ancak Bosna kalelerinde uygulanan tamirat ve tahkimat işlemlerinin yoğunluğu az görünmemektedir. Devlet-i 'Âliyye bu bölgede bulunan kalelerini de savaş öncesinde tahkim etmiştir.

Bosna kalelerinin 1683 öncesinde savaşa hazırlık amacıyla incelenen özellikleri arasında yetersiz kalan tek etken sayılarıdır. 1715-1718 Habsburg-Osmanlı savaşı öncesinde Bosna'da aktif olarak bulunan kalelerin sayısı 104'tür. Ancak 1683 savaşı öncesinde Bosna'da hâlihazırda aktif bulunan kalelerin sayısı 75'tir. Ancak içerisinde garnizon bulunduran kalelerin sayısının 75'den az olması olağan bir durum değildir. Defterlerde yer alan kalelerin sayısı hemen savaş öncesinde hazır hale getirilmiş ve yoklaması yapılmış olan kalelerin durumunu yansıtır niteliktedir. Bu dönem içerisinde, içinde garnizonları ile beraber yer alan Bosna kalelerinin sayısı yine 100'e yakın olarak düşünülebilir. 1683-1699 savaşı sonrasında bu kalelerin artık tamamı olası bir savaşa karşın hazır hâle getirilmiş olmalıydılar. Ancak 1683 öncesinde savaş kararının verilmesinden evvel, kalelerin bir savaş olasılığına karşın hazır olmaları mevzusu düşünülmemelidir. Kalelerin 1683 öncesinde bir savaş için hazır hâle getirilmeleri, ancak savaş kararının alınması ve gerekli hazırlıkların yapılması dâhilinde mümkün görünmektedir. 1669-1683 yılları arasında kale personellerinin aldığı mevacipler, diğer imparatorluk bölgelerinde ve tarih dilimlerinde olduğu gibi çeşitlilik göstermektedir. Serhad

kalelerinde yer alan askerlerin, iç kalelerde yer alan askerlere göre daha fazla mevaciip almaları gayet doğaldır. Aynı rütbede vazifeli olan askerlerin mevacipleri içinde bu geçerli bir durumdur. Ancak askerlerin aldıkları mevacipler tutarlı olmalarına rağmen dönem içerisinde yaşanan malî durgunluktan dolayı fiyatların sabit olması gözlemlenebilen bir diğer husustur. Kalelerde timar tasarruf eden personelin aldıkları para, neredeyse aynı zamanlarda farklı coğrafyalarda bulunan Osmanlı kale personelinin aldığı akçe ile uyumludur. Ancak ilgili bölümde incelendiği ve belirtildiği üzere, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ve XVII. yüzyılın son çeyreğinde kale merdlerinin aynı miktarda akçe alması düşündürücü ve açıklanmaya muhtaç bir durumdur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan diğer kaleler gibi Bosna kalelerinde de timarlı askerler mevcuttur. Bu askerler hakkında bilgiler muhtelif defterler ve belgelerden elde edilebileceği gibi, sağlam verilerin bulunduğu Timar Ruznamçe defterlerinden de yararlanılabilir. Bu defterlerin ışığında yapılan analizlerde yine çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Bazı kalelerin Kapudanların idaresinde olduğu ve bu kimselerin zeâmet tasarruf ettikleri bu kaynaklar ışığında ortaya çıkmıştır. Hersek ve Bosna coğrafyalarında önemli timarlı kalelerin olduğu ve burada pek çok kimsenin dirlik tasarruf ettiği bilinmektedir. Yeniçerilikten kale dizdârlığına geçmiş olan kimseler ile beraber farklı kale personellerinin değişik şartlar altında aracılar sayesinde timarlarını elde ettikleri görülmüştür. Eyalet içerisinde böyle timarlı kaleler bulunmasına rağmen bu kalelerin sayısı azalmaktadır. Ulufeli maaş sisteminde bulunan kaleler timarlı kalelere çevrilmekte ve bu kalelerde ocaklık sistemi ile personelin para aldığı kalelere dönüşmektedirler. Sadece timarlı kaleler değil, ulufeli maaş sisteminde bulunan kalelerde ocaklık sistemine geçmektedir. Bütün bu kalelerin arasında mukataadan paralarını alan kale personelinin örnekleri de bulunmaktadır. Bosna içerisinde yer alan kalelerin bazılarının 1683-1699 savaşı esnasında düşman devletlerin eline geçtiği doğrudur. Hemen belirtmelidir ki bu savaş, düşmanın Bosna topraklarına girdiği ve savaşın bu topraklarda cereyan ettiği ilk savaştır. Buna rağmen yüzyıllardır Osmanlıların elinde bulunan Bosna kaleleri Büyük Savaş (1683-1699) esnasında zaman zaman düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir.

Ancak Osmanlılarda bu kaleleri ele geçirmekte geç kalmamıştır. Sonuç itibarıyla Bosna eyaletinin sınırları pek değişmediği gibi, bazı kalelerin haricinde Osmanlılar, Bosna'da bir sonraki barış dönemine kaybetmediği kaleleri ile sağlam bir şekilde girebilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Yayınlanmamış Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), İstanbul.

Bâb-ı Asafi

Defterhâne-i Âmire Defterleri (A.DFE.d.)

A.DFE.d..147.

Defterhâne-i Âmire Timar Ruznamçe Defterleri (A.DFE.RZ.d.)

A.DFE.RZ.d. 832; 837; 845; 855; 887; 893.

Bâb-ı Defterî

Büyük Kale Kalemî Defterleri (D.BKL.d.)

D.BKL.d. 32208.

Maliye'den Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d.)

MAD.d. 5997; 6920; 6943; 6968.

Yeniçeri Kalemî Defterleri (D.YNÇ.d)

D.YNÇ.d. 33899/C.

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE)

Sutlan Mehmed IV: AE.SMMD.IV. 27/3097; 85/10081; 89/10554; 89/10593;
96/11292; 97/11397; 101/11762; 106/12385.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

Askeriye: İE.AS. 5/437; 7/572; 8/678; 9/821; 9/823; 9/830; 9/847; 9/849; 9/850; 10/947; 11/985; 12/1122; 12/1140; 13/1210; 14/1415; 15/1425; 15/1427; 15/1490; 16/1518; 16/1583; 16/1590; 17/1657; 17/1661; 17/1663; 17/1682; 18/1686; 18/1691; 18/1693; 24/2178; 24/2182; 33/3010 .

Dahiliye: İE.DH. 340; 6/581.

Evkâf (Vakıf): İE.EV. 5/562; 21/2478.

Maliye: İE.ML. 7/524; 12/1066.

Tevcihat: İE.TCT. 2/234; 4/407; 5/566; 10/1141.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)

Askeriye: C.AS. 606; 935.

Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB.04)

YB.04. 2/97.

B. Yayınlanmış Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, (Çev. Fahri Ç. Derin), İstanbul, 2008.

Ahmed Muhtar Paşa. *Sen Gotar'da Osmanlı Ordusu*, (Haz. Raif Karadağ), İstanbul, 2005.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 2000.

Aşıkpaşaoğlu. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), İstanbul, 2012.

Celalzâde Mustafa Çelebi. *Muhteşem Çağ - Tabakâtü'l-Memâlik Fî Derecâtü'l-Mesâlik*, (Haz. Ayhan Yılmaz), İstanbul, 2011.

- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât – Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, Ankara, 1993.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) <Özet ve İndeks>*, Ankara, 1994.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. I-II, Ankara, 1995.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. I-II, Ankara, 1999.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. I-II, Ankara, 1996.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, Ankara, 2002.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533)*, Ankara, 2006.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Ankara, 1995.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *174 Numaralı Hersek Livâsı Eflakân ve Voynugân Tahrîr Defteri (939/1533)*, Ankara, 2009.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara, 1992.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, Ankara, 2009.

- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 1999.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 2000.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), İstanbul, 2001.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VI. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), İstanbul, 2002.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr*, (Haz. M. Hüdai Şentürk), Ankara, 2003.
- Hadidî. *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 1991.
- Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa. *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, C. III, (Haz. Şevket Nezih Aykut), Ankara, 2004.
- Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't-Tevârih*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 2006.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, (Haz. Dr. Sevim İlgürel), Ankara, 1998.
- Hoca Saâdeddin. *Tacü't-Tevarih*, C. III, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992.
- Kemal. *Selâtin-nâme*, (Haz. Necdet Öztürk), Ankara, 2001.
- Lütfi Paşa. *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Kayhan Atik), Ankara, 2001.
- Mehmed Neşrî. *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2012.
- Mustafa Na'imâ Efendi. *Târih-i Na'imâ*, C. I-II-III-IV, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 2007.

Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2014.

Raşid Mehmed Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. I-II-III, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), İstanbul, 2013.

Rycaut, Sir Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihâzırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, (Çev. Halil İnalçık, Nihan Özyıldırım), Ankara, 2010.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. *Solak-zâde Târîhi*, C. I-II, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara, 1989.

Topçular Katibi Abdülkadir Efendi. *Topçular Kâtibi 'Âbdülkâdir (Kâdrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C. I, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara, 2003.

C. Araştırmalar

AFYONCU, Erhan. *Son Dünya Düzeni*, İstanbul, 2014.

AFYONCU, Erhan. *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 2012.

ÁGOSTON, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2006.

ÁGOSTON, Gábor. "Habsburgs and Ottomans: Defense Military Change and Shifts in Power", *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 22, No: 1, Spring 1998. pp.126-141.

ÁGOSTON, Gábor. *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013.

ÁGOSTON, Gábor. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012.

ÁGOSTON, Gábor. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi", *Osmanlı*, C. VI, (Edt. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.621-632.

- AKSAN, H. Virginia. "On Sekizinci Yüzyılda Karadeniz'deki Bir Garnizona Asker Alımı: Özü Kalesi ve Osmanlı Bağlamında Askeri Ayaklanmalar", (Çev. Deniz Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyân ve Ayaklanmalar*, (Ed. Jane Hathaway), İstanbul, 2010. ss.103-116.
- ARUÇI, Muhammed. "Mostar", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005. ss.295-298.
- ARUÇI, Muhammed. "Mostar Köprüsü", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005. s.298-299.
- ARUÇI, Muhammed. "Saraybosna", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009. ss.128-132.
- AYDIN, Mahir. "Kaleler", *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Edt. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013. ss.11-33.
- AYDIN, Mahir. *Vidin Kalesi*, İstanbul, 2015.
- AYDÜZ, Salim. *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006.
- AYDÜZ, Salim. "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.633-645.
- BARKAN, Ömer Lütfi. "Timar", *İA*, C. XII, Eskişehir, 2001. ss.286-333.
- BATMAZ, Eftal Şükrü. "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, S. 7, 1997. ss.3-9.
- BORAN, Ali. "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlılar*, C. X, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.347-363.

- BÖREKÇİ, Günhan. “Yeni Bir Kaynağın Işığında III. Mehmed’in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar”, *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaşlar, Teknoloji, ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013. ss.200-216.
- BRACEWELL, Catherine Wendy. *16. Yüzyılda Adriyatik’te Korsanlık ve Eşkiyalık – Senjli Uskoklar*, (Çev. Mehmet Moralı), İstanbul, 2009.
- BRUMMET, Palmira. “Dünya Tarihinden Piri Reis’e Erken Modern Osmanlı Mekânını Tahayyül Etmek”, (Çev. Onur Güneş Ayas), *Erken Modern Osmanlılar – İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (Ed. Virginia Aksan, Daniel Goffman), İstanbul, 2011. ss.31-84.
- BÜYÜKDIĞAN, İlter. “Bosna-Hersek’te İlginç Bir Osmanlı Kasabası: Poçitel”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 1993. ss.287-293.
- CEZAR, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara, 2011.
- CHASE, Kenneth. *Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Tunç Tayanç, Füsun Tayanç), İstanbul, 2008.
- ÇAM, Nusret. “Osmanlı Tabyaları”, *Osmanlı*, C. X, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.343-346.
- ÇELİK, Mehtap. “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Kaynaklarına Dair Bir Araştırma: 17. ve 18. Yüzyıllarda Bor Kazâsı”, *Prof. Dr. Özer Ereğnç’e Armağan*, (Ed. Ümit Ekin), İstanbul, 2013. ss.153-166.
- ÇETİN, Cemal. “Osmanlı Devleti’nde Ulaşım ve Haberleşme Bağlamında: Menzil ve Menzilhane Kavramları Üzerine Bazı Tespitler”, *CIEPO VI. Ara Dönem Sempozyumu 11-14 Nisan 2011 Uşak*, C. I, (Ed. Adnan Şişman, Tuncer Baykara, Mehmet Karayaman), İzmir, 2011. ss.411-430.
- ÇORUHLU, Tülin. “Osmanlı Ateşli Silahları”, *Osmanlı*, C. XI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.251-263.

- DARLING, T. Linda. "Nasihatnameler, İcmâl Defterleri and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIII, 2014. ss.193-226.
- DARLING, T. Linda. "Nasihatnameler, İcmâl Defterleri and the Timar Holding Elite Fin the Late Sixteenth Century Part II – Including Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal Of Ottoman Studies*, XLV, 2015. ss.1-23.
- DAVIES, Norman. *Avrupa Tarihi*, (Çev. Burcu Çığman, vd.), Ankara, 2011.
- DEMİR, Yaşar. "Venedik Krallığı'nın Fatih Sultan Mehmet ve Bosna Sancak Bey'i Ömer'i Zehirleme Projesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 11, 2009. ss.315-326.
- DEMLİKOĞLU, Uğur. "Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 2, Elazığ, 2014. ss.277-294.
- DJURDJEV, Branislav. "Bosna-Hersek", *DİA*, C. VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992. ss.297-305.
- DOĞRU, Halime. "Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1699)", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay), Ankara, 2013. ss.297-316.
- DUFFY, Christopher. *Siege Warfare Vol. I: The Fortress in The Early Modern World 1494-1660*, Routledge, London, 1979.
- EMECEN, Feridun. "Banaluka", *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992. ss.49-51.
- EMECEN, Feridun. "Bosna Eyaleti" *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992. s.296-297.
- EMECEN, Feridun. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2015.
- EMECEN, Feridun. *Osmanlı Klasik Çağı'nda Savaş*, İstanbul, 2011.

EMECEN, Feridun. "Osmanlılarda Seyyar Bürokrasi: Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul, 2011. ss.178-208.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. "Askeri Tarih Araştırmaları Bakımından Tımar Ruznamçe Defterlerinin Önemine Dair Bazı Görüşler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 İstanbul*, Ankara, 2013. ss.393-401.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. *Ayntâb Sipahileri – Bir Osmanlı Sancağında Tımarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: 'Terakki' Tevcihi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, Issue: 11, 2010. ss.238-244.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. "Tımar Tevcihatı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *OTAM*, S. 21, 2009. ss.81-93.

EREN, Ahmet Cevat. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul, 1965.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar. "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, (Edt. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.590-597.

EYİCE, Semavi. "Kale", *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001. ss.234-242.

FAROQHI, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699", (Çev. Ayşe Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), İstanbul, 2004. ss.543-757.

FAROQHI, Suraiya. *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, (Çev. Gül Çağlalı Güven), İstanbul, 2011.

FEDAKAR, Cengiz. *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı (1781-1801)*, Basılmış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

- GENÇ, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, 10. Baskı, İstanbul, 2013.
- GEZER, Ömer. *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.
- GOFFMAN, Daniel. "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi", (Çev. Onur Güneş Ayas), *Erken Modern Osmanlılar – İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (Ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman), İstanbul, 2011. ss.87-104.
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.77-88.
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Timar Tevcihleri Hakkında", *İÜEFTD: Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul, 1995. ss.67-74.
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, C. LX, S. 227, Ankara, 1996. ss.127-138.
- GREENE, Molly. "Akdeniz'de Osmanlılar", (Çev. Onur Güneş Ayas), *Erken Modern Osmanlılar – İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (Ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman), İstanbul, 2011. ss.143-160.
- GÜLSOY, Ersin. "Girit Seferleri Dolayısı İle Akdeniz'de Osmanlı-Venedik Savaşları (1645-1669)", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme*, (Ed. Tuncer Baykara), Ankara, 2004. ss.257-268.
- GÜRBÜZ, Adnan. "Osmanlı Klasik Dönemi'nde Kale ve Müstahfızan Defterleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 İstanbul*, Ankara, 2013. ss.379-391.

- HANDZIĆ, Adem. "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaleti'nde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında", *İÜEFTD Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985. ss.263-270.
- HOROZ, Kayahan. "Türk Kılıcının Bin Yılı: MS. VIII-XVIII. Yüzyıllar", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Haz. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013. ss.42-56.
- HOWARD, Douglas. "The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol:10, No:1, Michigan, 1986. ss.11-19.
- HOWARD, Douglas. "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, Second Half of the Sixteenth Century", *Aspects of Altaic Civilization III*, (Ed. Denis Sinor), Indiana, 1990. ss.47-57.
- HUSIĆ, Aladin. "Bobovac, Od Pada Pod Osmansku Vlast Do Ukidanja Posade 1540. Godine", *Znakovi Vremena*, Sarajevo, Jesen 2001/2002. ss.188-205.
- HUSIĆ, Aladin. "Development of Travnik During Ottoman Administration", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi – Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, C. I, (Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan), Ankara, 2016. ss.430-464.
- HUSIĆ, Aladin. "Tvrđave Bosanskog Sandžaka I Njihove Posade 1530. Godine", *POF*, 49/1999, Vol.49, Sarajevo, 2000. ss.189-229.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i Âliyye*, C. I, İstanbul, 2012.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i Âliyye*, C. II, İstanbul, 2014.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i Âliyye*, C. III, İstanbul, 2015.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul, 2004.

- İNALCIK, Halil. *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011.
- KARABELAS, D. Nikos. "The Ottoman Conquest of Preveza and Its First Castle", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV – 2. Kısım: Osmanlı Tarihi, Ankara, 2015. ss.967-998.
- KARAÇAY TÜRKAL, Nazire. *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke 1065-22 Ca.1106/1654 7 Şubat 1695 (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- KARATAY, Osman. "Ortaçağ Bosna Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay), Ankara, 2013. ss.155-168.
- KIEL, Machiel. "Travnik", *DİA*, C. XLI, TDV Yayınları, İstanbul, 2012. ss.308-311.
- KIEL, Machiel. "Tuzla", *DİA*, C. XLI, TDV Yayınları, İstanbul, 2012. ss.453-455.
- KIENITZ, Friedrich-Karl. *Büyük Sancağın Gölgesinde*, (Çev. Seyfettin Halit Kakinç), Ankara, 2004.
- KILIÇ, Orhan. "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, S. 31, 2012. ss.87-128.
- KOLÇAK, Özgür. *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- KOLODZIEJCZYK, Darius. "The Ottoman Northern Policy at seen from the Venetian Archives", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme*, (Ed. Tuncer Baykara), Ankara, 2004. ss.417-426.
- KONDO, Saida. *Bosna-Hersek Coğrafyası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

- KORIĆ, Elma. "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljecu", *POF*, 56/2007. ss.145-158.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija. "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine*, I, 1953. ss.7-44.
- MALCOLM, Noel. *Kısa Bosna Tarihi*, (Çev. Aşkıım Karadağlı), İstanbul, 1999.
- MANTRAN, Robert. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı? Gerileme mi?", (Çev. Server Tanilli), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C. I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, (Ed. Robert Mantran), İstanbul, 2012. ss.281-326.
- MOACANIN, Nenad. "Klis", *DÍA*, C.XXVI, Ankara, 2002. s.128.
- MOACANIN, Nenad. *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*, Leiden, 2006.
- MURPHEY, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş (1500-1700)*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007.
- "Müstahfız", *DÍA*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006. ss.109-111.
- NICOLLE, David. *Osmanlı Orduları 1300-1768*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2014.
- NICOLLE, David. *Ottoman Fortifications 1300-1710*, Osprey, New York, 2010.
- ORTAYLI, İlber. *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2011.
- ORTAYLI, İlber. *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2011.
- ORUÇ, Hatice. "15. Yüzyılda Bosna Sancağının İdari Taksimatı", *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006. ss.249-271.

- ORUÇ, Hatice. "1528/30 Tarihli Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Müstahfiz Timarları", *Perspectives on Ottoman Studies – Papers From the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, (Ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar), Berlin, 2010. ss.743-761.
- ORUÇ, Hatice. "Administrative Division of the Bosnian Sandjak in the 16th Century", *OTAM*, 25/2009. ss.99-147.
- ORUÇ, Hatice. "Ahvâl-i Gazâvât-ı Der Diyâr-ı Bosna", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi – Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, C. II, (Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan), Ankara, 2016, ss.93-177.
- ÖNTUĞ, Mustafa Murat. *Özü ile İlgili XVII. Yüzyıl Mühimme Hükümleri ve Kalesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1995.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, C. XXXIX, İstanbul, 2010. ss.425-429.
- ÖZCAN, Abdülkadir. "Osmanlı Askerî Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.551-557.
- ÖZKAYA, Yücel. "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Bir Bakış", *Türkler*, C. XIII, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 2002. ss.699-709.
- ÖZTÜRK, Sait. "1632/35 Bosna Eyaletine Ait Bütçe", *Osmanlı*, C. III, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999. ss.325-337.
- ÖZVERİ, Murat. "Deneysel Tarih Çalışmalarına Bir Örnek Olarak Osmanlı Okçuluğu", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Gültekin Yıldız, Cevat Şayin), İstanbul, 2012. ss.38-57.
- ÖZVERİ, Murat. "Osmanlı Kompozit Yayının Savaş Alanlarındaki Avantaj ve Zaafları", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaşlar, Teknoloji, ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013. ss.20-41.

- PAMUK, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2012.
- PARKER, Geoffrey. *Askerî Devrim*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul, 2006.
- PARKER, Geoffrey. "Barut Devrimi (1300-1500)", (Çev. Tunç Tayanç-Fusun Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), İstanbul, 2014. ss.111-126.
- PARKER, Geoffrey. "Hanedan Savaşları (1494-1660)", (Çev. Tunç Tayanç-Fusun Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), İstanbul, 2014. ss.163-206.
- PEDANI, Maria Pia. "Das Triplex Confinium: Diplomatische Probleme Nach Dem Karlowitz Frieden", *Croatica Christiana*, 48, Zagreb, 2001. ss.115-120.
- PEDANI, Maria Pia. "The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th Century)", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme*, (Ed. Tuncer Baykara), Ankara, 2004. ss.585-600.
- RALAMB, Claes. *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, (Çev. Ayda Arel), İstanbul, 2013.
- RÖMER, Claudia. "Savaş Ganimeti Olarak Arşiv Belgeleri Osmanlı-Habsburg İlişkilerinin Olağanüstü Bir Veçhesi", (Çev. Şirin Tekeli), *Harp ve Sulh – Avrupa ve Osmanlılar*, (Ed. Dejanirah Couto), İstanbul, 2010. ss.237-242.
- Safvet Beg-Başagiç (Recepaşiç). *Bosna-Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), İstanbul, 2015.
- SOLAK, İbrahim. "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara, 2012. ss.77-112.
- SOLMAZ, Gürsoy. *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy-XV. yy)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.

- ŞABANOVIÇ, Hazım. “Dubrovnik’teki Türk Vesikaları”, *Bellekten*, C. XXX, S. 119, Ankara, 1966. ss.391-437.
- THÉVENOT, Jean. *Thevénot Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 2014.
- TOK, Özen. Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara, 2012. ss. 113-216.
- Türkçe Sözlük*, Ankara, 2011.
- USTA, Aydın. *Haçlı Seferleri’nde Kuşatma*, İstanbul, 2015.
- UYAR, Mesut ve Edward J. Erickson. *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul, 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II-III, Ankara, 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Kapukulu Ocakları*, C. I-II, Ankara, 1988.
- ÜÇEL-AYBET, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, 2010.
- ÜÇEL-AYBET, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İstanbul, 2010.
- VASIC, Milan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Martoloslar”, (Çev. Kemal Beydilli), *İÜFTD*, S. 31, İstanbul, 1978. ss.47-64.
- VEINSTEIN, Gilles. “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, (Çev. Server Tanilli), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C. I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, (Ed. Robert Mantran), İstanbul, 2012. ss.355-420.
- VEINSTEIN, Gilles. “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)”, (Çev. Server Tanilli), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C. I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, (Ed. Robert Mantran), İstanbul, 2012. ss.197-279.

- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Hizmetindeki Avrupalıların İstihdamı ve Tedarik Kanalları (1718-1800)", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara – Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV – 2. Kısım: Osmanlı Tarihi, Ankara, 2015. ss.649-668.
- YERASIMOS, Stefanos. "Giriş", *Thévenot Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, 2014. ss.11-31.
- YEŞİL, Fatih. "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013. ss.79-97.
- YEŞİL, Fatih. "Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Sivil-Asker Diyalogu", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Gültekin Yıldız, Cevat Şayin), İstanbul, 2012. ss.23-28.
- YEŞİL, Fatih. "*Tedbirden Adalete*: Tursun Bey ve Hasan Kâfî el-Akhisârî'nin Kaleminden Osmanlı Siyaset Düşüncesi'nin Evrimi", *Ötekilerin Peşinde – Ahmet Yaşar Ocak Armağanı*, (Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil), İstanbul, 2015. ss.535-555.
- YILDIZ, Gültekin. "Kara Kuvvetleri", *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi – Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013. ss.35-77.
- YÜKSEL, Ahmet ve Zafer Karademir. "Osmanlı İdaresinde Tuzla Sancağı'nın Sosyal-İktisadî ve Askeri Vaziyeti Hakkında Bazı Bilgiler", *Tarih Okulu*, S. XVIII, 2014. ss.269-283.

EKLER

Ek 1: Bosna Eyaleti Sınırları

Ek 2: Bosna Kaleleri Haritası

Ek 3: 1683 Tarihli İcmâl Bosna Kaleleri Yoklama Defteri

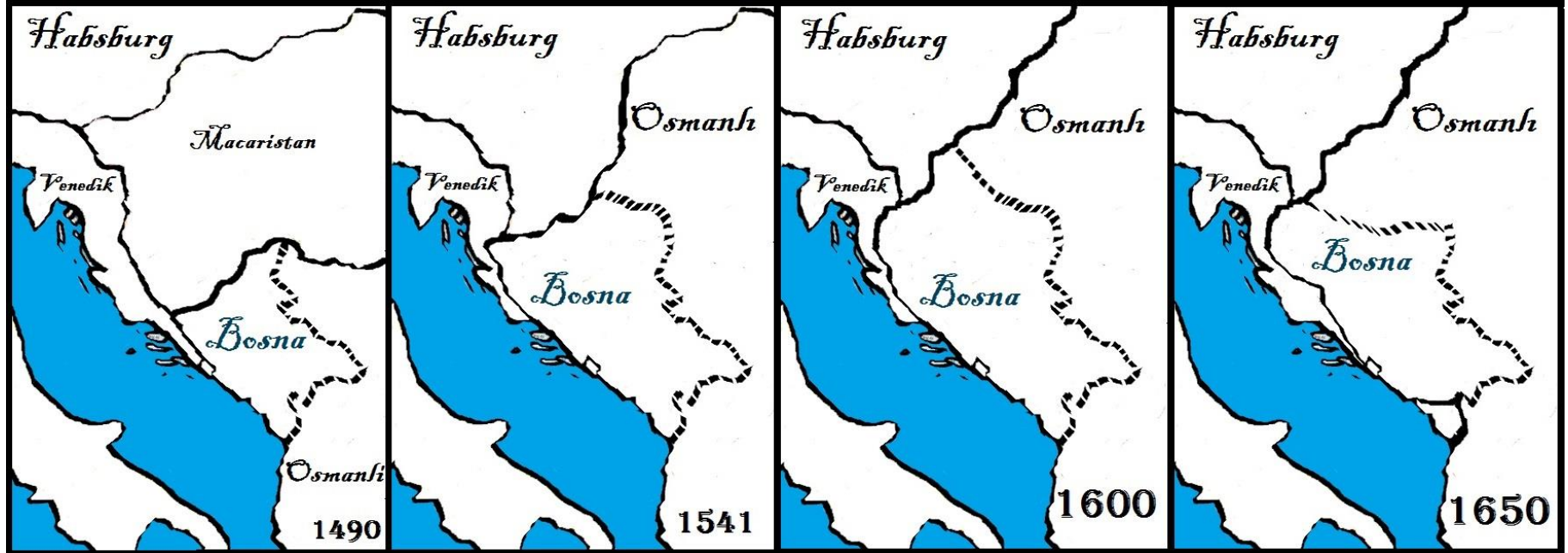
Ek 4: Günümüzde Bosna Kaleleri

Ek 5: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

Ek 6: Orijinallik Raporu

Ek 7: Özgeçmiş

Ek 1: Bosna Eyaleti Sınırları (Haritalar Okan Güven tarafından hazırlanmıştır).

Ek 2: Bosna Kaleleri Haritası (Harita Okan Güven tarafından hazırlanmıştır).

Ek 2a: Harita.

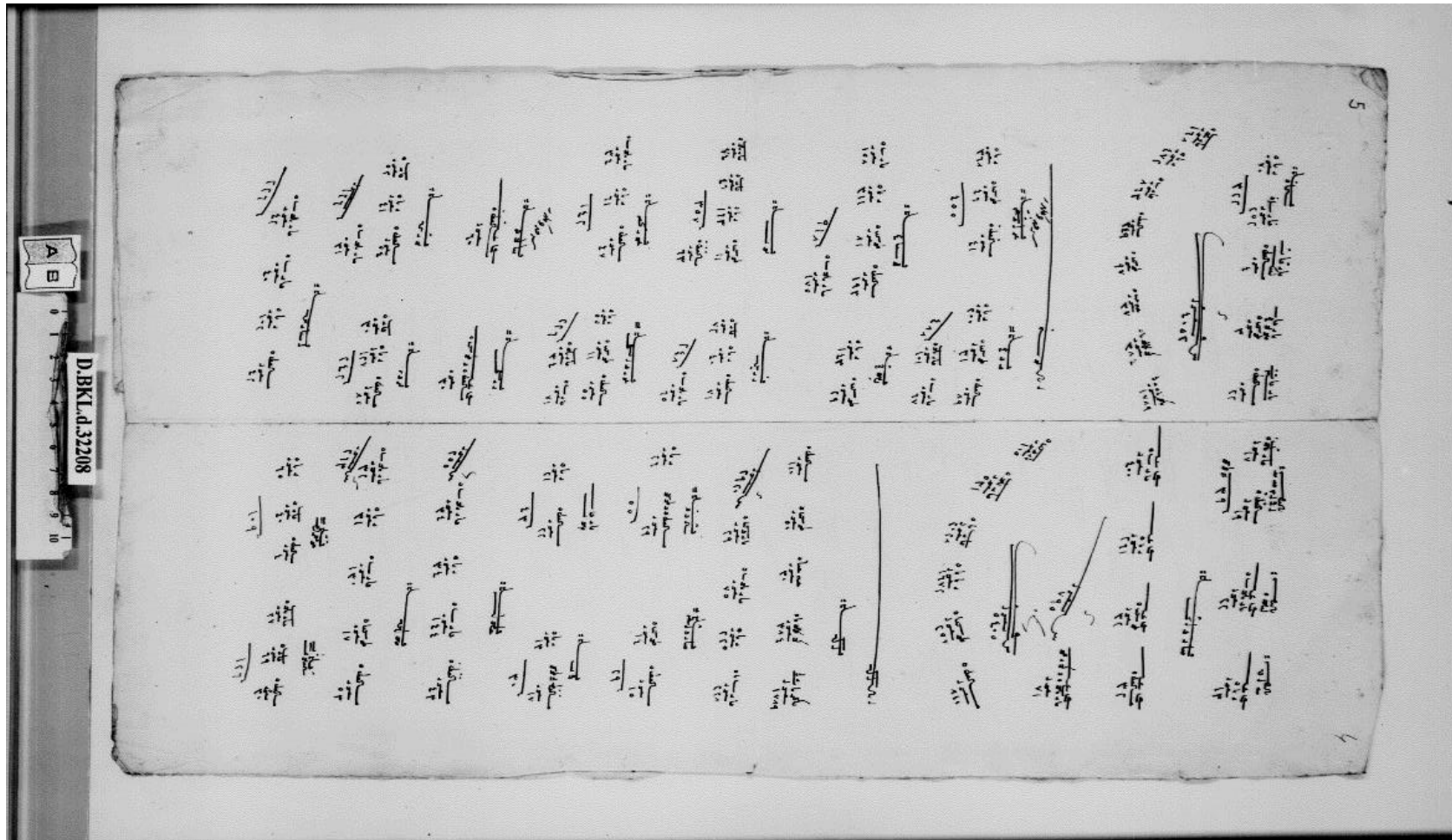

Ek 2b: Haritada numaralandırılmış olan kalelerin isim listesi.

1- Virovitiça	19- Brekoviça	37- Vrançic	55- Stolac	73- İzvornik
2- Siraç	20- Bihke	38- İspelit	56- Trebinje	74- Vişegrad
3- Pakraç	21- Trzaç	39- Banyaluka	57- Novi	
4- Yasenofça	22- Drejnik	40- İzveçay	58- Kotor	
5- Velika	23- İzaçic	41- Boçac	59- Podgoriçe	
6- Pojega	24- Udbina	42- Yayçe	60- Doboy	
7- Gradiška	25- Graçac	43- Vinçac	61- Teşne	
8- Dubiça	26- Zadar	44- Glamoç	62- Maglay	
9- Kostaniça	27- Novigrad	45- İhlivne	63- Vranduk	
10-Novigrad	28- Ostroviçe	46- Sused	64- Vrh Biliça	
11-Kamengrad	29- İskradin	47- Prozor	65- Bobovaç	
12-Kluç	30- Şibenek	48- İmoçka	66- Travnik	
13-Gvozdanski	31- Knin	49- Lubuşka	67- Saraybosna	
14-Krupa	32- Drniş	50- Gabela (Sedd-i İslâm)	68- Graçac	
15-Cisr-i Kebir	33- Çetin	51- Mostar	69- Srebrenik	
16-Büyük Kladuş	34- Sin	52- Poçitel	70- Birçka	
17-Vrnograç	35- Klis	53- Hutovo	71- Telçak	
18-Cazin	36- Solin	54- Blagay	72- Tuzla	

Ek 3: 1683 Tarihli İcmâl Bosna Kaleleri Yoklama Defteri. (BOA. D.BKL.d..32208. ss.5-10)

Ek 3a: 1683 Tarihli Bosna Kaleleri Yoklama Defteri'nin İlk Sayfası.

Ek 3b: 1683 Tarihli İcmâl Bosna Kaleleri Yoklama Defteri'ndeki Kaleler ve Neferleri

Sayfa	Eyalet-Livâ	Kale	Müstahfızân	Azebân	Farisân	Martolosân	Topçuyân	Yekûn
5	Bosna	Kal'â-i Dubiça	89	200	67	101	31	488
5	Bosna	Serhad Kulları Kal'â-i Gradiška	41	368	-	-	46	455
5	Bosna	Kal'â-i Yasenofça	-	143	-	-	29	- (172)
5	Bosna	Kal'â-i Kostaniça	193	311	158	175	81	918
5	Bosna	Kal'â-i Zrin	71	40	72	65	-	248
5	Bosna	Kal'â-i Novi	63	163	46	74	11	358
5	Bosna	Kal'â-i Gvozdanski	55	55	71	34	11	226
5	Bosna	Kal'â-i Gorička	47	61	-	34	-	142
5	Bosna	Kal'â-i Podvrski (?)	30 (ve Topçuyân)					30
5	Bosna	Serhad Kulları Kal'â-i Banaluka	60	-	-	-	-	- (60)
5	Bosna	Kal'â-i Krupa	85	127	30	-	-	242
5	Bosna	Kal'â-i Bujim	54	41	52	31	-	126 - (178)
5	Bosna	Kal'â-i Üstazin	42	102	40	42	-	226
6	Bosna	Kal'â-i Ostroviçe	65	69	41	27	-	202
6	Bosna	Kal'â-i İzaçic	36	74	-	45	-	155
6	Bosna	Kal'â-i İstina	59	138	55	25	-	312
6	Bosna	Kal'â-i Todornovi	50	82	51	33	-	216
6	Bosna	Kal'â-i Gölhisar (?)	6	17	-	-	-	23
6	Bosna	Kal'â-i Viranovgraç	37	20	-	-	-	57
6	Bosna	Kal'â-i Prekovrška (?)	50 (ve Topçuyân)	47	91	-	-	188

6	Bosna	Yekûn	1133	2058	628 (774)	777 – (686)	209	4805 – (4860)
6	Bihke	Kal'â-i Bihke	171	511	283	44	166	1175
6	Bihke	Kal'â-i Drejnik	13	48	-	11	21	93
6	Bihke	Kal'â-i Movatiç (?)	21	18	-	-	-	39
6	Bihke	Kal'â-i Brekoviça	21	20	-	-	10	51
6	Bihke	Kal'â-i Tırşıç	46	80	-	-	9	135
6	Bihke	Kal'â-i Mirokovaç (?)	-	25	-	-	-	(25)
6	Bihke	Kal'â-i Zepçe	46	-	-	-	-	(46)
6	Bihke	Yekûn	318	702	283	55	205 – (206)	1593 – (1565)
7	Zaçesne	Kal'â-i Dobri Grad	13 (ve Topçuyân)	-	27	-	-	40
7	Zaçesne	Kal'â-i Ustupçaniça	16	20	-	-	-	36
7	Zaçesne	Kal'â-i Pakraç	48	60	93	27	7	235
7	Zaçesne	Kal'â-i Podborye	15	-	-	-	4	19
7	Zaçesne	Kal'â-i Bila Stina	18	24	-	-	-	42
7	Zaçesne	Kal'â-i Siraç	20	135	50	36	-	241
7	Zaçesne	Kal'â-i Velika	22	234	104	58	9	427
7	Zaçesne	Kal'â-i Çernik	19	39	-	-	-	58
7	Zaçesne	Kal'â-i Graniça	28	24	13	20	-	85
7	Zaçesne	Yekûn	199	536	287	141	20	1183
7	Hersek	Kal'â-i Nova (Novi)	444	372	33	75	23	947
7	Hersek	Kal'â-i Zadvarye	100	208	-	-	-	308
7	Hersek	Kal'â-i İmoçka	40	40	-	-	18	98
7	Hersek	Kal'â-i Kolotiç	32	44	-	25	20	121
8	Hersek	Kal'â-i Vrgoraç	-	42	22	19	-	83
8	Hersek	Kal'â-i Sedd-i İslâm	108	309	-	59	24	500
8	Hersek	Kal'â-i Hutovo	-	-	-	31	-	(31)
8	Hersek	Kal'â-i Lubuşka	-	24	-	-	-	(24)
8	Hersek	Kal'â-i Bimazski (?)	-	-	-	21	-	(21)

8	Hersek	Kal'â-i Prolozaç	-	26	-	-	-	(26)
8	Hersek	Yekûn	724	1065	55	229	85	2158
8	Klis	Kal'â-i Sin	-	61	80	56	-	197
8	Klis	Kal'â-i Muhafaza-i Cisir-i Sana (?)	31	42	-	-	-	73
8	Klis	Kal'â-i Notyak	-	42	-	39	-	81
8	Klis	Kal'â-i Havale (Hvale)	-	-	24	-	-	(24)
8	Klis	Kal'â-i Vrnograç	6	-	-	-	-	(6)
8	Klis	Kal'â-i Kluç	43	-	-	-	-	(43)
8	Klis	Kal'â-i Cisir-i Doluç (?)	35	-	-	-	-	(35)
8	Klis	Kal'â-i Blagay	7	-	-	-	-	(7)
8	Klis	Bilay Buniç	106	107	56	-	11	280
8	Klis	Palanka-i Karaorman	40	40	40	-	-	120
8	Klis	Yekûn	268	292	200	95	11	866
8	Krka	Kal'â-i Knin	27	214	190	52	17	500
8	Krka	Kal'â-i Udbina	111	130	56	89	-	386
9	Krka	Kal'â-i Gradçac	21	23	10	13	-	67
9	Krka	Kal'â-i Vrançic	23	9	-	13	-	45
9	Krka	Kal'â-i Ribnice	18	18	-	-	-	36
9	Krka	Kal'â-i Novi	54	29	12	29	8	127
9	Krka	Kal'â-i Barleta Bilay	18 (ve Topçuyân)	18	24	10	-	70
9	Krka	Kal'â-i Lubay (?)	33	-	-	8	-	41
9	Krka	Kal'â-i Peruşic	17 (ve Topçuyân)	58	17	20	-	112
9	Krka	Yekûn	322	511 – (499)	297-(309)	234	25	1389
9	Pojega	Kal'â-i Pojega (Palanka-i Pojega)	46	-	41	-	-	87
9	Pojega	Kal'â-i Pojega Kamengrad	-	-	52	28	-	80
9	Pojega	Kal'â-i Brezoviçe	51	101	139	-	-	291
9	Pojega	Kal'â-i Virovitiça	138	129	180	48	-	495
9	Pojega	Kal'â-i Voçin	42 (ve Topçuyân)	24	58	37	-	161

10	Pojega	Kal'â-i Hum	25	48	48	-	-	106 - (121)
10	Pojega	Kal'â-i İslatnik	-	29	51	13	-	93
10	Pojega	Kal'â-i Miholaç	24	-	-	-	-	(24)
10	Pojega	Kal'â-i Polata	13	-	-	-	-	(13)
10	Pojega	Kal'â-i Novi İsladina	12	-	-	-	-	(12)
10	Pojega	Kal'â-i Goryan	19	-	-	-	-	(19)
10	Pojega	Yekûn	370	329	569	126	-	1394
10	Eyâlet	Yekûn	3334	5493	2319	1657	555	13358

Ek 4: Günümüzde Bosna Kaleleri

Ek-4a Saraybosna ve Vranduk Kaleleri (Okan Güven'in özel arşivinden)

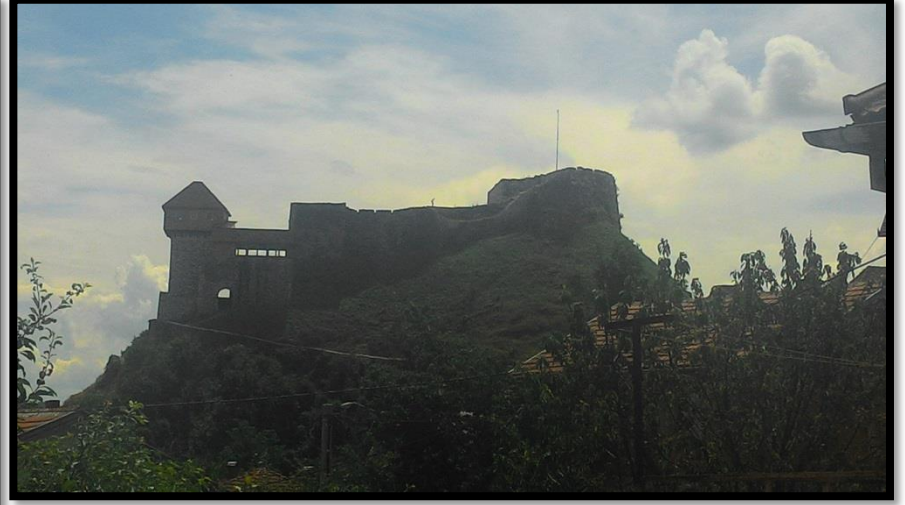

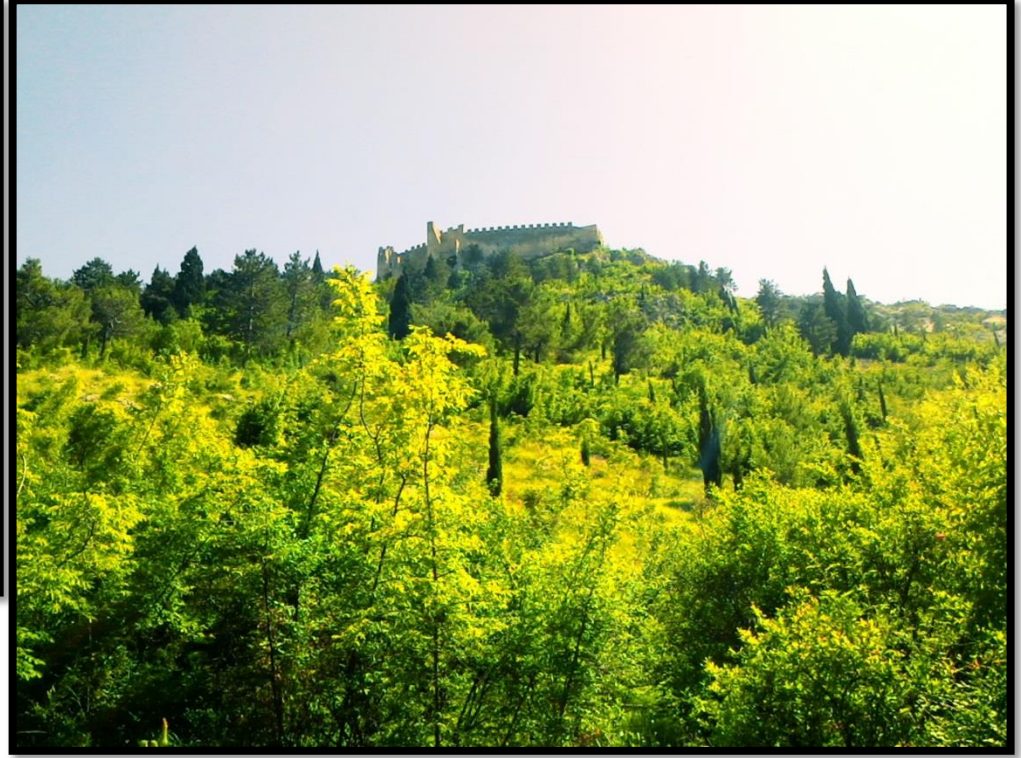
Ek-4b Travnik ve Yaye Kaleleri (Okan Güven'in özel arşivinden)

Ek-4c Banyaluka ve Doboy Kaleleri (Okan Güven'in özel arşivinden)

Ek-4ç Maglay ve Blagay Kaleleri (Okan Güven'in özel arşivinden)

Ek-4d Mostar ve Poçitel (Okan Güven'in özel arşivinden)

Ek 5: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 24/04/2017</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">   24/04/2017   </p> <p> Adı Soyadı: Okan Güven Öğrenci No: N14122841 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tezli Yüksek Lisans Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.   </p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">Uygundur.</p> <p style="text-align: center;">Doç. Dr. ~~Amir~~ H. ÖZCAN ÖZÜNLÜ</p> <p style="text-align: center;">   (Unvan, Ad Soyad, İmza)   </p> <p> Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr </p>

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/06/2017

Tez Başlığı / Konusu: İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 92 sayfalık kısmına ilişkin, 06/06/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar ~~hariç~~ dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

06/06/2017

Adı Soyadı: Okan Güven
Öğrenci No: N14122841
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç.Dr. Emine FİDOĞAN ÖZİNLİ

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Okan Güven

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 04.11.1992

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi, 2014

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim

E-Posta adresi : okan.guven@hacettepe.edu.tr

Tarih : 22.05.2017